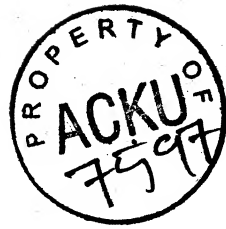

پہ نگرہار کی لرغونی پانگہ

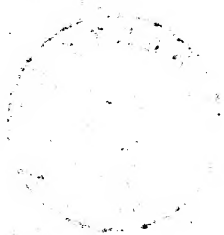
محمد داؤد وفا

پہ ننگرہار کی لرغونی پانگہ

محمد داود وفا

۱۳۷۷ لمریز

کتاب پېژندنه:

نوم	:	په ننګرهار کې لرغونې پانګه.
ليکوال	:	محمد داود وفا.
کمپوز	:	حفيظ الله غبښلی.
د خپرېدو ځای	:	دانش کتابتون، قصه خواني، پېښور.
د خپرونو نومره	:	(۲).
چاپ شمېر	:	۵۰۰ ټوکه.
نېټه	:	۱۳۷۷ / ۳ / ۱۵ (۱۹۹۸ / ۶ / ۵).

بَيْنَهُ — اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

لړليک

مخگڼه	سرليک	گڼه
۱.	د استاد حبيب الله رفيع خبرې	-۱
۲.	سريزه	-۲
۱.۱.	زموږ په هېواد کې لرغون پلټنې	-۳
۱.۲.	لرغونې هډه	-۴
۲.۰.	د گندهارا د منځي جغرافيايي جوړښت	-۵
۲.۲.	د چينيانو يادښتونو ته يوه کتنه	-۶
۲.۵.	هډه په نولسمه پېړۍ کې	-۷
۲.۸.	پيسې او ليکنې	-۸
۳.۲.	په شلمه پېړۍ کې سپړنې او څېړنې	-۹
۳.۸.	د بودا لومړنۍ څېره	-۱۰
۳.۳.	د هډې اوښ غونډۍ او هلنستيک هنر	-۱۱
۴.۸.	په گندهارا کې د بوت جوړونې کاردود	-۱۲
۵.۳.	د اوبو او کبانو د ډنډ څېړنه	-۱۳
۷.۰.	د هډې او کمې ډکې د څو څرگندو نښو پېژندنه	-۱۴
۸.۱.	د ننګرهار لرغونې پانګه د کوشانيانو دنړيوال سيمينار په رڼا کې	-۱۵
۸.۶.	د هډې موزيم څه شو؟	-۱۶
۸.۸.	په ننګرهار کې غوره لرغونې سيمې او د هغو اوسنۍ ناوړه اکر	-۱۷
۹.۹.	پايله او وړاندښخونه	-۱۸
۱۰.۱.	اخځليک او پايلیکونه	-۱۹
۱.۱.۱.	وېبپاڼګه	-۲۰
۱.	سريزه (په انگليسي ژبه)	-۲۱
۵.	د مېرمن نانسي دوپري سريزه	-۲۲

بسمه تعالی

لقد كان في قصصهم عبرة لأولي الألباب

(صدق الله العظيم)

لرغونپوهنه یو علم دی، یو په زړه پورې علم او یو ځوان علم؛ چې زړې نخښې نښانې څېړي، له تاریخي دورو ها خوا ځي، د زمان د ترغونو په زړه ورننوزي او ان هغه زمانو او وختونو ته رسېږي چې بشر لومړی ځل په طبیعي موجوداتو کښې د تصرف او لاسوهنې توان موندلی، په غرونو کښې یې د اوسېدنې له پاره غارونه کیندلي، ډبرې یې توږلي او د ابزاروکار یې ترې اخیستی، بیا یې اوسپنه کشف کړې، لوښي یې جوړ کړي، د اغوستلو او ځان پټولو له پاره یې د طبیعت له شتمنیو نه کار اخیستی، ښکار ته یې لاس غځولی، د وحشي څاروو او د طبیعت د اېل کولو له پاره یې ذرايع او وسایل رامنځته کړي او د تجربو په نتیجه کښې یې ورو - ورو فکر وده کړې او نوي - نوي ډگرونه یې فتح کړي دي.

په افغانستان کېنې لرغونپوهنه ماشومه وه، یوازې د خپلواکۍ تر تر لاسه کولو (۱۹۱۹) وروسته پاملرنه ورته شوې او د نړۍ لرغونپوهانو زموږ په هېواد کېنې د کیندنو او پلټنو زمینه تر لاسه کړې وه، ډېرې لږ پلټنې شوې او ډېر لږ ځایونه سپړل شوي وو، خو ډېرې زیاتې سیمې په نخښه شوې او تر هغې زیاتې سیمې د راتلونکو پلټنو په انتظار وې.

د سره ښکېلاک اورنۍ سیلۍ هر څه په خپلو لښو کېنې را ښکېل کړل، د هېواد د نورو پرمختیایي پروګرامونو تر څنګ د تاریخي کیندنو او کشفیاتو لړۍ هم وشلېده او د هېواد د نورو مادي او معنوي وړانیو تر څنګ لاس ته راغلي تاریخي آثار او پلټل شوې تاریخي کنډوالې هم بېرته لوټ او یو ځل بیا وران او برباد شول، ورسره د هېواد د روزل شویو لرغونپوهانو جوړ شوي کدرونه هم خواره واره او تس نس شول او موږ یې یو ځل بیا "خالي میدان ته وکړل سلامونه!"

د هېواد له آرامۍ سره لکه څرنگه چې د هېواد د بیا رغونې په هر ډګر کېنې له سره شروپه کار ده همداسې د لرغونپوهنې او لرغونپوهانو په ډګر کېنې هم باید له سره شرو وکړ او لاس په کار شو.

ګران محمد داود وفا لرغونپوه نه دی، خو ځوان او تپاند لیکوال دی چې د وخت شکل کلنو ګړندیو پېښو تر وخت وړاندې کار او زیار ته هڅولی او د لوی ننګرهار د مادي او معنوي پانګو د یوې هر اړخیزې څېړنې په څنګ کېنې یې د دې سیمې د لرغونې پانګې څېړنې ته هم مخه کړې او دا اثر یې لیکلی دی.

د دې اثر محوري موضوع هډه (چې د بودا د هډوکۍ له امله دا نوم ورکړ شوی) او د هډې تاریخي شتمني ده، خو ورسره په ضمني توګه د لوی ننګرهار په نورو تاریخي سیمو هم یو رپوټ او یوه لومړنۍ سروې لري چې په ګانده کېنې یې لرغونپوهان اوږدو، پلټنو او ژورو څېړنو ته څارو کوي.

د ننگرهار د هډې په باب څېړنې ځكه ارزښتمنې او گټورې دي چې ننگرهار د تاريخي گندهارا مرکز او هډه بيا د تاريخي ننگرهار مرکز دی او د گندهارا لرغوني آثار د يوه خاص هنر نمايندگي کوي چې هغه د گندهارا د هنر په نامه يادېږي او د بودايي دين مخلصو گروهمنو د خپل فکري تمرکز او عقيدوي تقدس په نتيجه کېنې داسې بې جوړې هنري آثار پکښې خلق کړي چې نړۍ ورته گوته په خوله ده او د نړۍ موزيمونه يې د آثارو په خوندي کولو وياړ کوي، خو افسوس چې زموږ د هډې د نالېږدېدونی موزيم ټولې هنري شتمنۍ د جگړو د اور او اوبو خوراک شوې او يوه لويه او ارزښتناکه خزانه مو له لاسه ووتله.

د ښاغلي "وفا" دا ليکلی کتاب د دې لړۍ بيا پيل دی، هيله ده په راتلونکې کېنې دا لړۍ لا پسې بشپړه شي. او ځوان لرغونپوهان به د دې کار لړۍ په لاس کېنې نيسي.

"وفا" ته د دې لومړي گټور اثر په ليکلو مبارکي ورکوم، او تاسو درانه لوستونکي يې لوستلو او ترې خوند او پند اخيستلو ته رابولم!

په مينه

حبيب الله رفيع

حيات اباد، پېښور - پښتونخوا

۲۰/۳/۱۳۷۷

سريزه

افغانستان په نړيوال فرهنگي ډگر کې له غوره ارزښتونو برخمن هېواد گڼل کېږي چې د لرغون پېژندنې په ترڅ کې يې تاريخي لرليد د پېنځو زرو کالو شاوخوا ته رسي.

لومړنۍ اريايي توکم چې د کسپين سيند پر څنډو مېشت و او څلوېښت زره کلنې نښې نښانې يې څرگندې شوې، د وگړيو د ډېرښت له کبله د امو سيند سهيلي سيمې ته را وکوچېد، ورو ورو يې په بخدي کې ستر ښار جوړ او پرمختللي فرهنگي اډانه يې پر پښو ودروله، دا ښار يې د جگړو جنډو لرونکي ښار ونوماوه، خو په دې هم بسيا نه شول او ځينو ټولنيزو او وټه ييزو اړتياوو دې ته وهڅول چې د لېږد او يون لړۍ لا پسې

وغخوي. همدا مهال ويدي مدنيت د نړۍ پر فرهنگي غولي راوتوكېد او د ارزښتمنو ادبي او ديني زېږندويۍ لپاره چې هغه مهال او اكر د اړتياوو څرگندوى و، ډگر پرانيستل شو، اريايان چې د هندوكوش برو او لرو لمنو ته خواره شول، غرنۍ سيمې يې تر پښو لاندې كړې او د منځنۍ اريانا او اباسين كڅونه يې د استوگنې لپاره غوره كړل. گندهارا د دغو اريايانو د استوگنې لپاره تر ټولو په زړه پورې سيمه شوه چې لا تر اوسه د دوى كېږدى او جونگرې پرې پلنې دي. دغو اريايانو تر ويدې فرهنگ را پر دېخوا د ځان او نړۍ په باب بېلا بېل نړۍ ليدونه لرل چې هره يوه يې د يوه دين بڼه لرله.

د لرغون پېژندنې د څرك له مخې ويل كېداى شي چې، په لومړي سر كې دغه توكم په بخدې (بلخ) كې تر مېشت وروسته د "زراتشتر" نومې انديال (مفكر) په نوبت يو ځانگړى دين راووست چې د همده له نامه سره يې تړون لاره او د زردشتي دين په نامه يادېده.

اوستا د دغه دين د ښوونو تر ټولو ستر كتاب دى چې هاغه مهال د غوايه پر "۱۲۰۰۰" پوټكيو كښل شوى و. د ستر سكندر تر يرغل وروسته ځينې بدلونونه رامنځته شول. هغه مهال چې يوناني لښكرې مخ پر هند وخوځېدې آخوا له پوځي ټكر سره مخ شوې او تر څه مهال وروسته پر شاه راوتښتېدې.

له دې سره سم هندي لښكرو د هندوكوش سهيلي لمنې د ټولې گندهارا په گډون په خپله ولكه كې راوستې، هندوانو له ځانه سره يو ځاى بودايي دين او فرهنگي دودونه راوړل، په دې توگه په گندهارا كې د زردشتي دين پر ځاى بودايي دين ډگر ته راودانگل او څه د پاسه پنځه سوه كاله واكمن و. په اريانا كې د بودايي دين گڼ شمېر بوتونونه يو پر بل پسې ودان شول. له هغو څخه ډېر ستر بوتون د اوسني جلال آباد ښار په سهيلي سيمه كې دې چې "هده" نومېږي. د لرغونڅېړنې د لاسوندونو له

مخې ښکاري چې دا بوتتون پر لومړيو زېږدې پېړيو ودان شوی او ويل کېږي چې د بودا د سر د هډوکي يوه ټوټه په کې ايښول شوې وه. تر نولسمې زېږدې پېړۍ د مخه د دغه ځای په اړه څوک په ژوره توگه په څه نه پوهېدل، خو د سيمې اوسېدونکيو ته همدومره څرگنده وه چې دا ږنگه شوې ودانۍ تر اسلام د مخه پر نامسلمانو وگړيو پورې اړه لرله. تر ۱۹ پېړۍ راوروسته چې نويو پوهنو په ځانگړي توگه ارکيالوژۍ وده ومونده، لرغونې سيمې تر پر زړه پورې څېړنو لاندې ونيول شوې، لرغونې اريانا چې د لرغوني فرهنگ زانگو ورته ويلی شو، د ختيځ پوهانو تر پاملرنې لاندې راغله، د همدغو موخو په لړ کې د نورو اريايي سيمو تر څنگ "هده" هم وپېژندل شوه او کار پرې پيل شو. دلته دغه ټکي ته نغوته هم بي ځايه نه ده چې وويل شي، گندهارا د خپلې ځانگړې جغرافيا له مخې، نه يوازې دا چې په هده کې د يوه پرتمين فرهنگ ښکارندويي کوي، دا ټکي د اوسني ننگرهار په نورو ځايونو کې هم ښه او څار دی، د بېلگې په توگه که چېرته د سپين غره شمالي لمنو ته سر ورښکاره شي نو وبه ليدل شي هلته هم په بېلابېلو ځايونو کې د بودايي فرهنگ ښې څرگندېږي.

په خورا پر زړه پورې او هېښنده توگه ږنگې شوې ودانۍ په کې شته چې ځينې يې ساده استوگنځي او ځينې يې بوتتونونه دي چې ستوپې هم په کې ليدل شوي. د سپينغر په لمنو کې دغه بودايي ښې چې د هډې ودانۍ او بوتانو ته ورته دي داسې يو لاسوند دی، چې موږ يې له مخې ويلی شو چې هغو ټولو له هډې سره توکيز و مانيز اړيکې لرل او د هغې سيمه ييزې ځانگړې وې. د سپين غر بودايي څلي او ودانۍ د غره د لمنو پر هغو لوړو غونډيو جوړ شوي چې د اوبو چينې يې په څنگ او څټ کې بهېږي.

ما د سپين غر اړوند د زاوې په کلي کې داسې ښې څو ځايه وليدې چې له بده مرغه د جگړې پر مهال د سيمه ييزو واکمنو له خوا

راسپړل شوي او منځپانگه يې پلورل شوې ده. دغو نښو پر بودايي پېر اړه لرله او د سيمې استوگنو به ويل چې گڼ شمېر ډول، ډول بوتان هم ترې راويستل شوي وو او اوس يې يوازې د تشو کنډوالو ديوالونه پاتې دي. دا سکالو د يوې بېلگې په توگه راوړل شوه، په ننگرهار کې داسې نورې نښې هم شته چې لا تر اوسه تر خاورو لاندې دي او په گانده کې هر اړخيزه څېړنه غواړي.

له دې نه ښکاري چې ننگرهار د بودايي دين ستر منځی وو چې هله يې غوره نښه گڼل کېده او شاوخوا يې ډيرې ځانگې لرلې. د يفتليانو تر يرغل وروسته چې د هډې او سيمې نور بوتونونه ړنگ او وسپړل شول، تر هغې راوروسته يې تر ۱۹ پېړۍ پورې چا تاريخي ارزښت ته ونه کتل او پالنه يې ونه شوه، دا ټکي خو لاملونه لري:

۱- د ننگرهار بوتونونه په ځانگړې توگه د هډې بوتون چې د يوه ځانگړي ديني فرهنگ ښکارندويي کوي د نورو دينونو تر منځته راتگ وروسته (په ځانگړې توگه د اسلام سپيڅلی دين) د گروهې له مخې د کرکې وړ وگرځېدل، ځکه چې ښايي هر نوی دين د خپل پايښت او ټينگښت لپاره د وگړيو په ماغزو کې د زاړه هغه يادونه له منځه يوسي په دې توگه د هډې بوتون هم تر دغې تگلار لاندې راغی او څو پېړۍ يې چا پانه وانه ډوله يا يې اړولای نه شوه. ځکه نو مهال پېښو او گروهيزو کرکو ورو، ورو ډېر زيانونه ور واړول.

۲- د افغانستان د اوسېدونکيو گڼ شمېر نالوستي او د نوي فرهنگ له پرمختلونې يانه څخه لرې پاتې شوي دي، دلته چې لا د ژوندانه د نورو توکيزو ارزښتونو کچه ډېره ټيټه ده د مانيزو هغو خو به يې هرو مرو ټيټه وي. لرغونې نښې چې د ټولنې په مانيز فرهنگ کې گڼل کېږي

د هېواد والو د ناپوهۍ له امله هېڅ ډول ارزښت نه لري، ځينې لا پر دغه اند هم دي چې، د بوتانو ماتول ستر ثواب لري، داسې ډېرې پېښې اورېدل شوي چې افغانانو روغ بوتان په تېرو مات کړي او خټه يې په اوبو کې اچولې ده. دا ټکي که له يوې خوا د اسلام له سپېڅلي دين سره د افغانانو ژوره مينه نښي له بلې خوا د لرغونيو نښو د ارزښت نه پېژندل يې هم ترې څرگندېږي.

ځينې وگړي له پخوا راهيسې په دې پوه شوي چې بهرنيان له لرغونيو توکو سره مينه لري او په ډېرو پيسو يې رانيسي، دا ټکي هم د لرغونيو نښو لپاره ستر گواښ دی ځکه چې افغانان له يوې خوا بې وزلي دي او پيسو ته اړتيا لري او له بلې خوا دا د بهرنيانو يو ډول لېونتوب گڼي چې په هسې خوشې شيانو پيسې ورکوي، نو د دوی لپاره په دغه ترڅ هم خورما شته هم ثواب، چې هم پيسې پرې گټلې شي او هم له خپل هېواد نه د کفارو نښې ورکوي. نو په دغه راز ځانگړې ټولنه کې به هرو مرو لرغوني ديني نښې د ساتل کېدو پر ځای د له منځه تگ له گواښ سره مخامخ وي، لکه چې مخامخ شول.

په هېواد کې د دوو لسيزو جگړه د ټول هېواد او په ځانگړې توگه د گندهارا د منځي (هډې) ټوله تاريخي شتمني ولوتله، د هډې ځلنده او تاريخي موزيم يوازې د ننگرهار او افغانستان شتمني نه، د دغه ټولې سيمې وه، شل کلنو جگړو خپلسري ته لاره اواره کړه او بهرنيو سوداگرو د کورنيو وسله والو په مرسته د دغه ځای ټوله شتمني له يوې مخې ولوتله. سربېره پر دې، په ننگرهار کې خپلسريو گڼ شمېر نورې سيمې

وموندلې، سپړنې يې وکړې او ټولې تاريخي نښې يې بهر ته ولېږلې. له يوه پلو دغه خپلسرو کيندنو او لوټ، د گندهارا شتمني ولوتله. له بله پلوه په ټول هېواد کې وسله والو خپلسريو د هېواد ټولو تاريخي کتابونو ته اور ورته کړ او پاتې يې بهر ته ولېږل د افغانستان د فرهنگي

شتمنۍ په اړه ټول لیکلي کتابونه وسوزول شول، وشلول شول او وپلورل شول او داسې ځای پاتې نه شو چې سبا ورځ افغانستان د خپل فرهنګي میراث د تر لاسه کونې کوکه راپورته کړي!!!

په دغو څو وروستیو کالو کې چې جګړه روانه وه او د ټاکلي دولتي جوړښت تشه هم لیدل کېده د نورو فرهنګي شتمنیو تر څنګ لرغونیو ښو ته زښت ډېر تاوان ور واوښت، څه ړنګه او مات شول او څه هم د غلو له لاسه په بهرنیو بازارونو کې وپلورل شول، همدا لامل دی چې نن ورځ د هلې په څېر یو ستر فرهنګي منځی تش وران وېجاړ او پرته له ړنګو شویو دېوالونو بل څه په کې نه لیدل کېږي. د دغې سترې فرهنګي شتمنۍ په اړه به کېدای شي چې راتلونکي کولونه په څه ونه پوهېږي، په دې توګه دا یوه اړتیا ګڼم چې یو ځل بیا یې د تشو کنډوالو پر شاوخوا څېړنه وشي او د قلم په څوکه یې د کاغذ پر مخ د پخوانۍ پانګې د ساتلو هلې ځلې تر سره شي. زما دا هلې ځلې د دغه کتاب د لیکلو بنسټ دی. د همدغه اړ له مخې زه د ننگرهار پر بېلابېلو نویو او زړو لرغونیو سیمو وګرځېدم د دغه ځای انځورونه مې ووېستل او په دې اړه مې یو گزارش په تعاون مجله کې خپور کړ، تر هغې وروسته نورې ګړنۍ او لیکنۍ څرګندونې تر لاسه شوې، و لیکل شوې او په پای کې ترې دغه ټولګه جوړه شوه.

هغه رپوټ چې څه مهال دمخه د ننگرهار د لرغون پلټنې په اړه خپور شوی و، تر وړ سمونو وروسته له دغې لیکنې سره یو ځای شو. اړتیا وه چې د تاریخي لاسوندونو په توګه د کتاب په پای کې یو شمېر انځورونه هم راوړل شي، ځکه د دغه ځای ټوله شتمني اوس نه شته او نه یې د بیا ترلاسه کونې په اړه داسې ډاډ شته چې پوښتنه یې وشي، په دې اړه یو شمېر هغه انځورونه چې په بېلا بېلو خپرونو او کتابونو کې راغلي وو له یو شمېر نا خپرو شویو انځورونو سره یو ځای د الېوم په ډول

راوړل شول، هيله ده ښاغلی پازوال او لوستوال ترې گټه واخلي.
 په پای کې ښاغلی انجینیر بخت جمال انډیال او محمد ادریس
 نوین د مننې وړ دي چې له انگریزي نه یې ډېرې ژباړې راته وکړې، گران
 استاد ډاکټر صاحب فضل الرحیم مروت د کتاب انگریزي سريزه وژباړله،
 رفیع صاحب هم عکسونه راکړل او هم یې پر دغه کتاب سريزه وکښله او
 د درانه اسد الله ساپي خو د مینې ډېر پوروړی ځکه يم چې د دغه کتاب
 د خپراوي پر مهال یې تندي نه دی تریو کړی.

تاسې او دوی ته په درناوي

محمد داود وفا

۱۵ / ۳ / ۱۳۷۷

ننگرهار

زموږ په هېواد کې لرغون پلټنې

لومړنۍ هڅې:

زموږ په هېواد کې لرغون پلټنې له پخوا راهيسې پيل شوې وې خو د انگرېزانو تر دريو يرغلونو راوړسته يې څرگندې بېلگې شته چې ښايي دا هڅې پر دوو برخو ووېشو:

۱- پټې او خپلسرې هڅې.

۲- ښکاره او قانوني هڅې.

۱- پټې او خپلسرې هڅې:

د انگرېزانو د لومړي او د ویم يرغل پر مهال (۱۸۳۸ - ۱۸۴۰)، ۱۸۷۹ - ۱۸۸۰ ز) ګن شمير انګريزي لرغون پېژندنکي زموږ هېواد ته د تاريخي پلټنو لپاره راغلل، دغه مهال انګريزي لرغون پېژندنکيو د ننگرهار او کابل ولايتونو ګڼ شمېر سيمې تلاشي کړي چې په دې اړه،

خېبر، هډه درونته، خورډ کابل، چکړي، شيوه کی، د بالاحصار گردچاپیره، بگرام او د پهلوان غره غونډۍ د یادولو وړ دي، دا ډول د بامیان په ولایت او اړونده سیمو کې یې هم ښه زړه تش کړی چې له بده مرغه زموږ د هېواد د ډېرو تاریخي نښو په میندلو او وړلو بریالي شوي دي، چې په دې ترڅ کې یې د بودا د مهال تاریخي نښې له ځانه سره وړې دي، په دې اړه به هدا بس وي چې د کابل "چکړې" او د وردگو "خوات" سیمې د بېلګې په ډول یادې کړو چې د چکړي سیمې نژدې ۱۵۴ کاله دمخه چارسن نومې انګرېز لتولي او د بودا د مهال تاریخي نښې (آثار) یې ترې وړي او د وردگو د خوات په سیمه کې یو فلزي جام وموندل شو چې خروشتي لیک پرې کښل شوی او اوس هم په برتښ میوزیم کې ایښی او داسې په سلګونو نورې بېلګې.

له دې پرته کیدای شي نورو ډیرو کورنیو او بهرنیو خپلسریو ډېر لرغوني اثار لتولي او وړي وي چې د وروستیو خپلسریو بشپړ گزارش به د کتاب په منځپانګه کې تاسې ولولئ.

۲- ښکاره او قانوني هڅې:

له ښه مرغه په افغانستان کې تر خپلواکۍ "۱۲۹۸ هـ ل ۱۹۱۹ ز" وروسته تاریخي توکو ته پاملرنه وشوه او وڅېړل شول او ګڼ شمېر لېږدیدونکې نښې، کابل موزیم ته یوړل شوي هلته څېړنې پرې وشوې او د نړیوالو د لیدو لپاره کېښول شول، د څېړنو او ساتنې د څرنګوالي په اړه یې بهرنی کارپوهان راوبلل شول او تړونونه لاسلیک شول، ډېر بهرنيان به د دغو نښو د لیدو لپاره راتلل، دلته به یې د افغانستان او نړۍ د پنځه زره کلن تاریخ په اړه، نندارې او څېړنې کولې.

زموږ د تاریخي نښو (آثارو) د سپړنې او ساتنې په اړه د ارواښاد سردار محمد داؤد خان د واکمنۍ تر پایه ښې کړنې تر سره شوې او زموږ

د هېواد د فرهنګي ودې په اړه د ستاینې وړ هڅې شوي، خو د جګړې تر پیل راوروسته نوموړې لړۍ وشلېده. زموږ په هېواد کې هډه، پیتاوه، بامیان، ککړک، دخترانو شیروان، ایبک، قندقستان، اوبس غونډۍ، نادعلي، عبدالله برج، بگرام، بلخ، ډکه او نورې په سلګونو سیمې د لرغون پېژندنې غوره ځایونه دي.

خو تر هغه ځایه چې د لیکونکي په څېړنو پورې اړه لري، په هېواد کې د روان ناورین له امله دغه یو ځای هم خوندي پاتې نه شو، په دغو ځایونو کې چې کومې تاریخي نښې (آثار) موندل شوي او په کابل موزیم کې خوندي و، زیات شمېر یې ورک شول او دغه موزیم څو څو واره ولټول شو.

په یادو سیمو کې هم هر اړخیزې لتونې او سپړنې ترسره شوې، پاکستانی سوداګر ښه په بهیمۍ سره لارل، هلته یې پلټنې او سپړنې وکړې او نښې یې له ځانه سره یوړې، خپلسریو وسله والو هم پرې ویلورلې، اوس چې لېږدېدای نه شي، یوازې د بامیانو دوه بوتان پاتې دي.

یادې سیمې یوازې څو څرګندې بېلګې وې، په هېواد کې نورې ارزښتمنې لرغونې بېلګې هم شته، چې پر هغو ټولو اوس هم په بشپړه خپلسرۍ کار روان دی او ډېرې یې لوټ شوي دي.

د دې څېړنې په ترڅ کې به تاسې په ننګرهار کې د لرغونو نښو د سپړلو او څېړلو هڅې د هغه مهال له تاریخي او سیاسي بهیر سره یو ځای ولولئ، که څه هم د هغو یادښت اوسمهال افسانې ښکاري، خو دا چې زموږ د کلتور یوه برخه ده، څېړل یې بې ګټې نه دي.

همدارنګه د دغو زړو یادونو د یادونې یوه موخه دا هم ده چې زموږ د هېواد د یوې تاریخي سیمې لاسوند له زموږ سره پروت وي.

لرغونې هډه

په دې لیکنه کې مو د اوسني افغانستان ختیزې سیمې (د جلال اباد سیمه هډه او گندهارا (۱) -) تر څېړنې لاندې دي. خو د څو پېړیو په ترڅ کې له ګلو سیاسي، پوځي او وټه ییزو چارو سره چې زموږ ټول هېواد یې له ختیز ایران نه نیولې، شمال خوا تر اکسوس (آمو) او سهیل خوا ته تر پارس سمندرګي، امو او هند پورې رانغاړه، سترګې پټولی نه شو چې یوازې د افغانستان د ختیزې سیمې پر سکالو وسهېږو.

له بله خوا به د تاریخ له پلوه له دویمې مخزېږدې پېړۍ (د ګریکو باختر {یونان - باختر} کورنۍ له ماتې) تر شپږمې زېږدې پېړۍ (د اسلام پیل) پورې وغږېږو. په بله وینا هغه مهال به تر څېړنې لاندې نیسو چې د هنر و صنعت د ښوونځي "چې زموږ د لیکنې بنسټ دی" بهیر و او ښه وده یې کړې وه.

د هخامنشي واکمنۍ يوه څنډه - گندهارا د سکندر تر يرغل وروسته شل کاله د يونانيانو په ولکه کې راغله (تر ۳۰۵ مخزېږدي کال پورې) چې سکيلو هغه د هند د مور يا کورنۍ بنسټ اېښوونکي چندراگوپتا ته ورکړه اوترهغې وروسته د اشوکا (۲۷۲ - ۲۳۷ مخزېږدي) تر واکمنۍ لاندې شوه. اشوکا بودايي دين ومانه. سره له دې چې د دغه بودايي کويستانتين تر واکمنۍ لاندې بودايي دين په ټوله گندهارا کې خپور شو خو بيا يې هم يوه هلنستيکه ځانګړتيا وساتله هماغسې چې د اشوکا له ډبرليکونو ښکاري د ده تر مړينې وروسته موريا واکمني ونړېده (۱۸۴ مخزېږدي) او گندهارا د ګني شمېر شاهانو لاس ته ورغله.

د دويمې مخزېږدې پېړۍ پر پيل د باختريشه ديمتريو ختيځ و سهيل لوري ته خپله واکمني وغځوله، لکه تارن (۲) چې وايي دغه پېښه د مګنېشا تر جګړې او د اپاميې تر سولې وروسته (۱۸۸ - ۱۸۹ مخزېږدې) منځته راغله خو ديمتريو (۳) د خپلو جنرالانو په مرسته خپله امپراتوري په هند کې تر پتنې کنګ او باري ګازې (ننني بورواج) او تر عرب سمندر پورې پراخه کړه او زړې ټکسيلا (۴) ته نېژدې يې د سيرکپ په سيمه کې يو نوی ښار جوړ او گندهارا يې ايولودوتو ته وسپارله.

پر ۱۴۹مز کال د ايوګراتيد په هڅه د څلورم انتيوکو له خوا د امپراتورۍ پر ختيزو سيمو يرغل پيل شو او پر ۱۴۴مز ايوګراتيد گندهارا ته راوړسېد او ډېرې ختيزې ځمکې يې ونيوې. ايوګراتيد چې د لومړي ميتريدت د مخنيوي لپاره باختر ته وخوځېد، ميناندر هم چې مخکې له ايولودوتو څخه دا سيمې ورته پاتې وې، له مهاله ګټه واخيسته او گندهارا يې له ايوګراتيد څخه ونيوه. (۵)

د باختر پاچا د ميناندر تر مړينې وروسته خپله سيمه تر گندهارا لويه کړه او د ستراتون "چې د ميناندر ځای ناستی و" له لاسه يې ويوسته. د لومړي ميتريدت د واکمنۍ پر مهال په لوېديزو سيمو کې د

سکه يانو يا شيتانو واک مخ پر ډېرېدو و او په گندهارا کې د ايوگراتيد پاتې شونيو خپل واک ساته.

تارن د سکه يانو تېرونه د لومړي ميتريديت ملا تړي يا د هغه پوځيان گڼي (۶) که د تارن الواک وگورو، ميتريديت داسې گڼله چې باختري د يوې يوناني سيمې په توگه وساتي او هډو يې دا نه غوښتل چې هغه د سکه يانو لاس ته ورشي. سکه يان د درنجان او اراکوزي تر منځ ځای پر ځای شول. تاريخ ليکونکي چې د ميتريديت د امپراتورۍ وروستي بريد تر هنده گڼي، داسې اټکلېږي چې سکه يان تر هلمند د زړې هخامنشي او گريکو باختري امپراتورۍ تر سهيل ختيزو سيمو پورې بر لاسي شول.

د لومړي ميتريديت د واکمنۍ پر مهال د سليوکيديانو پر يرغل سربېره په لويديځ کې د سکه يانو يرغل پر باختري او د پارتيانو په سيمه کې هم پيل شو. خو دويم ارتبان (۱۲۰ - ۱۲۹ م ز) وکړی شول چې هغوی ختيځ خوا ته وشړي، جوړتین په دې اړه ليکي:

د تخاريانو پر وړاندې په جگړه کې چې غوښتل يې باختري ته ننوځي، ارتبان ووژل شو (۷) داسې گڼو چې دغه يرغلگر کوچيان به يو چې تېرونه يا راتلونکي کوشانيان وي چې د ختيز پارت د بريدونو نيولو ته راغلي وو. همدغه کوچيان وو چې څو کاله وړاندې د سکه يانو له خوا له خپلو سيمو وشړل شول او بيا پر خپل وار د هوينگ نو له خوا چې په غښتلي اټکل د هونانو نيکونه وو، تېښتې ته اړ شول. پوځيان تر ډېرو کړاوونو وروسته پر ۱۲۸ م. ز باختري او سغديانه ته ورسېدل. (۸)

تر دويم ميتريديت وروسته د دويم ارتبان زوی چې پر ۱۲۳ - ۱۲۴ م ز پر پلاز کېناست، په دغه سيمه کې د يادونې وړ پېښه شوې نه ده. خو د دغه پاچا له راتگ سره سم له سکه يانو سره جگړه بيا پيل او په پای کې دويم ميتريديت بريالی شو.

د سکه يانو د کال په اړه غږېدل ډېر کړکېچن دي، دلته يې نه

خپرو، یوازې ښایي د تارن خبرې ومنو او کال یې ۱۵۵ م- ز د لومړي میتریدیت مهال چې دا پښت په ایران او سهیل لویدیزو سیمو کې مېشت شو، وگڼو(۹). دا وینا له ۷۷ م ز کال سره چې په ټکسیلا کې پر موندل شوي مېسي ټوټه چې د ټکسیلا گندهارا او د پاراپامیزاد د سیمو د واکمن مویز (د سکه یانو لوی شاه) نوم هم پرې لیدل کېږي لیکل شوی، اړه مومي. همدا مویز پر ۷۵ م ز کال (د شاهانو د شاه) بلنوم غوره کوي، له هغه ارزښت سره سم چې نوموړی یې لري، کړی شو چې په هند کې د سکه یانو تاریخ دهغه له راتګ سره سم (۸۵ - ۷۰ م، ز) وټاکو.

د سکه یانو مشر مویز سند، ټکسیلا، گندهارا، کاپیسا او د پاراپامیزاد ځینې سیمې ونيوې، د دغه پاچا د واکمنۍ په ټوله موده کې چې ډېره اوږده وه (که د مړینې نېټه یې ۵۸ م ز کال ومنو) سکه یان په پنجاب و شمال لویدیز هند کې ستر ځواک و، خو د هغه تر مړینې وروسته د هند لویدیځ و سهیل بېرته د یونانیانو لاس ته ورغلل.

کاپیسا د امینټا لاس ته چې کېدی شي د ایوتیدمید له کورنۍ څخه به و، ورغله او د ۴۰-۳۰ م ز کالو پر شاوخوا یې زوی هر مایوس ته ورسېده، چې واکمني یې پر کابل، پاراپامیزاد او تر هغو هاخوا هم ټینګه وه.

سهیل خوا د بوسي پالا سیمې (هغه ښار چې د سکندر له خوا جېلم ته نژدې ودان شوې و) د ایوتیدمید هوپوسترانو لاس ته ورغلې. دغه ځمکې چې یوناني هنر ښه وده په کې موندلې وه، ډیر کلونه بې اړو پیچې وې. کېدی شي چې گندهارا او ټکسیلا هم ورپورې نښتې وي. د دغې سولې لامل دا و چې تر ۳۰ مخزېږدي پېړۍ پارتیان د سیمې په لویدیز کې پر کورنیو جګړو بوخت و.

پر لومړي زېږدي پېړۍ لومړی کوشاني پاچا کتفیزس د گندهارا او ټکسیلا په نیولو خپله امپراتوري شمال او شمال ختیځ لور ته وغځوله.

خو چې کوشانيان د چينيانو له لاسه پر شاتګ ته اړ شول، سهيل او سهيل لويديځ لاره يې خپله کړه او پارتیان يې له منځه يوړل (۱۰). دغه يرغلونه پر دويمې زېږدي پېړۍ د کنېشکا پر پېر اړه مومي.

د کنېشکا له منځته راتګ سره د دوی د امپراتورۍ بريدونه و غځېدل او د پتالي پوتره (پتنه) سهيل ته کشمير او شمال ته له تار مه د يارکند تر کاشغره د کوشانيانو لاس ته ورغلل. په دې توګه يوه لويه امپراتوري رامنځته شوه چې له لويديځه تر مرګا (مرو) له ختيځه تر کوتا، له شمال لوري تر اورال سينده، خوارزم او سغديانه او له سهيله يې د اوسني افغانستان ان تر هنده، بريدونه و غځېدل. خو پټه دې نه وي چې د پارتیانو او کوشانيانو په دواړو واکمنيو کې ځينې سيمې خپلواکې او يا نيمه خپلواکې وې.

کنېشکا د اشوکا په څېر د بودايي گروهې ملاتړی او د ده د واکمنۍ پر مهال ډېر شمېر بودايي مزدکونه ودان شول. د ده د پلاز ناستې سمه نېټه بشوونه ستونزمنه او تر ننه کره اوڅاره نه ده.

پر ختيزو سيمو د پارتیانو د دويمې زېږدي پېړۍ واکمني د کوشانيانو په ګټه پای ته ورسېده د بېلګې په توګه ساکستان د کوشانيانو لاس ته ورغی خو ډېر ژر پر ۲۴۱ زېږدي کال د کوشانيانو د واکمنۍ او يو شمېر سيمې د ساسانيانو لاس ته ورغلې او لومړي ساساني پاچا تر اباسينه يرغل وکړ چې باميان کې په ساساني ډول ديوالي انځور او د هډې د ستوپو هنر يې غوره بېلګې دي.

پر (۲۶۰ - ۲۷۳ز) د لومړي ساساني شاپور د نقش رستم په ډبرليک کې د ا بګان (افغان) او پسکي باوره (پېښور) يادونه وشوه (۱۱).

د څلورمې زېږدي پېړۍ تر پايه د دويم شاپور د يرغل پر مهال د کوشانيانو امپراتوري خورا ډېره کمزورې شوه. د ده تر پاچاهۍ وروسته

کوشاني امپراتوري دومره کمزورې شوه چې د سند د سيند او د هند سمندر شاوخوا يې د ساسانيانو لاس ته ورغلې (۱۲).

دغه پېښې له پنجاب او ټولې گندهارا نه د کوشانيانو او ساسانيانو تر لاسه شوې پيسې (سيکې) ښې راښيي. همدا مهال د کيونيټ او يفتليانو يرغلونه پيلېږي.

کونيټ او يفتليان نور تېروته دي (۱۳). چې لومړی ځل په مروه کې مېشت او وروسته سهيل ته راکوز شول او ه سکه يانو او يوچيانو په څېر يې لومړنی ژوند پيل کړ چې "هاميانو مرجيلونو" يې په اړه ډاگيزې څېړنې کړي دي.

پر ۳۳۶ ز کال چې دويم شاپور له روم سره جگړه پيل کړه له کيونيټ او کيلانيانو سره يو ځای شو او د اميدا په يرغل کې پر ۳۵۸ زکال هم سره يو وو. تر دې وروسته د څلورمې پېړۍ پر پای او د پنځمې پر پيل د سير دريا خواته لاړل، سنديانا او له هغه ځايه باختر و خراسان ته ورسېدل، چې هرات ته راغلل، بلخ و بدخشان ته يې مخه کړه. گندهارا هېڅکله ټوله د يفتليانو له لاسه ړنگه شوې نه ده.

سيونګ يون چې پر ۵۲۰ ز کال دغه سيمې کتلي، وايي چې له هاغه مهاله چې ميته يفتليان گندهارا ړنگوي دوه کوله اوښتي. دی همدا مهال د ځينو بودايي مزدکونو چې لا پاتې وو او لمانځنه په کې کېده، يادونه کوي (۱۴).

د دغو څو لنډو کرښو په لړ کې چې د دغه پېر د تاريخ په اړه وليکل شوې غواړو د اړت و صنعت په اړه يې هم څه ووايو. چې وليدل شي چې دغه تاريخي پېښې او د بېلابېلو تېرونو راتګ او يرغلونو د دغې سيمې پر اړت او هنري ښوونځيو څه اغېز کړی دی.

د گندهارا د منځي جغرافيايي جوړښت

هغه د جلال آباد ښار په لويديزه سيمه کې يو کوچنی کلی دی چې د کابل - هند د لويې لار پر سر ودان شوی. دغې لارې له پخوا راهيسې خپل جغرافيايي ارزښت ساتلی او اوس هم دواړو لوريو ته د تلو راتلو لار ده.

جلال آباد ښار پر ۱۵۷۰ کال د شاهي ويالې په سيمه کې د کابل سيند ښي اړخ ته د جلال الدين اکبر په لارښونه ودان او د هغه په نامه جلال آباد ونومول شو.

دا ښار پر لښکر ښوځي ارزښت سربېره ښه هوا لري چې د اکبر تاريخ ليکونکي ابوالفضل هغه (د هندو خراسان تر منځ ښکلي او سمسوره

سيمه) بللې ده (۱۵).

هده د ښار سهيل ته پنځوس كيلو متره له سپينغره لرې په هواره او شنه بېديا کې پرته ده او شمال ته يې د کوشمور سرهسک غرونه دي چې له نورستانه يې بېلوي. د وگړيو د گروهې له مخې د نوح بهرې تر سېلاب وروسته دلته پاتې شوې وه (۱۶). پخوا د دغه ولايت منځی ننگرهارا (۱۷) نومېده. د هيوانتسنگ د ليکنو له مخې چې په گانده کې به يې يادونه وکړو، د ننگرهار ځمکه له لويديځه، ختيځ ته ۶۰۰ او له سهيله شمال ته ۲۵۰ - ۲۶۰ لي ټاکل شوې وه. د ننگرهار سانسکرېټ نوم په يوه ليکنه کې چې د کي توبيي له خوا بيار ته نېژدې له گشوارې څه لاس ته راغلې، ياد شوی دی. په دغه سيمه کې د لومړۍ مخزېږدې او څلورمې زېږدې پېړۍ تر منځ د سکه يانو او کوشانيانو له مهاله بودايي مزدکونه ليدل کېدل چې د سيلانيانو پر زړه پورې ځای و.

د هډې کلی د جلال آباد ښار سهيل خوا ته لس كيلو متره لرې پروت و، د بودايي کيسو له مخې دلته د بودا غاښ يا د کوپړۍ يوه ټوټه ښخه شوې وه (۱۸).

د چینانو یادښتونو ته یوه ګڼه

هډه د بودايي زیارت کونکو ځای و چې چيني ګرځندویانو یې په خپلو لیکنو کې یادونه کړې ده، لومړني چيني ګرځندوی تر پامیر و هودیانا (۱۹) (سوات دره) پر ۴۰۲ ز ګندهارا ته راغی او په هډه کې تر لږ تم وروسته له سپینغره تېر او هند ته لاړ، فاهیان نومېږي (۲۰). پر ۵۲۰- ز، د سونګ یون په نامه بل چيني ګرځندوی دواخان او یاتا (یفتلیان) یا بدخشان د سیمو تر لیدو وروسته ننګرهار و هډه کتلي دي. وروستی، نوماند چيني ګرځندوی هیوان تسنګ دی چې د بودا د ریښتینو نښو د موندلو لپاره له چینې تر هندې لاړ دی، وروسته تر دې چې پر ۶۳۰ ز کال په کوندوز کې تم شو بیا له بلخ، بامیان و کاپیسا څخه لغمان ته راغی او اوږد مهال په هډه کې تم شو او پر ۶۳۱ ز کال د ګندهارا له لارې هند ته لاړ (۲۱).

دغو گرځندويانو د ناکي لوهر - ننگرهارا د ښار د پاچاهۍ چې نوماند کلی يې "هیلو" و، یادونه کړې ده، چې د فرانسوي پوه "ژاکي" له خوا نننۍ هډه گڼل شوې ده. د هغو سترو ستوپو په لړ کې چې د هیون-تسنگ له خوا يې یادونه شوې (۲۳) یوه د "دي پانکره" هغه ده چې پر "اتمه-ز" پېړۍ د چيني گرځندوی له خوا د "بنکلي" په نامه ياده شوې ده او نن هم د وگړيو تر منځ د "بنایسته توپ" په نامه يادېږي. چې په درونته کې د تورغر په لمن کې پرته ده دا رانيسې چې (سهيل لويديځ ته ۲۰ لي (۲۵) د ناگاکوپاله سمخ چې بودا د خپلو راتلونکيو د سوکالي له پاره خپل سيوري پرې اچولی و، همدلته ده. (۲۶)

فاهيان او سونگيون هم دغه سمخ کتلې او د سپينغر په لړۍ کې، تورې تيرې ته نژدې د چارباغ کلي په سهيل کې د هغې د شته والي په اړه ليکنې سره يو شان دي خو له بده مرغه د هغو ټولو سمخو په لړ کې چې دلته دې د "دي پانکره" سمخې موندل ډېر گران دي، فرانسوي پوه فوشي په دې اړه داسې ليکي:

"تر يو لړ سپړنو وروسته چې په گانده کې به يې لنډ تاريخ ونيو، د دغې سيمې په چاپېر کې گڼ بودايي څلي موندل شوي دي." چې فرانسوي لرغونپوه برتو هم په خپل کتاب کې د هغو سپړنه

کړې ده.

د هزار گنبد استو په چيني گرځندويانو فاهين Fahsien او هيوان تسنگ Hsuan - Tsang د (نگاراهارا) او هډې په سيمو کې ليدلې وه. چې ځينې يې د سراب په څېر ځلېدې او دا سراب لکه د سرو زرو د وړانگو په شان له ليرې څخه ښکارېده چې چيني گرځندويان يې هيبن او هک پک کړل. د "فاهين" يادښتونه په پنځمه پېړۍ او همدا راز د "هيوان تسنگ" يادونې د اوومې زېږدې پېړۍ په لومړيو کلونو کې د مزدکونو او سپېڅليو

خیزونو له ستاینو څخه ډک دي. چې د ننني جلال آباد د سیمې په بودايي مزدکونو کې د لمانځنې لپاره اېښودل شوي وو.

داسې ښکاري چې پر نگاراهارا د پېښو راغلیو سلیو هډې ته هومره زیان نه و رسولی.

د هیوان تسنگ له یادښتونو څخه دا ښکاري چې د اوومې پېړۍ پر لومړۍ نیمایي هغه وخت چې دې له دغې سیمې څخه تېرېده، لا یو څه مزدکونه له ناتارونو خوندي پاتې وو خو ډېر روحانیون تری تم شوي وو. همدا راز ستوېي وړانې او پرېښودل شوې وې. تر دې وخته هډه له لاسبري څخه ساتل شوې او د یوه ودان منځي په توګه د پاملرنې وړ وه. خو د هډې ودانۍ او تودښت له دې نېټې څخه وروسته ډېره ونه پاییده او د اسلامي یرغلګرو د یرغل له امله وړانه شوه. (۲۷).

چيني گرځندويانو گندهارا ته د راتګ پر مهال د درونټې په غره کې هم یوه درې کونجه ډبرليک لیدلی و او لیکلي یې وو چې د دغه ډبرليک توري نا اشنا وو.

دغه ډبرليک په کابل موزیم کې ایښی و، چې لیک یې آرامي او ژبه یې پراګریت وه او داشوکا اخلاقي لارښوونې پرې کښل شوې وې؛ د ډبرليک په منځپانګه کې یو شمېر پندونه راغلي، چې ډېره برخه یې د ژویو د نه وژلو په اړه ده. دا چې گرځندويانو د دغه ډبرليک وییونه، نا اشنا ښوولي د اټکل له مخې به همدا آرامي لیک وي، چې د چینانو لپاره به بېګانه و.

سي، یو، کی وایي چې په درونټه کې موندل شوی ډبرليک هماغه دی چې سونګ یون یاد کړی و. (وګورئ لومړی انځور).
د زیاتو څرګندونو لپاره د ۱۱ اخځ ۱۰ مخ وګورئ.

هډه په نولسمه پېړۍ کې

په اتلسمه پېړۍ کې یو شمېر فرانسوي ګرځندویانو هڅه وکړه چې د ګندهارا د هنر په اړه څه ومومي خو بريالی نه شول او تش لاس ستانه شول.

پر ۱۸۲۴ کال ځینو ګرځندویانو لکه مورګروفت، تریبک او تیراس، بنایسته توپ، د هډې غونډۍ او د هغې نورې لرغونې سیمې کتلي دي. وروسته د فرانسوي ګرځندویانو لکه "کورت" وار رارسېدلی چې پر ۱۸۲۷ کال یې هډه لیدلې او د امیر دوست محمد خان د ورور نواب جبار خان د مېلمه په توګه په افغانستان کې ګرځېدلی. دوی په خپلو یادونو کې داسې لیکلي: "د جلال آباد تر څنګ د هډې څلي دي چې لرغونې برنۍ په کې لیدل کېږي" پر ۱۸۳۳ کال دا سیمه تر ناقانونه سپړنو لاندې نیول شوې چې موخه یې د ستوپو راسپړنه او د سپیڅلیو توکو لاسته راوړنه وه.

مارتین هونیک برگر پر ۱۸۳۳ کال په ننګرهار کې د نښو موندلو لپاره ګرځېدلی او د درونتې په څو ستوپو کې یې ګوتې وهلي، خو اټکل کېږي چې هډه یې نه ده پېژندلې او کېدی شي هاغه مهال به دې سیمې ته ننوتل ګران وو. یو کال وروسته چې چارل ماسون په کابل کې هونیک برگر ولید، څو اوونۍ د جلال آباد و هډې له پاره وځنډېده او په هډه کې یې د سپېڅلیو څیزونو د موندلو لپاره څلور ستوپې وسپړلې. وروسته د ۱۸۳۴ ۱۸۳۷ کلونو تر منځ په هډه او د هغې څېرمه، لکه سهیل ته په بیماران کې بیا هم د هونیک برګرو ماسون له خوا سپړنې وشوې. ماسون د خپلو یادونو په دریم ونډه کې چې په همدې اړه یې لیکلي د نورو نښو تر څنګ د هغو بوتانو یادونه هم کړې چې د سپړونکيو لاس ته ورغلي دي وايي:

"دغه بوتان واړه او یوه بڼه لري چې له ۶ - ۸ شست

پورې یې لوړوالی دی او سروڼه یې په کالب جوړ شوي

چې ډېر کلک وو او پر خټینو تنو نښلول شوي وو، یوازې

همدومره کېدای شوه چې ترې راپرې یې کړو."

سره له دې چې په ډیره پاملرنه یې سپړنې کړي خو له پوهنیزو آرونو سره سمون نه لري ځکه چې موخه یې د سپېڅلیو څېزونو او بوتانو لاسته راوړل وو ۶ د ستوپو ودانیو ته یې ارزښت ورکړی نه دی او پاملرنه یې ورته نه ده کړې. پر همدغو کلو ژیرارد - بارلس افغانستان ته راغلي، هډه یې کتلې او په خپلو لیکنو کې یې ځینې یادښتونه کښلي دي. په مخکینيو مخونو کې مو وویل چې فرانسوي پوه ژاکي پر ۱۸۳۹ کال د هیلو نوم چې د هیوان تسنگ په لیکنو کې لیدل کېږي د نننۍ هډې بولي دغه پوه د هډې په ارزښت پوهېدلی او داسې یې راپېژني:

"زما پر اند د دغې سیمې ټاکل ستر ارزښت لري، ځکه ډېر

لاسوندونه شته چې هډه له لږ څه ونجېدو سره یو ستر ښار و چې

پر لومړۍ زېږدې پېړۍ یې شته والی لاره او هماغه هیوا (د چينې -

ليکوالو هيلو) يا د کوپړۍ ښار دی چې دا نوم يې د بودا له سپېڅليو څيزونو څخه اخیستی دی." (۲۹)

د څو کلنو کورنيو پېښو له امله په دغو سيمو کې څېړنې شوې نه دي، خو وروسته انگرېز کميناري چې د پيرنگي استازي په توگه د گندمک ترون د لاسليکولو لپاره کابل ته راغلی و (۱۸۷۹ کال د مارچ ۲۶) بيا يې دغه کار پيل کړ. د ۱۸۷۹ کال پر مڼي، نوموړي له ويليم سمپسان سره په لوړه غونډۍ کې ځينې گټورې سپړنې وکړې، سمپسان د درونتې په سمخو کې چې بازار يې بولي هم سپړنې کړي دي. فرانسوي الفردفوش د هغه د زيار په اړه ليکي:

"د ننګرهار سيمه چې د سمپسان له خوا د کابل سيند او سره رود د گډېدو په ځای کې ټاکل شوې په لنډه توگه ښايي جلال آباد ته څېرمه ولټول شي، خو د دغې سيمې چاپېريال د (چارل مسن) په نخچه کې د ټکيو په مرسته د دغو دوو سيندونو د يو ځای کېدو په نيمه لار کې ښوول کېدی شي."

د دغې سيمې د ارزښت له پلوه چې په مخکينيو مخونو کې مو يادونه ترې وکړه ښايي چې يو ځای او دره يې هم د څېړنو پر مهال له پامه ونه غورځول شي.

پيسې او ليکنې

د دې لپاره چې د هډې د پخوانيو سپړنو په اړه تر يوه ځايه خپله ليکنه بشپړه کړو، غوره مو وگنله چې په هډه کې د مخکينيوا لاسته راغليو پيسو (سيکو) او ليکنو په اړه لنډه يادونه وکړو.

دا پيسې د ۱۸۷۹ ز کال پر سپړنو سربېره پر ۱۸۲۴ ز کال چې مورگروفت دلته سپړنې پيل کړې هم لاس ته راغلې وې. (۳۱) سره له دې چې د دغو پيسو په اړه ليکنې نيمگړې دي او له پوهنيزو آرونو سره خپرل شوې نه وي، خو بيا مو هم ښه وگنله چې يادونه يې وکړو او په پای کې خپله پايله څرگنده کړو.

مورگروفت پر ۱۸۲۴ ز کال يو شمير پيسې راټولې کړې چې ځينې يې له هډې څخه لاس ته راغلې وې. (۳۲) او نورې يې له کليوالو څخه پېرودل شوې وې چې پر ټولو دهاتي او غوايه خبرې ليدل شوې وې. د دغو پيسو يوه بله لړۍ په خپله پاچا راښوده چې ښي لاس يې اوږد دی

او سمه بڼه يې د برسېروونکي له پاره هېښنده وه. په اسيا کې يې دا راز پيسې نوې ښوولې، همدا راز گڼ شمېر نورې پيسې هم له دغې سيمې څخه موندل شوې وې چې ليکنې يې په ديوانگري ليکدود وې. له بده مرغه د مورگروفت له مړينې سره سم ورکې شوې، خو له ليکنو او يادښتونو څخه يې ښکاري چې د دغو پيسو په منځ کې څو کدفيزسي پيسې وې چې گاويسا ترې څرگندېده.

ژيرارد چې له برنس سره پر ۱۸۳۴ کال له هډې تېرېده په بالاباغ او هډه کې يې ډېرې پيسې چې د باختري پيسو په نامه يادېدې راټولې کړې. خو دا نومونه نننۍ مانا راښوولې نه شي، کېدای شي چې وروسته (د باختريانو د واک تر ړنگېدو وروسته) به ټاپه شوې وې او په لومړۍ مخزېږدې پېړۍ پورې به اړه لري خو بيا کوم داسې لاسوند نه شته چې له مخې يې غوڅه خبره وکړای شو.

يوه بل گرځندوی "مارتن برگرين" د دغې سيمې په بېلابېلو ځايونو کې تر ډېرشو پيسو پورې راټولې کړې وې چې ځينې يې يوناني مېسې او طلايي هغه وې او د يوې پر مخ د "سوبيراژ" نوم ولوستل شو. د ماسون و هونيك د ناقانوني سپړنو له امله چې له ۱۸۳۳ تر ۱۸۳۷ کلو پورې يې کړې وې ډيرې پيسې وموندل شوې، د بېلگې په توگه د شمالي درونتې په جانتوپ نومې غونډۍ کې ۲۸ لويې پيسې لاس ته راغلې چې پر يوه اړخ يې د پاچا سر له ناشنل شوې (نالوستي) ليکنې سره او پر بل هغه يې د هيرکلس خبره چې پر خپل گرز يې ډډه لگولې له باختري ليکنې سره ليدل کېږي، د "ژاکي" له وينا سره سم کېدای شي چې د هر مايوس اړوند او پر وروستيو پېرونو پورې يې اړه لرله.

له همدغه ځايه نورې دوې ښې ساتل شوې پيسې لاس ته راغلې وې چې پر يوه اړخ يې پراس يو سپور له يوناني ليکنې سره او پر بل هغه يې د ښېگڼې او لورپينې خداى ليدل کېده، په دې اړه مو هم د ژاکي

څرگندونې لاسوند دي چې وايي کېدای شي د ازیس یاد هغه پر وروستنیو پورې اړه ولري.

د بیماران په ستوپه کې گڼ شمېر میسي پيسې موندل شوې وې چې ټاپي يې يو تر بله توپیر لري د نوموړيو پيسو پر ښي اړخ د پاچا سر له نیمایي جوغې لکۍ او مونگرام سره لیدل کېده او پر کيڼي اړخ يې پر اس سپور افسر چې ښۍ خوا يې ونجېدلې يوناني ليکنه ده، لیدل کېږي د فرانسوي څېړونکي ژاکي د څرگندونو له مخې دغه پيسې د ازیس يا ازیس اړوند دي.

د وروستنیو پېرونو پيسې د هډې له لسمې ستوپې نه ماسون راوېستلي چې د سرو زرو څلور يې د بېزانس پېر اړوند او ځينې يې د تيودوسو (۴۰۸ - ۴۵۰)، مارسيانو (۴۵۰ - ۴۵۷) او ليو (۴۵۷ - ۴۷۴) وي. د ۱۹۰ په شاوخوا کې نالوستې ساساني سکې وې چې پاچا يې ښکاره نه دی.

• پر ۱۸۷۹ کال سيپسون د وسپنېو ښې ستوپې د سپېڅليو څيزنو له دېلي نه يو شمېر پيسې راويستي چې لس د کنپيزس شپږ د "کنرکي" له نامه سره چې د سيپسون د وينا له مخې کېدای شي چې د کنېشکا وې او يوې يې د بودا څېره له يوناني ليکنې سره را ښوده يوه بله يې د "اوهرکي" په نامه ټاپه شوې وه چې د همدغه څېړونکي په اند کېدی شي چې د هوشیکا وه. همدا راز د رومنيانو درې پيسې يې هم موندلي چې يوه د دوميسيانو، بله د تراينو او دريمه د سبينا او خنلانم اړوند وې. سيپسون وايي چې د سبينا پيسه د ډېر چلند له امله بشپړه ښويه شوې وه.

کېدی شي چې دا ودانۍ تر زېږدي شلم کال مخکې جوړه شوې وي له همدې امله يې د ستوپې نېټه د ۱۴۰ - ۱۵۰ زېږديو کالو تر منځ ټاکلې ده. (۳۴)

د فوشي د وينا له مخې په هډه کې يو لوبنی موندل شوی چې گرد چاپېر يې خروشتې ليکنه وه او (۲۸ کال) پرې بنسکاري د همدغه خپرونکي د بلې څرګندونې پر بنسټ د ننگرهار کانال د سپړلو پر مهال يوه لرغونې ډبره وموندل شوه چې په کابل موزيم کې ايښوول شوې وه، خروشتي ليکنه يې درلوده او "۸۳" پرې کښل شوي و. (۳۵)

په شلمه پېړۍ کې سپړنې او څېړنې

په نولسمه پېړۍ کې د افغانستان لارې د لرغون پلټنې پر مخ پرانېستل شوې. (چارلز میسن) د پیسو (سیکو) لاس ته راوړلو له پلوه د هډې تر څنګ غونډۍ راوسپړلې چې په پایله کې یې د مرسیان (Marcian) امپراتور پیسې (سیکې) له دویمې تین (Domitian) امپراتور هغو سره ګډې وښوول شوې.

چې په کروډولویک ډول د څلورو پېړیو په اوږدو کې له لویدیځې نړۍ سره د دغې سیمې پر اړیکو باندې رڼا اچوي.

د افغانستان په دغې سیمې کې د لرغونپوهنې په هکله کره څېړنې تر ۱۹۲۳ ز کال پورې وځنډېدې. پر دغه کال د هغه تړون لیک پر بنسټ چې د لرغونپلټنې په هکله د افغانستان واکمنۍ او فرانسوي لرغونپوه پلاوي تر منځ ټینګ شو د لومړني پلاوي مشرانو موسیو (فوشه) او وروسته موسیو (ګودار) او (شارل برتو) په هډه کې یو لړ پلټنې تر سره کړې او له دغه ځایه ګڼ شمېر ګچي او ډبرینې توکي لاس ته ورغلې چې د

یوناني لرغوني هنر ګڼ شمېر نښې له خان سره لري. له بده مرغه چې دغه مهال علمي کیندنې تر سره نه شوې او د بوتانو د سلګونو ټوټو راټولول تر ډېره له پټیو څخه د الوګانو راټولولو ته ورته وو. په دې توګه هغه ګڼ شمېر نښې (آثار) په ستونزمن ډول لاس ته راغلل، په داسې حال کې چې د سیمه ییزو خلکو مخالفتونو نور خنډونه هم رامنځته کړل د (ګیمه) او کابل موزیمونو ته ولېږل شوې چې کابل موزیم ته یو زر او درې سوه بېلابېلې ټوټې ورسېدې.

د هډې د بوت جوړونې توکي ګچ او یا خو د ګچو او شیسټ ډبره (یو ډول اواره شوې تېره) وې؛ خو ګڼ آثار له ګچو څخه دي. د هډې ګچې نښې د ګندهارا د ډبرینو بوتانو او بې آثارو په وړاندې خورا ژوندي هېښوونکي او تر ډېره نوي او ښکلي وو.

د هډې ګچې نښې ټول چوکاټي جوړې شوې دي او بېلابېلو چوکاټونو او مسالو دغو نښو ته ځانګړې ښکلا او خلا وربښلې ده.

د هډې بوتانو په څیرو کې تر ډېره رښتینواله او مانیزه اروا څرګنده ده د ګندهارا له نورو ډبرینو څېرو سره چې له رومي وچ او ساره سبک څخه د پېښو (تقلید) په ښه جوړ شوي دي ښکاره توپیر لري. د دې توپیر د لامل د څرنگوالي په هکله بېلابېلې تیورۍ شته. سرچان مارشل چې په ټکسیلا کې یې د خپلو څېړنو په پایله کې لوړ نوم وګاټه د هډې د هنري بهیر د رامنځ ته کېدو لامل یو ډول هنري نوښت بولي چې دې یې د (هند و افغان) د رونسانس بهیر په نامه یادوي او د ګندهارا د ډبرینې څېرې جوړونې له بهیر څخه یې تر لږه یوه پېړۍ وروسته رامنځته شوی دی.

ډاکټر بوک هوفر Dr. Boch Hofer د ګندهارا په سبک کې د هډې

څېره جوړونه نوی خوځښت بولي.

دغه څرګندونې او اندونه ټول د دې ښکارندوی دي چې د هډې

او د ګندهارا د ډبرینې څېرې جوړونې تر منځ غوره توپیر همدا دی چې د

هلې په هغې کې له پستو رېړينو توکيو څخه کار اخيستل شوی دی. له بده مرغه چې د هلې د سبک د څرنگوالي او د هغه د پېرونو د تاريخي ټاکنو په هکله، نه خو د لرغونپوهنې په څېړنو کې څه خپاره شوي دي او نه هم په پورته يادو شويو ټکيو کې په بشپړ ډول څرگندېدې شي.

اوس نو يوازېنۍ ريښتينې لار د هلې د نښو د څرنگوالي او ځانگړتياوو کره څېړنه ده. د گچو يا پې د خميرې او يا بل ډول پستو توکيو د کارولو چار چې د هلې په سبک کې ډېر کار ورڅخه اخيستل شوی وو د سکندرې ښار د يوناني پېر له لاس ته راوړنو څخه و چې هلته يې له دغسې ارزانه پستو توکيو څخه د مرمر و ډبرو پر ځای کار اخيست. دغه دود په هغه وخت کې د تجارتي اړيکو له لارې د روم له لويديځې امپراتورۍ څخه د زيږدې لومړۍ پېړۍ په لومړنيو کلونو کې پارس او هند ته پراختيا وموندله.

"سرمور تيمر ويله" ويلي دي:

د هغو گچي سرونو چې د رومي افريقې د شمالي سيمو له سببراتا Sabrata څخه لاس ته راغلي د هلې له سرونو سره توپير درلود.

په ټکسيلا کې د گچي څېرو جوړونه له لومړۍ زېږدې پېړۍ څرگند دي. په دې توگه ويلای شو چې گچ او خميره د ډبرې پر ځای او يا يو ځای ورسره کارېده دا کارونه د بوت جوړول د لوړ تابه پر پېر (۲۴۰ز) د خيبر د لارې دواړو خواوو ته دود و.

د افغانستان د نورو او د پاکستان د شمال لويديزو سيمو په بودايي مزدکونو کې دود وه چې د بودا د بوت زړې به يې لومړۍ له ختو جوړ او وروسته به يې د گچو په يوه نازکه پاڼه وپوښه.

پر هغه تگلارې پسې چې آره سرچينه يې د سکندرې ښار وو د بوت د ځان او سرونو منځنۍ زړې يې له يوه پاسته توکي څخه چې د شگو او وښو پوښ به ورڅخه راتاو شوی و جوړاوه وروسته به يې باندنۍ پوښ

څېره او وېښتان د گچو په يوې نازکې پاڼې چوکاټ بندي کړل.
څرنگه چې د هډې نازک بوتان تر کيندنو دمخه لا وران شوي وو
د سرونو شمېر يې تر ځانونو خورا ډېر وو.

د هډې هغه څېرې چې د شيسټ پر ډبره (يو ډول اسماني رنگه
ډبريزه پاڼه) او نورو پستو رنگونو کې کيندل شوې وې له دوو اړخونو ډېر
ارزښت لاره، لومړی دا چې منځپانگه او چارودود يې په پښتونخوا کې د
گندهارا په څېره کښنه کې هم ليدل کېږي بله دا چې د پخوانيو نښو خورا
زړه وړونکې بېلگې په داسې ډبرنيو څېره جوړونو کې موندل کېدې شي.
دغه څېرې د هغو بېلا بېلو رومي څېرو د سبکونو ښکارندوی کوي چې له
لومړۍ تر دريمې زېږدې پېړۍ پورې دود وو.

د بېلگې په توگه د تاک تاو راتاو خانگه په بېلا بېلو بڼو په
گندهارا کې ليدل شوې او ژوزه کيندل چاره (کنده کاري) يې دغه بهير
(مکتب) د انتونين Antonino تر هغې له را وروسته پېرو سره نښلوي.

ځينې ډبرليکونه په تيره بيا د شرابو د څښلو مجلس د تېر او
پخواني سبک ښوونه کوي. په متن کې د کسانو گوښه شوې بڼه د لومړۍ
زېږدې پېړۍ د وروستيو کلونو رومي څېره کښلو سره نېژدې اړيکې لري.
او بېلگې يې ډېرې د گندهارا په بونير کې ليدل شوي دي. له کلاسيک هنر
سره يې ورته والی د هډې په گچي بوت جوړولو کې څرگند دی او په تېره
بيا ډېر سرونه او څېرې د دې ښکارندوی وې چې د پرگامين (Pergamene)
په بڼه جوړې شوې وې.

دغه ورته والی د يوناني سبک د انتونين د پېر د بيا ژوندي کولو
څرگندونه کوي.

د پورته يادونو په پايله کې بايد ووايو چې له کلاسيکو بېلگو سره
د هډې د آثارو ورته والی نه د گندهارا د مکتب لاس ته راوړنه ده او نه هم
د (هند و افغان) د ښوونځي او رنسانس له اړاوو څخه رازېږېدلې ده چې په

گچي بېلگو کې يې وموندلی شو. هغه کلاسيکي بېلگې چې د هډې په نښو (آثارو) کې شته که څه له گچو څخه جوړې شوې وې او څه په ډبرو کې کيندل شوې وې له يوناني او رومي نښو (آثارو) سره د فلاوین Falavian او تر هغه راوروسته پېرونو سره ورته والی لري.

دغه ورته والی د گندهارا په ډبرينو او د هډې په گچي بوت جوړولو کې وينو د گندهارا او د هډې بوت جوړوونکي يا دا ډول په لويديزو ښوونځيو کې روزل شوي او يا يې همدلته پر کلاسيک هنر لاسبری درلود.

اوس چې خبره دلته راورسېده نو له واړه داسې پوښتنه رامنځته کېږي چې آيا په بگرام کې د کلاسيکو آثارو ښکليو بېلگو په خپل چاپېريال کې څه اغېز بڼندلی و؟

ښکاره ده چې منلی يې نه شو. هغه خبره کښونکي چې په افغانستان کې پر کار بوخت و له خپل اندود څخه يې د شراب خوړلو د ښکلي مجلس طرح سم دستي رامنځته کړې چې د اند تونين پېر لاسته راوړنه ده له بلې خوا د هډې گچي آثار او هغه ته ورته ټوټې هومره د رومي او يوناني وروستيو ارونو ته نژدې دي چې تاريخ هغوی تر دويمې او دريمې زېږدې پېړۍ څخه پخوانۍ ښيي، البته کېدای شي چې ځينې ټوټې نوې جوړې شوې وې او ځينې پخوانۍ ښکلي شيان په پنځمه زېږدي پېړۍ کې رغېدلې وي څرنگه چې د گندهارا په ډبرينه خبره جوړونه کې يې بېلگې شته د يوناني لرغوني کلاسيکي دود ورو ورو هندي بڼه خپله کړې ده.

د هنري دود له نظره معمولاً د ټولو گروهه پر دې ده چې د هډې گچي څېرې تر ډېره له ډبرينو څېرو څخه غوره او ښکلې وې. د هډې زيات شمېر نښې د هنر د ارزښت له نظره د برنيني Bernini کارونو سره د پرتلې وړ دي. د گچ خميره چې د استاد په لاس کې په اسانۍ سره د نظر وړ جوله

خپلوي د دې خبرو د ځانګړتياوو د څرګندولو او د ښکلاوو د اوڅارولو لپاره وړ توکي دي.

د "ګوتیک" پېر له هنر سره د سرونو او څېرو د اروامانيز ډېر ورته والی د هېښندې وړ نه وو، ځکه چې د دیارلسمې پېړۍ ډېرې ځانګړتياوې د يوناني دوديزو وروستيو بېلګو کې ليدل کېږي. لکه د انتونين څېزه کېښه، چې په دويمې زېږدې پېړۍ پورې اړه لري.

د هډې د ځينو څېرو له کتلو څخه هماغه اغېزې احساسېږي چې د رومي جنگونو د قبرونو پر بکسونو باندې کېښل شوي او په وژل شويو غمخېليو څېرو کې ښکاري. په دغه ډول رومي بوتانو کې چې د دويمې زېږدې پېړۍ کار دی او يا خو په راوړوسته پېر کې جوړ شوي دي. د سړيو په څېرو کې هماغومره د معنويت او ځاني بدمرغيو ګډون ښکاري لکه چې د هډې د راهبانو د څېرو په کرښو کې څرګند دي او د کليوالو سיתי قبایلو په څېرو کې لوستل کېږي.

دا هم څرګنده ده چې د غه سبک سل په سلو کې د هاغو کسانو د معنوي اړتياوو ځواب ورکونکی و چې د بودايي صوفيانه کړنلارو ملاتړ وو.

د بودا لومړنۍ خبره

دمخه مو وويل چې د بودا لومړنۍ بوت چې د يونان بودايي هنر زېږندوی و پر ۱۸۳۴ کال د ژرار له خوا د کابل له څنډو وموندل شو، وروسته پر نولسمه پېړۍ د گندهارا له سيمې د بودا گني شمېر خبرې د بوتانو، کېندنو او انځورونو په بڼه لاس ته راغلي دي. څه رنگه چې پوهېږو په هند کې د يونان بودايي هنر تر منځته راتگ دمخه د بودا خبره د انسان په بڼه جوړه شوې نه وه او تل يې هغه په نښو ښوولې دي. لکه د بودا د زېږېدو نښه د لوتوس په گل - معراج ته تگ د تېره څوکو پاڼو په ونه لومړنۍ ښوونې په رابه چکره (۳۶) مړينه په يوه ستوپه ښوول شوي او کله کله د دې لپاره چې په يوه ځای کې په خپله بودا وښيي يوازې يې يوه يا دوې پښې کښلې.

د بودا دا رنگه ښوول پر گندهارا سربېره په متورا کې هم شوي دي، د بودايي دين او هنر ځينې پوهان انگيري چې په گندهارا او متورا

کې هندي هنر دغه ستونزه د ځانګړيو نښو په مرسته لرې کړه، دغو دواړو ښوونځيو لومړي ځل بودا د رښتيني انسان په توګه انځور کړ...

متورا ښوونځي په بشپړ ډول هندي دود خپل کړی و، خو پر-عکس ګندهارا ښوونځي تل د لويديزو ښوونځيو تر اغېز لاندې و، له همدغه امله پوهان غوڅه هو کړه نه شي کړای، ځکه چې دا دواړه ښوونځي څنګ تر څنګ ژوندي وو او يو تر بله دومره جغرافيايي واټن هم نه لري او د کنېشکا پر مهال دواړو د کوشانيانو په واکمني کې شته والی لاره. (د دويمې زېږدې پېړۍ پيل) د دغه واکمن پر پيسو چې په بېلا بېلو ځايو کې لاس ته راغلي، د بودا څېره ليدل کېږي.

له دغه تاريخي لاسونده برېښي چې تر دويمې زېږدې پېړۍ دمخه د بودا څېره د انسان په کاليو کې دود وه.

د دغه تاريخي لاسوند (د کنېشکا پيسه له بودا څېرې سره) پر لرلو سربېره بيا هم نه شو کړای چې د دويمې پېړۍ اړوند يې وګڼو.

مخکې تر دې چې خپل اند ښکاره کړو، بويه ديني ادبياتو ته پام ورواړوو او وګورو چې د هغوی له مخې د بودا څېره پېژندلی شو که نه.

ځينې بودايي ليکنې شته چې د بودا د څېرې او ژوندانه په اړه خبرې کوي. په دې هم پوهېږو چې د بودا پر ژوندانه د هغه د څېرې انځورول بند وو او دا ليکنې تر هغې وروستۍ دي چې بودا خپل اند ښووه.

په دې فياودانه کې ويل کېږي چې شاهزي بيميسارا غوښتل چې

شاه راروکا (د شمال لويديز هند شاه) ته د بودا څېره د ډالۍ په توګه

ولېږي، د دغې موخې لپاره يې څو انځورګران پازمن کړل چې د بودا

ښکلي څېره انځور کړي. انځورګرانو چې هر څومره وکړه خو له بده شامته

بريالي نه شول. بودا په خپله د دوی مخې ته راغی او وروسته تر هغې چې

ورته وېي ويل چې "تاتګاتا" انځورېدای نه شي، خپل سيوري يې پر يوه

توټه واچاوه او انځورګرو ته يې لارښوونه وکړه چې رنگ پرې وموښي او تر

انځور لاندې د بودا د اند دغه درې بنسټيز ټکي: "بودا، قانون او ټولنه" وليکي.

دغې کيسې ته ورته يوه بله هغه د هيوان تسنگ له خوا ليکل شوې چې بودا په ننگرهار کې پر يوه تيرپه خپل سيوري پرې ايښی دی. پورتنۍ ويناوې افسانې دي، خو بې گټې نه دي، ځکه وينو چې يو مهال انځورگران او د بودا هملاري اړ شوي چې د لمانځنې لپاره د خپل لارښود څېره ولري، دا هم ويلاى نه شو چې لومړی ځل د بودا څېره د انځور که د بوت په بڼه دود شوې او څه رنگه يوې پر بلې اغېز کړی دی، خو تاريخي لاسوندونه رابښي چې پر ټوټو، پانو او دېوالونو کښل شوي انځورونه لرغونتوب لري.

له ۱۹۱۷ کال را پرديخوا فرانسوي پوه موسيو، فوشي، (۳۷) وويل چې د انسان په بڼه د بودا لومړنۍ څېره په گندهارا کې انځور شوې او انځور يې په لويديزه نړۍ پورې تړلی گڼلی چې وروسته تر هغه نورو پوهانو لکه: ترن روندبکو، فرشميت، برشتل او هاگن هم پر همدغه اند ټينگار لاره، خو پر ۱۹۲۶ کال فوش گولو بيوف ليکي چې: "د بودا څېره له يونان سره هېڅ ډول اړيکي نه لري."

د فوش د اند په توپير ځينې نور پوهان، لکه: موس راماپرشاد، کوناهير، کوماراسراني او داسې نور وايي چې د بودا څېره په هند کې د هندي ښوونځي له خوا انځور شوې ده. دوی د بودا لومړنۍ څېره د انسان په بڼه په هند کې د هندي انځورگرانو هڅه بولي.

پر ۱۹۳۰ کال والد شيميد وويل چې د بودا لومړنۍ څېره د يونان د گندهاري انځورگر په لاسونو انځور شوه، نور پوهان لکه هراس، گونو، گوماراسواني او هاگن په پای کې وايي چې په گندهارا کې د بودا څېره د لويديځ او په متورا کې د هند تر اغېز لاندې د بودا پر مهال انځور شوه. دغه روغه جوړه پر ۱۹۵۶ - ۱۹۵۸ کالو "رولند" له خنډ سره

مخامخ کړه او دا اند يې چې د گندهارا په هنر کې لويديځ اغېز بښدلی ټينګ کړ او ويې ليکل چې: "په هېڅ ډول د سيمه ييز هنر او تگلارې اغېز نه و" دی ډېروي چې سکالو هندي ده خو ار او جول يې لويديز دي. نورو پوهانو، لکه لويزن روليو او بوسالي هم په دې اړه ليکنې کړي خو موږ ډاډمن يو چې د بودا لومړنۍ انځور شوې څېره د روم د هنرو ښوونځي تر اغېز لاندې نه وه (لکه ځينې پوهان چې همداسې وايي) د هغې ار يې هند ته نهژدې چې تګ راتګ و اړيکې ورسره ډېر ووتول، نه په روم کې. (۳۸)

پر لومړني (ز، پ) چې بودايي دين په گندهارا، هډه او تر کابل په سيمو کې ښه وده وکړه، په ځانګړې توګه د کوشاني واکمنۍ له منځته راتګ سره چې دغه دين د نورو هغو تر څنګ د دغې کورنۍ د شاهانو په تېره بيا کنېشکا له خوا ومنل شو، د هغه گروهمنو دا اړتيا وننگېرله چې خپل لارښود د انسان په ښه انځور او ويې لمانځي. ځکه چې د بودا د څېرې شته والی د بوت يا انځور په ډول د هغه د پلويانو گروهه لا پسې ټينګوله، د بودا سترتوب او برم يې سترگو ته لا ښه برېښاوه او د هغوی په زړه کې يې د هغه چا ياد چې اند و گروهې يې په ټول هند و ختيز افغانستان کې ولې غځولې وې، تاند ساته، ځکه نو اړ شول چې تل د هغه څېره په سترگو وويني، د هند، گندهارا او هډې انځور ګران چې د بودا گروهمن پلويان وو، د هغې گروهې له مخې چې له خپلو نيکونو ورته پاتې وه، نه شو کړای چې د خپل لارښود څېره انځور کړي، ځکه چې هغه يې تر انسان او ډېو لوړ ګاڼه او ويل به يې چې د انسان بې جوکې لاس د هغه څېره انځورولای نه شي.

نو هغه چې د لومړي ځل لپاره يې د بودا څېره انځور کړه څوک و؟ چېرته و؟ او څه مهال يې دا کار وکړ؟

وړاندېخو چې د بودا څېره لومړی ځل يا د بوت ياد انځور په ښه

په باختري کې د باختري انځورگر په لاسونو د لومړۍ مخزېږدې پېړۍ په پای او لومړۍ زېږدې پېړۍ په پيل کې انځور شوي ده.

باختري انځورگر له يوناني پلار و باختري موره يا بلخ د بودايي دين و فلسفې گروهمن نه و ده له نيکونو څخه د باختري يا يوناني خدايانو د خبرو انځورول زده کړي وو، کېدای شي چې ده به د بودايانو د وړاندېځ يا د مهال د غوښتنو له امله د بودا څېره انځور کړې وي. که د دغه پېر بودايي بوتانو ته څېر شو، ډېرې يوناني نښې په کې ليدې شو.

لکه مخکې مو چې ونغوږله دا هم په غوڅه توگه ويلای نه شو چې د بودا څېره به د لومړي ځل لپاره د تکره انځورگر په قلم انځور شوي وي که د تکره بوتجوړوونکيو په لاسونو؟

د هېڅ د اوښ غونډۍ په سټوپه څو ځله ليدل شوي چې لومړی د سټوپې پر دېوالونو د ستونو تر منځ د بودا څېره او گلان انځور شوي او وروسته يې د گچ بوتان پرې ايښي دي. په دغه توگه ويلی شو چې لومړی د اوښ غونډۍ د سټوپې ټول دېوالونه په انځورونو بنسټلي شوي او وروسته بوتان پرې جوړ شوي دي.

د هډې اوبښ غونډۍ او هلنستيک هنر

څرنگه چې مو مخکې وويل په افغانستان کې د فرانسوي لرغونڅېړونکيو تر سپړنو وروسته دا سيمه بشپړه هېره شوې او ښايي ډېر تم شو چې د هډې تاريخي ودانيو ته پام راوړنه ووينو. پر ۱۹۶۵ د جاپان د پوهنتون لرغونڅېړونکي پلاوي د پوهاند ميزودونو په مشرۍ د للمې په سيمه کې سپړنې وکړې. افغاني لرغونڅېړنکي پلاوي چې نوی جوړ شوی و، پر خپل وار پر ۱۹۶۶ کال په هډه کې لومړنۍ څېړنې وکړې، د يونان بودايي هنر دوسيې غوښتل چې پر يوه ارزښتمنه سيمه ژورې څېړنې وشي او نوموړې دوسيه بيا پرانېستل شي، ډېرې ناسپړلې غوټې بهرته شي، ځکه چې تر اوسه د دغه هنر له

پیلځي، بنسټونځي اغېز او د دغې سیمې اړوند نېټه لیک څرګند شوی نه دی.

پر ۱۹۶۰ کال د انیل شلومبرژه په دې اړه خورا ارزښتمنه او پر زړه پورې څېړنه وکړه او نوی ور یې پرانیست. ځکه چې مخکې تر هغه ټولو پوهانو داسې انگېرله چې په یونان بودايي هنر کې د لویدیځ هنر اغېز دومره اوڅار دی چې لکه د ګندهارا هنر چې ټول له رومي او رومینيزي هنر څخه په لومړنۍ زېږدې پېړۍ کې اخیستل شوي وي او دغه هنر یې د رومن بودايي (رومن بودیک) په نامه یاداوه، خو د رومن بودايي بنسټونځي بلمخ شلومبرژه د دې غوټې د پرانیستو لار په نومورکي یونان باختري هنر کې لټاوه، سربېره پر دې چې تر اوسه د یونان باختري هنر په هر اړخیزه توګه څرګند شوی نه دی خو دغه پیاوړی پوه د دغه هنر شته والی چې اغېز یې په کوشاني او یونان بودايي هنر کې څرګند و، په ګوته کړ او هغه یې د خپلو ویناوو لاسوند ګاڼه.

څو کاله وروسته د ای خانم تر برسېرېدو او سیمه ییزو سپړنو را پر دېخوا د دغه پوه نوي اندونه رښتیا ته نېژدې شول.

د هډې د سپړنو په پیل کې افغان لرغونپوهان سترګې پر لار وو چې دغه ستونزه لرې شي، همدا راز دوی ډاډه وو چې د دې سیمې له بېلا بېلو پوړونو څخه د لاس ته راغلیو پیسو له مخې به د دغه هنر ورکه نېټه وپېژني، دا راز تمه وه چې د خپلسریو سپړنکیو مخنیوی به هم وکړي. دا ټول هماغه لاملونه وو چې لرغونپوهان یې د هډې اوښ غونډۍ ته را کابل. دغه پنځیزه او ارزښتمنې غونډۍ چې د "برتو" د سپړنو په ترڅ کې لاس پرې لګېدلې نه و، په لومړي پړاو کې لرغونپوهان هیله من کړل. د ۱۹۶۶ کال د مارچ، اپرېل، نوامبر او د ۱۹۶۷ کال د مارچ سپړنو افغان لرغونپوهان په دې بریالي کړل چې د ودانۍ یو نوی ډول او ګچي او اومي خټې بنسټلینې ومومي.

همدا راز يې د پيسو يوه خوندېينه چې په ډاډمنه توگه يې د دغه هنر نېټه ليک څرگندولی شو، ومونده.

د ودانۍ ډول

د سپړنو لومړنۍ پړاو د غونډۍ په سهيل لويديځ پای کې و چې څه مهال وروسته د يوه بودايي مزدک غولۍ چې دېوالونه ترې راتاو وو، وليدل شو، په دغو دېوالونو کې پرانيستي برنډې او د مزدک ناسم څلور اړخي (چې له شمال لويديځه، سهيل ختيځ ته ۱۹ متره او ۴۰ سانتي او له شمال ختيځه، سهيل لويديځ ته ۱۸ متره او ۹ سانتي ارتوالی لري). جوړ شوي او د مزدک زينه يې په لويديز گوټ کې وه.

د مزدک پر غولۍ د منځني ستوپې گرد چاپېر ۲۳ ستوپې جوړې شوې وې چې لاندینۍ برخې يې ډېرې ښې پاتې وې او بوتان يې هم روغ رمټ وو، خو پورتي پوړونه يې ړنگ شوي او لږ ليدل کېدل. که د دويمې برخې گرد پوړ ساتل شوی وی نو د دغو ستوپو د جوړښت د ډول له مخې د ودانيو دوې ښې جوتېدې.

لومړۍ ډله ۱-۲-۳-۵-۱۸-۲۵-۳۱-۲۲-۲۷-۳۳-۱۵-۱۳-۱۱-۱۰-۹ ستوپو د منځنۍ ستوپې پر شاوخوا يو څلور اړخی جوړ کړی او د ستوپې د سهيلي گوټ لوړوالی دويم گروپ (۷ نومره) چې د ۱-۲-۳-۹-۱۰ ستوپو ځای دی، هېښنده نه برېښي، ځکه چې دا ستوپې دويم ځل جوړې شوې وې او د نېټه ليک له پلوه د څېړنې وړ وې، موږ ويلی شو چې (۱۰ مه نومره) ستوپه تر (۹ مې نومرې) ستوپې وروسته ودانه شوې وه، ځکه ټيټه څنډه يې چې له نهمې ستوپې سره يې اړيک لاره، ناسم وه او دا چې د خټگر لاس سم کار نه شو کړای نو لکه څرنگه چې ښايي هغسې ودانه شوې نه وه.

همدغه خبره د ۲۶ او ۲۱ ستوپې په اړه هم کړای شو. همداراز د

لومړنۍ او دويمې ډلې تر منځ ډېر توپير و، د بېلگې په توگه: هغه کاني چې په لومړۍ ډله سټوپو کې کارېدلي، ټولې سلايدې ډبرې دي او د سټوپې منځ په څلور اړخيزو وړو تېرو او خټو جوړ شوی و.

داسې لږ ليدل شوي چې د ډېرې سټوپې منځ له سرو وړو تېرو جوړ او گچ کاري شوي وي.

په هډه کې مخکې هم د سلايدې تېږېدې کارونه ليدل شوي، په دې اړه د "برتو" د "سلايدې ډبرې" تر سرليک لاندې ليکنه لوستی شو.

اوس به غوره وي چې شپېتوها ته پام وړ واپړوو چې دغه گورنټين شپېتوها دوه اکانت پوړونه لرل او ځانگړنه يې دا ده چې د څوکې پورتنۍ پاڼه يې مخ کښته را خورېدنه شوې، همداراز يې ځينې اکانتونه د منځنۍ کړۍ فټيله ده چې دا کار ښه د آی خانم په گورنټين شپېتوها کې هم ليدی شو. له همدغه ځايه موږ يوه ځانگړې ښه موټو چې د هغې په مرسته د هډې د يونان بودايي او د باختري د هلستنيک هنر تر منځ اړيکې ټينگولې شو. (۴۰)

د سټوپو دويمه ډله: له ۷مې نومړې څخه تر ۷ پيس، ۸ - ۱۲
۱۴ - ۱۹ - ۲۴ - ۲۸ - ۲۹ - ۳۰ - ۳۳ - ۳۷ - او ۴ دي چې د دې سټوپې د کټارو په پورتنۍ برخه کې ټوله د چوڼې ډبره کارول شوې او د سټوپو ډول له څرمه څلور اړخيز دی.

د کورنټين شپېتوها د اکانت د پاڼو دوه پوره لري، پورتنۍ اکانت د سټنې د سېر خوا ته ښخ جگ شوی او له خپل اړخه يې تېری کړی و خو د پاڼو څوکې پر خپل ځای پاتې وې.

دا اکانت دغه ډول په څرگنده توگه را ښيي چې د شپېتو د بوټيو توکو خپله ډبره برخه له لاسه ورکړې او د يوې ښکلې کوونکې ټوټې پازو يې اخيستې وه، ټولې سټنې په اوږده ډول جوړې شوي او پورتنۍ څوکې يې ښکلې شوې وې، دغه ښکلا د سره کوتل په لوړو سټنو کې هم

بڼکاري. (٤١)

د منځنۍ ستوپې خپرل {د ړنگېدو له امله} ستونزور دي،
همدومره ويلای شو چې دغه لويه ستوپه چې د مزدك په منځ کې ده، بشپړه
د بارشاني لپاره جوړه شوې، له همدغه امله يې موږ اوس د ستوپو په
دويمه ډله کې راوړلو. (٤٢)

په گندهارا کې د بوت جوړونې کاردود

د گندهارا په منځي (هډه) کې د بوتانو په اړه ښايي ووايو چې د ستوپو غونډې يې د ودانۍ ډول پر دوو ډلو وېشلی نه شو، ځکه چې گچي بوتانو په ټوليزه توگه د ستوپو ديوالونه او برنډې ښکلې کولې. گچ اوږدمهالۍ نه ښکاري او ښايي چې دويم ځل جوړ شوی وي نو نه شو کړای چې بوتان د ښکليو ودانيو د پير اړوندو گڼو دغه ټکي ته په هغو بودايي بوتانو کې چې ۱۲ مه نومه ستوپه پرې ښکلې شوې وه هم څېر کېدای شو. د ۱۲ مې نومړې ستوپې پر سر د بودا يو بوت چې پر ښوونه بوخت دی، ليدل کېده، د سر وېښتان يې د پخوانيو ښکليو ودانيو اړوند وو چې دغه بوت د مانۍ د جوړېدو پر دريم پير اړه لرله.

د ستوپو په ځینو نورو برنډو کې د بودا پر یوازینیو بوتانو سربېره ځینې مهال بودا د ډالۍ ورکوونکیو په منځ کې هم لیدل کېده.

یوازې بودا په هندي دود ناست څرګند و چې پښې یې په څادر پټې وې او کله یې ښۍ اوږه برېښه لیدل کېده دغه بودا په ټولنیزه توګه انډیال (متفکر) ښکاري، یوازې یو ځای پر ښوونه لګیا دی.

دا ایګونو ګرافي د هډې له ښوونځي سره هېڅ اړیکې نه لري او د بودا بېلابېل اکر (حالت) یې را ښوو، د هغو بوداګانو کالي چې موږ یې د مزدک د دویم پېر اړوند ګڼو، زښت ډېر بد رنگه و، (لکه د ۱۲ ستوپې د بودا بوتان) وېښته یې هم په بېلو ډولو جوړ شوي وو.

خو د فوشي د اند په توپیر، یوازې یې د وېښتو د جوړښت له مخې وده ټاکلې نه شو، په دغو بوداګانو کې یو هم د لنډو ګردو وېښتو چې ښي اړخ ته راتاو شوي وي، نه لیدل کېږي.

د بودا هغه اکر چې راهبان ترې راتاو وي خورا پر زړه پورې و، ځکه چې د راهبانو په منځ کې چې د راهبۍ ځانګړي څادرونه یې اغوستي، داسې ساده وګړي هم لیدل کېدل چې ښکلې ښې او مخونه یې لرل، او د کالیو ډول یې د خپل پېر ښکارندويي کوله.

په نولسمه ستوپه کې د ولاړ بودا کین اړخ ته یوه پېغله لیدل کېده چې دواړه لاسونه یې د لمانځنې (عبادت) په دود مخې ته سره تړلي او خپله لمن یې پرې نیولې وه.

د کالیو میتولوژیکي ښې یې په اوږدو لستونو ټولې پښې ور پټې کړې وې او وېښته یې ښکلې جوړ شوی و چې په یونان بودايي هنر په ځانګړې توګه د هډې په سیمه کې یې ډول نوی وو، لوی امیل او ښکلي ښګړي یې ور مېر (غاړه) او مټ ور ښکلي کړي وو.

د بودا ښي اړخ ته نږدې یو ستوا لیدل چې هماغسې امېل چې مخکې راهبې اغوستی و، د ده پر غاړه هم و او ښي او کین اړخ ته یې

دوې راهبې ښکارېدې

د دې راهبې کالې او ښه مخکینی هغې ته ورته وه، خو وېښتو
بې توپیر درلود، هغه هم داسې چې د سر په پاسنۍ برخه کې په اوږده ډول
راټول شوي او په یوه پټۍ تړل شوي، یوه برخه یې پر مخ را پراته وو او په
لاس کې یې یوه کوچنۍ پټۍ وه.

په دغو دواړو ډلو کې د جوړښت ډول په ځانګړي او ښکلې ښه
انځور شوی چې یوه هېښنده ساده ګي یې هم لرله.

راهبانو لږ د بودایا بوداستوا خوا ته "چې په بشپړه توګه مخامخ
انځور شوی" کتلي، یا داسې چې لومړی د لیدونکي سترګې پر بودا
لګېږي، وروسته پر څنډو راګرځي او ګرده ښه غوره کوي.

د دغې ډلې کړه وړه او د انځورېدو ډول پر دیني دود اړه نه لرله
یا په بله وینا هیرتیک نه وو، که د راهبې بوت ته څوک خیر شوی وی لیدل
کېده چې انځورګر د راهبې غړي تر کالیو لاندې په څرګنده او ښکلې ښه
انځور کړي وو.

په څوارلسمه ستویه کې یوې "راهبې" ګوندې لګولې وې سر یې
خړیلې او په ښي لاس یې بودا ته ډالۍ ورکوله چې کېدې شي د ښکونکو
لوګو کولو لوبې به و او په کین لاس یې د ګلانو ګېډۍ ورته وړاندې
کوله.

یوه ننداره چې له بده مرغه پایڅوړ یې ډېر لږ پاتې وو، د بودا د
ژوندانه ښکارندويي کوي، چې یوه یې بودا ته د خاورو د کاسې ډالۍ او
له چرګ سره د هغې د کوچنیوالي اکر چې د نندارې په ټیټه برخه کې
ښکارېده د ماشوم د لوبو لوبښي ګڼل کېږي. موږ ته یو ځل بیا په هلنستیک
هنر کې ښې او ماشومان راپادوي. (اوومه بیس ستویه)

د همدې سترې شمال خوا ته یوه بله ننداره لیدل کېده چې یو
روږدۍ زمری په خپله ژبه د بودا پښه څټي، دلته یوازې د بودا پښې او د

لمنې يوه څنډه پاتې وه.

په پورتنۍ څنډه کې د زمري تر شا يو بل انځور ليدل کېده چې د پژې پاسنۍ برخه يې له منځه تللې خو د پېښې د خوځولو او د ورمېړه له خوړندو وېښتو يې داسې ښکارېده چې بودا پر کوم ژوي لاس راکاږي سره له دې چې له دغو دواړو نندارو نښې لږ پاتې وې، خو بيا هم ويلی شو چې په ښکلي څرګنده او ژوندۍ بڼه انځور شوې وي.

مخکې تر دې چې د ستوپو پر ښکلا خبرې ودروو، ښايي د کرياتيديانو چې د اتلس يا ساتونکيو غوندې پر ستوپو جوړ شوي يادونه وکړو. مخکې د دغو کرياتيديانو {چې ورمېړونه نه لري} ارځای څرګند و، ځکه چې ټول د مزدکونو پر غولي موندل شوي، خو چې د خپل ارځای انښتو کې وموندل شول، ډاګيزه شوه چې د ستوپو په کتارو کې کارېدلي وو.

په هډه کې ښکلي بوتان په ستوپو کې موندل شوي وو، دا بوتان په برنډو کې ځای پر ځای وو، دا برنډې د مزدک د غولي په ديوالو کې پرانيستل شوې او ځينې نورې يې د مزدک په شمال ختيزه خوا کې چې کېدې شي هغه ته د ورننوتو لار وي، پاتې وې او د دغه پېر ډېر ښکلي هنري نښې يې رانښودې.

په برنډو کې د ستوپو په توپير کارېدلي توکي ټول ختین وو او په منځ کې يې د بوتانو د کالبوت جوړونې لپاره لرګي، پري او ځينې ځای بوزي ځای پر ځای شوي وو خو يوازې په يوه برنډه کې قات ته ورته ټوټه کارول شوې وه. (۴۵)

د کبانو ډنډ چې د هنر شاهکار گڼل کېده تر اوسه د هنر په نړۍ کې ساری نه لري، دا برنډه په سهيلي وروستۍ برخه او د مزدک په شمالي غولي کې جوړه شوې چې ۲،۹۰ متره ژوروالی او ۲،۴۰ متره پلنوالی لري، تر هغه ځايه چې دېوالونه يې پاتې وو، لوړوالی يې تر دوو مترو پورې

رسېده. دغه انځور ټول تر اوبو لاندې ښکاري، د دېوالونو او د ډنډ پر غولي کېږي څپې داسې انځور شوي چې گردوبی یې راښوده، په دغو بهېدونکیو اوبو کې لوتوس (نیلوفر) گلونو په ډېره ښایسته بڼه خپلې ځانګې غځولې او پر دېوالونو یې ډېر کبان لیدل کېدل.

د دې لپاره چې پوهانو ته د دغه ډنډ او برنډو هر اړخیزه څېړنه په لاس ورکړی شو، غوره مو وګڼله هغه څه چې پخوا دلته وو وڅېړو چې له ورکې وژغورل شي، دا څېړنې پخوا هغو کړي چې هډه یې روغه لیدلې: د بېلا بېلو انځورونو نه په ګټې د څېړنې ډول داسې غوره دي چې ډنډ ته مخامخ کېنو او هماغسې چې لیدل کېده، بوتان یومخیز پرته له دې چې له ځانه څه پرې ور ډېر کړو وګورو او خپل اند پرې څرګند کړو، همدا راز د دې لپاره چې هر بوت په سمه توګه وپېژنو، له لومړي سره مو را پیل کړه.

د اوبو او کبانو د ډنډه خبرنه

د بني اړخ دېواله په پيل کې د خبرونو په ترڅ کې له ستوک (گچ) نه له جوړ شوي بوت سره چې د ډنډه تر غولي نېژدې ۵۰ سانتي جگه و، لرغونپوهان مخامخ شول، دا چې له ناوړه گچ نه جوړ و، د لنډه بل له امله ټول سپين پوډر شوی و او همدا چې لمر پرې ولگېد، خاورې شو، خو له ښه مرغه تر وړاندو دمخه عکس ترې اخيستل شوی و.

دا بوت چې کېدلی شي د بودا و، سر يې نه لازه، له کاليو او اکره يې ښکارېده چې دويم ځل درول شوی و، تر څنګ يې دوه کبان او څو سانتي پورته يو لوتوس گل له ډنډه سره ليدل کېدل، د گل مخه د ډنډه مخامخ دېواله لوري ته وه، د ډنډه پر غولي يو پلاز ليدل کېده، چې د پاسه يې يو ګونډه او تر څنګ يې پر غولي د بوت د کاليو ګونځې ښکارېدې، که په دېواله کې د ګونډې پاسنی برخې ته چا ور کتلی وای د بودا د درېدو ځای يې څرګند او چې د لوړوالي د ټاکلو لپاره يې غوره لاسوند ګڼل کېدای شو. د پلاز بل اړخ ته پر ځمکه د بل بوت زنگون ښکارېده چې

له بده مرغه پرته له همدغه زنگانه بل څه ترې پاتې نه وو. نوموړی بوت په ګونډو شوی او د مخکیني بوت په څېر د پلاز بل اړخ ته د ډنډ په دېواله کې په هماغه لوروالي درول شوی و. د دواړو بوتانو کالي د لنډه بل له امله لانده او پرې نښتي وو.

د ډنډ د دېواله په ګوټ کې څو سانتي متره وړاندې یو بل بوت لیدل کېده چې د ډنډ پر غولي یې پریښي زنگانه ګونډه وهلې او کینه پښه یې بشپړه څرګنده وه. دا بوت چې تر ټټره روغ و، لمن یې پر ځمکه پرېوتې او د کالیو ټولو ګونډو یې سندرې رنګ درلود، او له ښه مرغه تر پایه هم ساتل شوي وو، ځی اوبه یې ډنډ او د ټیګري ګونډو یې ډول، ډول کړی جوړې کړې وې، د دویم او دریم بوت تر منځ پر دېواله د مخکینو کبانو په څېر څلور نور هغه ښکاري چې د دوو پر توپیر د دغو څلورو واړو تګلوری یوې خوا و.

د دېواله په کونج کې د دریم بوت د پاسه یو بل بوت و چې نیمګړی او ککړی یې نه لرله دا بوت چې کېدای شي بودا یا بوداستوا و اوږه او د ټټر یوه څنډه یې برېښه وه او د پږې توکې یې تر لندو شویو کالیو لاندې له ورايه ښکارېدل. د مخکیني بوت غونډې یې د کالیو ګونډې کېښته پرې وې او د اوبو توبډنه یې څرګندوله؛ په دېواله کې یې پر کینه اوږه لوتوس ګل لیدل کېده چې ډنډر یې اوږد و او ګل په خپله، مخ کېښته راځوړند و.

د ډنډ پر مخامخ دېوال د اوبو تر څپو پرته نه ګل ښکاري او نه کبان ځکه چې دا دېوال ارزښتمن ځای ګڼل کېده او د ستر بوت لپاره ځانګړی شوی و، دا بوت چې د نندارې منځی و کلک اټکل کېږي چې په خپله بودا به و، چې د درېدو د ځای له مخې یې پر دېواله نښې اوڅاري وې. داسې ښکاري چې نوموړی بوت ډېر لوی او پله تی وهلی پر پلاز ناست و، په هغو لرګیو چې په دېواله کې نښتي، نیول شوی و، د لرګیو

سوري تر پايه (۱۳۵۹ کال پورې) وو او په ځينو کې يې سوي لرگي او د سکارو ټوټې پاتې وې، په تيته پورې کې يې د ډنډ د غولي پر دېواله څوارلس کبان او سمندري ژوي ليدل کېدل. دغه کبان په راز راز بڼو انځور شوي، دلته د اوبو پر څپو سربېره اوبتل هم ښکارېدل، تر ټول ارزښتمن دوه سري ژوي يې هغه و چې سري د انسان او پږي يې د کب و.

د مخامخ دېواله په پای کې پر ځمکه يو بل بوت چې روغ پاتې و، ليدل کېده. دا بوت چې کېدی شو راهب يا بوداستوا و، پر گونډو شوی، لاسونه يې د نمانځنې په بڼه سره تړلي، واړه گلان يې پرې نيولي وو، د دغه بوت بڼې اوږه او ټټر د نورو ټولو هغو په څېر برينډې دي، کالي يې کينې اړخ ته او د گونځو خوندي يې پر ځمکه پراته وو.

د کاليو د لوندوالي له امله يې هغه پر زنگانه او وړانه نښتي او د ځينو نړيو کرښو د شته والي له کبله ښکارېدل چې کالي وو. پر غاړه يې بنده غاړه کې وه. او د غولي منځلوري ته يې کتل. وېښته يې د تندي د پاسه پر نرۍ پټۍ تړل شوي چې شاوخوا يې په گلانو ښکلې شوې وه.

وېښتان يې د توييدو له امله مخ پورته د څپو يا لمبې غونډې ښکارېدل. د دېواله په کونج کې د دغه بوت تر شا يو بل بوت چې د نورو په څېر يې اوږه او ټټر پرندو کېدی شي چې دا به هم کوم راهب يا بوداستوا و، پر غاړه يې د امېل نښې وې او کاليو يې سندوي رنگ درلود.

د کينې اړخ په دېواله کې يو بل بوت و چې مخ يې منځي دېواله ته تاو کړی او غولي ته يې شا اړولې، لنډ کالي يې اغوستي او پښې يې برينډې وې. کينې لاس يې تړلی و، اټکل کېږي چې څه يې پرې نيولي وو، خو تر ملا پورته له منځه لاړ وو، يوازې يې لمن جوته وه چې د ملا پر کينه خوا گنډه شوې او پر کينې وړانه دوه ځايه جلا وه.

د کاليو گونځې يې په خورا ځير جوړې شوې وې. د دغه بوت تر څنگ يوازې دوی پښې ليدل کېدې چې کېدی شي بل راهب به و، خو نور

څه ترې پاتې نه وو.

د کین دېواله په پیل کې د ښي هغه غونډې د بل بوت د درېدو
ځای و چې دا هم له گچ څخه جوړ او تر څو وړو گچ توتو بل څه ورسره نه
و.

د نندارې پر منځ یو بل نیم گونډه شوی بوت دی چې سر و لاسونه
نه لري، ښی اوږه یې برېښه او پنډه غاړه کی یې درلوده. کالي یې د اوبو
د راتوپېدو له امله تر ملا تیت په څو کرښو ښوول شوي او خیره یې د
څلمې سړي وه خوله یې پرانیستې دوه غاښونه یې د لاندینۍ شونډې د
پاسه ورچینې راوتلي او وروځې یې په یوه ژوره کرښه جلا شوې وې. د دغه
اتم بوت مخامخ پر غولي د دوو پښو ښې ښکارېدې. په دغه ډنډ کې ټول
دیارلس څوارلس بوتان وو له هغو څخه شپږ بشپړ پاتې شوي و، چې اوس
هغه هم وړک دي.

تر هغه ځایه چې نوموړی ډنډ لرغون پوهانو لیدلی و، وڅېړل شو
اوس به یې د ایکونوگرافي له پلوه وڅېړو:

دا ډنډ د اور لگېدو له امله بشپړ ړنګ شوی و له همدغه امله د
ډېرو بوتانو سندوري ړنګ پر تور یا څیګري اوښتی و. د ډنډ پر غولي د
دوو پښو لیدل د بودا شته والی راښود چې د غولي ټولو بوتانو ورکتل او
مخې ته یې "تاګاري" چې ځان ورسپاري او شاته یې "هماغسې چې یې تل
د اوبو دغه د یو ښو وه" د کپچه مار سر له خټه راوتلی و.

دغه ننداره د هغه بوت له مخې چې د "تاګا" خدای تر شا
ښکارېده، ښه لیدل کېده نوموړی بوت د نندارې په پیژندلو کې ښه مرسته
کوله، ځکه چې لنډو کالیو یې تر یوه ځایه پښې پټې کړې او د لاس
خوځښت یې موږ ته د بودا مرستیال "فجراپاني" چې د "تاګا" خدای لیدو
ته ځي، رایاداوه. په دې مانا چې ننداره یې او څاره کړې ده. د هغې د
بوتانو راز راز اگر د "تاګا" له خدای سره د بودا لیدنې څرګندوی و.

د دې بې جوړې نندارې برسېرېدل د ناگې د خدای د کیسو په ایکنو گرافۍ کې تر ننه لیدل شوي نه دي او ډېر ارزښت یې لاره، ځکه چې د گروهو او لیکنو د څرگندونو په توپیر، وینو چې د مارانو او اوبو له رب النوع سره تر اوبو لاندې د بودا لیدنه شوې وه، نه بلکه څنگه چې ویل کېږي؛ د ډنډ پر غاړه.

په پنځ کنت کې یوه بله ننداره چې ځینې ماران، د اوبو څپې او بوتان په کې لیدل کېږي، موندل شوي چې د اوبو غونډۍ له ډنډ سره هډو د پرتلې وړ نه ده. (۴۶)

فرانسوي پوه الفرد فوشې د خپل (د گندهارا گریکو بودیک هنر) نومې کتاب په ۵۴۹ او ۵۵۰ مخونو کې د ناگې پالا د کیسې په اړه چې په هوديانا کې یې هیونتسنگ ته کړې او هغه شان چې هولبرگ د یوې نښې پر سر موندلی او خپرلې وه، داسې لیکي:

"بنایي وویل شي چې همدا پېښه کټ مټ په کابل کې منځته راتلی شي. بې اړنگه د دغو نښو پر وړاندې چې دلته یې وینو، د ننګرهارا تر څنګ هیونتسنگ د وگړیو له خولې د بدکاری بنامار گوږیلا د ځانسپارنې خبرې راغونډې کړې دي. که په ګانده کې دلته سپړنې وشي د دغه رب النوع نوم "اپالا" به هم را څرګند شي."

نن د الفرد فوشې وینا ته پتوینه ویل کیږي ځکه چې د هډې او کابل په هماغه اټکل شوي ځای کې د بودا له خوا د یوه "ناگا" ځانسپارنه وموندل شوه دا چې گوږیلا چېرته ژوند کاوه، هیونتسنگ وايي چې د ننګرهار په سلطنت کې استوګن و چې د ننګرهار له پلازمېنې شپږ لی (څلور کیلو متره) واټن لري. دی وايي چې د "ناگا" کور د سیند پر غاړه (چې اوبه یې د سمڅې هر لوري ته بهېدې) یوه لویه او ژوره سمڅه وه چې

په لوبو ډکه وه او له اړنګ پرته به د بحر اباد سمخې وي (۴۷).
 سره له دې چې د اوبښ غونډۍ په ډنډ کې د ډبرينې سمخې نښې
 ته وې خو ښايي وويل شي چې انځورګر د اوبو د نندارې پيل و پای او د
 ښکليو او ژونديو څپو او سمندري ژويو لوري ته پاملرنه کړې وه.
 ډاډ لرو چې د اوبو د ډنډ ننداره د هيونتسنگ له وينا سره ټکي
 پر ټکي سمون نه لري، خو د انځورګر د اند ارتوالی له پامه غورځولی نه
 شو.

د دغو ټولو تاريخي لاسوندونو په ډاډ په غوڅه توګه ويلي شو چې
 دې نندارې له بودا سره د ناګا اپالا ليدل او د بودا له خوا ځانستپارلو ته د
 هغه چمتو کول رابښوول چې په بودايي کتابونو کې يې يادونه شوې وه. خو
 تر دغه مهاله په خاورو کې پټ وو.

د نندارې د اکنوګرافي ارزښت تر څنګ د دې سيمې د هنر ښکلا
 هم د يادولو وړ ده، ځکه چې لومړی د انځورګر اوچت اند ته ځير کېږو چې
 په يوه درې ديواليز کوڅني ځای کې يې لوی بوتان درولي او د هر يوه لپاره
 يې داسې ځای ټاکلی چې له څو کرښو او پوړيو وليدل شي.

د هر يوه بوت اکر او د دندې سرته رسول داسې جوړ شوی و چې
 ننداره يې کېت مټ ژوندۍ ښووه، د ډنډ مخې ته چې ليدونکي درېده،
 لومړی يې پر منځني بودا (چې په مخامخ دېوال کې و) سترګې لګېدې او
 وروسته يې د نورو بوتانو لوی والی او ارزښت څرګند او.

دغه ستر لو ښکلی هنر په اوچته توګه د انساني خبرو د رياليزم
 او کاليو ښکارندويي کوله او پر بوت باندې لاندې شوي کالي يې په نړيو
 کرښو ښوول. د کاليو دغه لوندوالی چې زموږ په اند د هندوستان د کاليو
 ډول رابښي، بشپړنوی دی، خو بويه ځير او سوچې هندوستان هډې ته ورته
 و نه ګڼو، ځکه چې د هندي هنر اغېز د هندوکوش د مزدک په هنر کې ليدل
 کېږي چې په هډه او اوبښ غونډۍ کې نه وو.

د اوبښ غونډۍ د ډنډ (برنډې) هنر مخامخ د هلنستیک هغه زېږند او د لویدیزې نړۍ له بسوونې څخه وو چې د هډې انځورگر یې پلوي کړې، نه له هندي بسوونځي څخه.

نن د هډې د اوبښ غونډۍ او د هغې د اوبو د ډنډ تر برسېره کېدو وروسته په څرگنده توګه وایو: هغه باختري چې څو کاله وړاندې یې شته والي اړنګ (شک) لاره او ځینې مهال یې د شته والي په اړه چوپه حوله وو، پر دویمه او دریمه مخزېږدې پېړۍ د هلنستیک هنر ستر او ارزښتمن منځی و، دغه باختري چې له ښه مرغه نن ورځ د ای خانم د سپړنو په ترڅ کې وموندل شو، د تنګرهار له هډې دومره واټن نه لري.

سرسېره پر دې د مزدک د غولي د شمال ختیځې کوچې په یوه څنډه کې دوه نور ډنډونه (رواقونه) پرانیستل شوي چې د ښي ډنډ په منځ کې د ولاړ بودا دوي لویې پښې "۷۷ سانتي متره" لیدل کېږي. د نوموړیو هغو له لوی والي څخه د بودا د بوت لوړوالی له پنځو تر شپږو مترو پورې اټکلولی شو. د برنډې په کوچ کې د دغو پښو کین اړخ ته یو راهب ولاړ و چې تر مخکینیو بوداګانو ډېر کوچنی و (لوړوالی ۱.۳۵ سانتي متره) او سر نه لري (۴۸)، اغوستي کالي یې ګونخور او ډېر ښکلي وو، پښې یې د کوشانیانو هغو ته ورته وې چې په سره کوتل کې د کوشاني شاهزي پر پښو هم همداسې پښې څو کاله وړاندې ولیدل شوې.

د دغه بوت تر څنګ په ښي دېواله کې یوه کوچنی ډنډ ښکارېده چې پر هغې بودا د لوتوس پر پلاز ناست و او د ډنډ پر سر د ودانۍ یوه ښکلي نښه هم لیدل کېده.

پر ډنډ د پاسه یوه پټۍ وه چې پر قایم الزاویه درې جوړه شوې، پر دې دره دهډې د پیاوړي انځورګر په لاسونو یو زمري جوړ شوی چې د زمري د ارزښت د ښوولو لپاره یې ډېره هڅه کړې وه. دا راز څو نورې درې هم د سپړنو په ترڅ کې لاسته راغلې. دا نښه هم د هډې په یونان بودايي

هغو کې بشپړه نوې وه.

همدا راز شمال خوا ته د یوې بل ډنډ په پاسنۍ برخه کې "چې د بودا اته (۸) لږ ارزښته بوتان په کې وو" یو اړت وزری گوربت لیدل کېده. دغه ښکارندې په یونان بودایي هنر کې لیدل شوي، همدا راز د سپېڅلیو څېړونو په دېلي کې چې له بیماران څخه لاسته راغلی و، د څلي پر سر د هډې غوندې گوربت لیدل شوی وو.

د دې برنډې ټول بوتان او ټسکلي کونکي څیزونه له ختې جوړ شوي، ځکه خو ډېر وړان شوي هم دي. (۴۹)

د افغان لرغونپوه پلاوي د سپړنو په دریم پېر کې د مزدک سهیل لویډیز خوا ته، د اوبو ډنډ (یا د کبانو ډنډ) ته نژدې دوې برنډې وسپړلې چې لومړۍ یې ډېر ښه شوې وه. دا برنډه د مزدک له غولي تر هغه ځایه چې د برنډې دېوال لږ خوړند شوی او گومبزي ته ورته شوی و، ۲،۸۰ سانتي متره لوړوالی یې لاره او د برنډې سور ۱،۲۰ سانتي متره و. د نوموړې برنډې بوتان د هډې د اوبښ غونډۍ د ټولو هغو غونډې له شنې ختې جوړ شوي او په سندري او پیروزه یي رنگ رنګېدلې وو.

د دې برنډې د سپړنو په ترڅ کې د بودا دوه بې سري بوتان لاس ته راغلل، چې له گچ څخه جوړ شوي وو، دا دواړه د نولسمې ستونزې "چې برنډې ته مخامخ وه" د له منځه وړلو پر مهال په برنډه کې لویدلې چې د دې برنډې له توکو څخه نه گڼل کېږي.

د برنډې په منځ کې د بودا بوت ولاړ و چې د پښو او د کالیو د گونځو له مخې یې، لوړوالی د دریو یا څلورو مترو په شاوخوا کې اټکلېده. گرد چاپېر یې راهبان او بوداستوا ښکارېدل.

د دغه بودا کین اړخ ته د یوه راهب بوت و چې یوازې یې پښې او د لمنې یوه څنډه پاتې وه، خو تر هر څه یې پڼو ارزښت لاره چې د شمالي برنډې د بوت غونډې د کوشانیانو پڼو ته ورته دي.

له بده مرغه د برنډې د گومبزي "چې له اومو خښتو جوړه شوې" تر له منځه وړو وروسته ډېرې لږ نښې پاتې وې او هغه څه چې وروسته ليدل کېده هغه هم د لنډه بل له امله له خاورو سره خاورې شو، خو بيا جوړوونکيو هڅه وکړه چې ويې ساتي. (٥٠)

د دې برنډې تر څنگ ٤٠ سانتي اخوا يو دېوال لومړۍ برنډه له دويمې جلا کوله چې د دويمې برنډې په منځ کې د پلاز پر سر يوه لوی بوت پله تۍ وهلې ناست وو، او شاوخوا يې نور اووه بوتان ليدل کېدل. د ا برنډه چې د بودا د ژوندانه اکر رابښي ټوله د مزدک د نورو هغو غونډې له ختو جوړه شوې او په سره او پېروزه يې رنگ رنګېدلې وه. سر بېره پر دې چې د دې برنډې ټولو بوتانو سرونه نه لرل او د ځينو تنې هم نه وې، خو بيا هم د هډې د انځورګرو ښه برلاسي ترې څرګندېده، چې په خپله ښکلا يې د ليدونکي سترګې برېښولې، ان تر دې چې ارنډاره چې د بودا د ژوندانه ښکارندويي کوي هم ترې هېرېږي. د دې برنډې له ښکارندې څرګندېږي چې له دوو تر پنځو مترو لوړوالی يې لاره، هغه څه چې په دې برنډه کې ډېر ارزښتمن وو د بودا او د هغه د پلاز لويوالی دی چې دوو څنډو ته يې په هېښنده توګه د زمري پښې کارول شوې وې.

د هډې د سپړنو دريم پېر د همدې برنډې له موندلو سره پای شو او افغاني لرغونپېژندونکي پلاوي د ځينو ستونزونو له امله و نه شو کړای چې پر ١٣٤٧ کال د هډې د اوښ غونډۍ سپړنې لا پسې پر مخ بوځي.

د ١٣٤٨ کال پر پای او د ١٣٤٩ پر پيل د اطلاعات او کلتور وزارت د اوښ غونډۍ سپړنې د خپلې تګلارې ارزښتمنه برخه وګڼله او افغاني پلاوي د سپړنو څلورم پېر پيل کړ. د هډې د سپړنو څلورم پېر چې د ١٣٤٨ کال د کب پر لومړۍ

نېټه پیل او یوه نیمه میاشت کار پرې وشو، پایلې یې د ودانۍ او بوت جوړنې د دواړو ډولونو له پلوه ستر ارزښت لاره.

د څلورم پېر سپړنې د اوبښ غونډۍ د سیمې په دریو برخو کې پر مخ لاړې چې لومړۍ هغه یې د شمال ختیځې کوڅې پرله پسې والی و. په دې کوڅه کې چې د گرځندویانو ځای و او له هغې لارې لوی مزدک ته ننوتل لرغونپوهانو د نورو برنډو په لړ کې یوه بله برنډه ومونده چې له بده مرغه بوتان یې له منځه تللي وو، نو د بودا او راهبانو د اکر څرگندول یې ډېر ستونزور وو، ځکه چې د اوبښ غونډۍ د نورو برنډو غونډې دا برنډه هم له خټو جوړه شوې وه او تر ټولو بده یې دا چې نوموړې هغه د غونډۍ په داسې ځای کې وه چې د پاسه یې تل اوبه بهېدې.

مزدک ته د ورننوتو د زینې څنگ ته یوه خټینه کتو چې منځ یې ۹۵ سانتي و، وموندل شوه، د کتو بل اړخ ته بله درې اړیکیزه زینه وه چې لومړۍ اړیکۍ یې د خټې دویم یې د چوڼې د غوڅې شوې ډبرې او دریم یې د خوړ له تیږو جوړ شوی او داسې اټکل کېده چې دا زینه د مزدکو د ودانېدو پر دویم او دریم ځل د کومې ځانگړې موخې لپاره جوړه شوې وه، ځکه چې د کین اړخ دریو زینو په پرتله چې له گچ څخه په ښه ډول جوړې شوي، توپیر لري. په لومړي پړاو کې چې کتو ټوله پاکه شوې نه وه او د مزدک په ویاله کې پرته وه، اټکل کېده چې د مزدک د اوبو د غونډولو لپاره اېښوول شوې وه، خو وروسته چې منځ یې را تش شو او ومینځل شوه، ولیدل شوه چې کومه وتونلار یې نه لرله او د اومو خښتو او خټو لوښیو له ټوټو او سویو لرگیو څخه ډکه وه، خو د کتو په پنځوس سانتي تل کې یې له تیږو او کرډونو (کنډونو) یو ډول پسته خاوروه وه چې سپین رنګ یې لاره، دې خاورې را وېښوول چې دا کتو د مزدک د جaro شوې خاورې د راټولو لپاره اېښوول شوې وه، کېدی شي چې د مزدک خاوره یې "چې سپېڅلې گڼل کېده" په هر ځای کې نه تویوله او تر راټولولو وروسته یې په

اوبو کې اچوله، داسې گروهه زردشتیانو هم لرله چې د سپېڅلې اور ايره يې په ناولي ځای کې نه غورځوله، يا يې نه تر پېښو لاندې کوله، ان تر دې چې کله به يوازې راهبان مزدک ته په اور کې د لرگيو لپاره ورتلل، پرته له دوو سترگو به يې ټول ځان نغښتی و، ځکه دوی پر دغه اند وو چې ان اروا سپېڅلې اور ناولی کوي.

د کوڅې (دهليز) د غولي د پاکولو په ترڅ کې چې لس متره اوږد دی، د کودري (پخې خټې) لوبښو ډېرې ټوټې لاس ته راغلې وې چې وروسته به يې وڅېړو.

د دهليز ښی خوا ته د زينې له لوري د برنډې پر خوا يوه لار وموندل شوه، چې په گومبزه پټه وه. د دې گومبزې خښتې ډېرې پېرې او اوږدوالی يې ۳۰ ساتني متره و، چې د ځينو پر مخ ځانگړې نښې ليدل کېدې. کېدای شي چې دا به ستر مزدک ته د وتلو لار وه. لکه په مخکينيو گزارشونو کې چې وويل شول د هډې د اوبښ غونډۍ مزدک شمال ختيځ لوري ته پروت دی چې کېدای شي راتلونکې سپړنې او د دې لارې موندل مو ورورسوي.

د هډې د اوبښ غونډۍ په ټيټه کې يوه بله وړه غونډۍ وه چې د وړو ستوپو په لړ کې راځي او د لوی مزدک گردچاپېر جوړې شوې وې، دا ستوپې د مزدک د څلور دېوالۍ په منځ کې وې او په ټولو بودايي مزدکونو کې د لويو ستوپو پر شاوخوا څو کوچنۍ ستوپې ليدل کېدې.

دا ستوپه د لنډه بل له امله ډېره ويجاړه شوې وه، ځکه چې کرونده پرې جوړه او لمنې يې له څو کالو را پر دېخوا سوري او پڼه شوي، نو ټولې نښې يې له کاره وتې وې. د دې غونډۍ پر زړه پورې ښکارندې د کنېشکا د گرځېدو دالان و چې د دالان مخ په نري گچ پوښل شوی يوې خوا ته يې د ستوپې دېوال او بلې ته يې يو لوی پلاز و چې د دالان پر څلورو اړخونو را تاو شوی و او د پاسه يې د بودا لوی بوتان وو، د پاتې شويو

خښتو له مخې يې لوړوالی له څلورو تر پنځو مترو پورې اټکلېدی شي. د دې ستوې بڼې لوري ته يوه برنډه پرانيستل شوې چې تر څنګ يې د ګري يا منګوتي غونډې يو خټين لوبښی و او په منځ کې يې څو ټوټې هډوکي او ايره وموندل شوه چې سپېڅلې ګڼل کېده. د ستوې تر دلانه راتاو پېر ديوالونه يې د خوړ له کانيو جوړ شوي چې ځينې برخې د مزدک پر دويم او دريم پېر اړه لري. د دې غونډۍ سپړنې د ودانيو له پلوه خورا ارزښتمنې وې، ځکه چې د ودانيو درې ډولونه يې راښوول، لومړی ځل تر مزدک راتاو ديوالونه او مخامخ برنډه په نري ګچ جوړ او د ښکلاينې لپاره يې ډېر زيار ګالل شوی، پر دويم پړاو په دغه ځای کې د دېوالو شا ته اړمونه ورکړل شوي وو چې د لومړي پړاو د دېوالونو دروندوالی وزغمي او د نړېدو مخه يې ونيول شي.

پر دريم پېر يې ځينې برخې چورې لرې کړي او بې خونده يې ونجولي چې پخوانی ډول يې هډو په پام کې نيولی نه وو. د مزدکونو ورته مخامخ يو پلاز و کېدی شي د بودا بوت به پرې ايښی و چې ليدونکي يې له ورننوتو سره سم برم ته څېر کېدل خو د بوت هېڅ نښه نه وه، دا چې له همدغه ځايه ډېر سکاره لاس ته راغلل اټکل کېږي چې لرګين به و.

په غونډۍ کې موندل شوې نښې دومره ډېرې نه وې، د خټينو لوبښو څو ټوټې چې خروستي لينکې لري او د بودا نيمه کوپړۍ چې د وېښتو يوه برخه، سترګو او د پوزې يوه څنډه يې ښکاروي ترې لاس ته راغلي وو.

د دې غونډۍ د بوت جوړونې ډول د اوبښ غونډۍ له نښو سره توپير لري، چې د جوړښت څرنگوالی به يې وروسته تر څېړنې لاندې ونيسو، دا بوت يوازې پنځلس سانتي د غونډۍ تر پاسنۍ برخې په خاوره کې و، څرګنده ده چې کله يې غونډۍ هواروله د بوت سر ور سره له منځه

لار دی. (٥٠)

یوه بله لږ څه لویه غونډۍ چې پر څلورم پېر وسپړل شوه د اوبښ غونډۍ سهیل لويديز لوري ته وه، مخکې تر دې چې څېړنه یې پیل کړو، بسایي څرگنده شي چې په هغه کې تر سپرنو وړاندې ولیدل شول چې نوموړې غونډۍ بشپړه د وگړیو له خوا سپړل شوې او هر لوري ته یې د گچ توتې د چوني ډبرې او شوکاني پراته وو، پر دغه ډاډ سربېره چې دې ږنگې او ویجاړې شوې غونډۍ هېڅ څرک نه دی رابښولی، خو بیا هم د لومړي مزدک د سپرنو د اوڅارولو لپاره چې د سپرنو په لیکنه کې مو دویم مزدک نوم پرې ایښی، لرغونپوه پلاوی لار و چې و یې سپړي، د دې غونډۍ تر څنګ کوچني مزدک اړیکي ورسره لري که نه؟ د نوموړې غونډۍ سپړنه خورا ستونزوره وه، ځکه چې موندل شوې توتې یې پر خپل لومړني او ار ځای نه وې او د وړانکارو لاس د مزدک غولي ته هم ورغځېدلی او په ډېره ناوړه او کرکجنه توګه یې ږنګ کړی و، د مزدک تر هر څه یې د ودانۍ ډول ارزښت لاره خو په ځینو ځایو کې څېړونکیو د ویجاړتیا له امله و نه شو کړای چې سم یې وويني او نخچه یې وکاږي.

دا مزدک پر یوه بنسټ ودان شوی چې د خور تیرې په کې کارېدلی او له ١٦٦ تر ١٨٠٥ متر اوږدوالي لري چې تر هاغه بل مزدک یې د جوړښت ډول توپیر لري، ځکه چې لومړنۍ هغه د کانګلومیرې پر غونډۍ ودان شوی او بنسټ ته یې اړه نه وه، خو د دویم د بنسټ جوړښت چې د خور تیرې یې په ختو نښلولي، ډېره ساده دی.

داسې ښکاري چې کېدی شي دا مزدک د هډې د جوړېدو پر دویم یا دریم پېر ودان شوی وي.

هغه کوچنۍ ویاله چې د مزدک په غولي کې ویستل شوې، زموږ وینا ښه څرګندوي، د دې لپاره چې د اوبو بهیر ګړندی او بلخوا ته و نه زغمل شي د ویالې په څنګ کې یې د ختینو لوبښو توتې ایښي وې، دغه

توتې موږ ته له دوو اړخو ارزښتمنې وې: لومړۍ دا چې دا وياله په وروستيو پړاوو کې جوړه شوې او دويم دا چې د کارول شويو توتو د پاسه خروشتي ليکل تور رنگي ليکتوري وو. دا چې ولې په وياله کې په خروشتي ليکل شوې توتې کارول شوي، څرگنده ده. په بودايي پېر کې د لوبښو د پاسه ليکنې ټولې مذهبي نه دي، په ډېرو کې د جوړوونکي او غوښتونکي نومونه ليکل شوي وو. که چېرته په وياله کې د کارول شويو توتو ليکنې مذهبي وای، نو هغه به يې تر پښو لاندې او بيا بل ځلې په بل ځای کې ايښي نه وې، په هله کې دا لومړۍ ځل نه دی چې خټينو لوبښو په خروشتي ليکل شوې توتې موندل کېږي.

د اوبښ غونډۍ د سپړنو پر څلورو پېرو داسې توري موندل شوي

دي:

د ۱۹۳۸ - ۳۹ کالو په ترڅ کې له هډې نه د يوه لوبښي د غاړې او څنډې يوه توتې لاس ته راغله، چې د کابل موزيم په زېرمه کې وه، فرانسوي پوه فوسمن پر ۱۹۶۶ کال د دغه لوبښي د ليکنې تر لوستو وروسته وويل چې دا د ډالۍ ورکوونکي نوم دی چې مزدک ته يې دا لوبښي بښلي وو.

له هډې نه د ټولو لاس ته راغليو ليکل شويو لوبښو د توريو رنگ تور و او ځينو ته چې اوبه ور رسېدلې له منځه هم لاړ دي او کله کله ډېر تنښکاري چې لوستل کېدای نه شي.

د اړ له مخې چې د خټينو لوبښو توتې په سپړنو کې لاس ته راځي؛ په اوبه کې مينځل کېږي چې ليکنه يې ښکاره شي، خو دا ډاډار هم شته چې اوبه ليکنه له منځه وړي، په دې توگه لرې نه ده چې د توتو ډېرې ليکنې همداسې ورکې شوې وي.

د افغانستان پلاوي څېړنکيو پر څلورم پېر يوه ارزښتمنه نښه ومونده، چې د افغانستان په لرغونسپړنو کې يې ساری نه لاره او تر هغه

ځايه چې زه پوهېږم د نړۍ يوه بودايي مزدك كې هم نه وه او نه شته، دا د بودا يو كوچنی بوت و چې له بده مرغه يې سر او ورمېږ نه لاره، چې د خپلسريو سپړنكيو له خوا له خپل ځايه بېل شوی او د دويم مزدك په خاورو كې و، دا هم څرگنده نه ده چې ار ځای يې كوم و. دا بوت له گچ څخه جوړ او بودا پر اند لگيا بښي. د توکيو رنگ و جوړښت يې ساده دی خو د ارزښت ټکی د بوت په څټ کې دی. دلته په يوه تشه کې د پانو يوه گېډۍ وموندل شوه، سره له دې چې پانې د اوږده مهال له امله وړانې شوي او ځينې ځايونه يې توخيو (حشراتو) خوړلي او سوري کړي وو خو بيا هم يوه ارزښتمنه نښه گڼل کېده. ستونزوره ده چې دا گېډۍ کتاب وېولو که د سپېڅلتيا نښه؟

د خېړنو په پيل کې داسې گڼل کېده چې کېډۍ شي د دې گېډۍ په منع کې کوچني سپيڅلي توکي ځای پر ځای شوي وي، خو وروسته چې د فرانسوي په گيمي موزيم کې د تبت بوتانو په اړه ولوستل، د هغوی منع له وسپنې جوړ او ديني ليکنې په کې اېښوول شوې وې. زما پر اند کېډۍ شي چې زموږ د بوت د پانو گېډۍ هم ديني ليکنې لرلې. که په دې ډاډمن شو، نو ویلی شو چې د مزدك د ډالۍ وركوونكي نوم او د مزدك نېټه به هم په کې ليكل شوې وه. تر اوسه چې په دې اړه هر څه وايو، يوازې اټکل دی ځكه چې دا برنده پرانيستل شوې، جوړه شوې او خپرل شوې نه وه او مخکې تر مخکې څه ويلای نه شو. د دې نښې پرانيستل او رغاونه پرته له دې چې د نړۍ په كوم پرمختللي خېړنتون (لابراتوار) کې تر سره شوي وای، په افغانستان کې ناشونې وه. (۵۱)

د جوړښت له مخې د هډې ستوپې پر دوو ډلو وېشل کېږي او نېټې يې يو تر بله توپير لري. د دويم پير د ستوپو په ډله کې له څلورويشتمې ستوپې) له يوه خټين لوبښي يو شمېر پيسې لاس ته راغلې وې.

- ۱- د میناندر یوه هندو-یوناني مېسي پیسه چې BMC پرې لیکل شوي، پر یوه اړخ یې د غوايه سر او پر بل هغه یې درې ستنې لیدل کېدې.
- ۲- لس ساساني مېسي پیسې چې ډېرې وړانې شوي او اټکل کېده چې د دریم شاپور پر مهال (۳۸۳-۳۸۸) ټاپه شوې وې په دوی کې د میناندر پیسه هرو مرو سپېڅلی ارزښت لاره، ساساني پیسې دا رانېسي چې هاغه مهال یې بشخول دود و او چلند یې هم لاره، نو له مخې یې نېټه هم ټاکلې شو، له بلې خوا کېدی شي چې نوموړې پیسې په ستوپه کې دویم ځل اېښودل شوې وې، یا هغه مهال چې ستوپه بیا رغېدلې وه. دا خبرې منل کېدی شي خو تر اټکل پرته بل څه نه دي. د دغو پیسو له مخې د دویم پېر ستوپې د څلورمې زېږدې پېړۍ د وروستیو اړوند ګڼل کېده.
- د ټاپه شویو ګلانو د خټینو لوښیو ټوټې زموږ د وینا ملاتړ کوي، ځکه چې دوی ته ورته د ګلدرې په مزدک کې هم موندل شوي چې هغه هم د څلورمې پېړۍ د وروستیو اړوند دي.
- د مزدک په غولي کې یو شمېر کوشاني پیسې راټولې شوي، خو تر کوشانیانو دمخه یوه پیسه هم و نه موندل شوه، په دې توګه به مزدک لومړی ځل ودانۍ د لومړۍ زېږدې یا دویمې هغې په پیل پورې اړوند وګڼو. (د مزدک وروستی یا د له منځه تلو پېر).
- لرغونپوهانوته سپړنو ارزښتمن لاسوندونه په لاس ورکړل، لکه مخکې مو چې وویل د برنډو ټولو سوځېدونکیو توکو او لرګیو ته په غوښتې توګه اور اچول شوی او بیا جوړ شوي نه دي.
- نو څرګنده ده چې مزدک د بودايي دین دښمنانو سېزلی. بارتو لیکي چې "د بودايي هډې بنسټونه په لاس ړنګ شوي نه دي؛ ځنډ او نه پاملرنې ړنګ کړي ښايي بېرته ودان شي". (۵۲)
- اوبن غونډۍ چا سېزلې او ړنګه کړې؟ دوی پرته له یفتلیانو بل څوک نه وو، د دوی یوه پیسه (سیکه) هم په سپړنو کې لاسته راغلې نه ده،

په دې اړه ویلی شو چې د دوی د یرغل پر مهال مزدک له گټې اخیستو وتلی و، دا وینا د گرځندویانو له لیکنو سره هم سمون لري.

پر ۴۰۰ زیږدي کال چې فاهین هیلو (هده) کتله، بودیزم ښه په برم کې و؛ د ناگاراها را پاچا هره ورځ د بودا د کوپړۍ توتې ته ورته او لمانځه یې. (۵۳)

پر ۶۳۰ کال د هیوانتسنگ د لیدنو پر مهال بودیزم لا مړ شوی نه و، خو ګډه و و او یو ستونزور پړاو یې تېر کړی و، چې د بیا را ژوندي کېدو هیله یې نه کېده.

مزدکونه دغه مهال هم ډېر وو خو هیوانتسنگ لیکي چې راهبان لږ شوي او ستوپې ویجاړې ښکارېږي.

د یفتلیانو یرغل، هنري او مذهبي ښوونځی ویجاړ او پیاروي انځورګر یې ووژل، د بودا ویناوې په ماغزو کې پاتې شوې او په هده کې نګه یونان بودايي هنر د تل لپاره له منځه لاړ.

د هډې اوبښ غونډۍ هم د دغو ناپوهو وړانکارو په لاسونو ړنګه او ډېرې هنري او تاریخي نښې یې له خاورو سره خاورې شوې. (۶۴)

د افغان او بهرنیو لرغونپوهانو له خوا په هده کې ټولې دوولس ځل کیندنې تر سره شوي دي.

د هډې د بوتتون او د هغې د شتمنۍ په اړه تاسو ته څه نا څه ولوستل اوس به درته څرګندې نښې لږ په غځېدلې توګه در وپېژندل شي.

د هډې او کمې ډکې د خوځړنکو نښو پېژندنه

الف: هډه:

۱- د بودا سر:

گچ: لوړوالی (۲۵ سانتي متره) له جگې غونډۍ څخه تر لاسه شوی.

دا توتې د بودا د سر او پږې يو ښکلی بوت و چې له هډې څخه تر لاسه شوی، د هندي او يوناني منځنۍ پېړيو نښې او لاملونه پکې په هېښنده توگه يو ځای پر شونډو او ترې د پاسه برخه کې ښکاره و.

(د فرانسوي لرغون پېژندونکي پلاوي د يادښتونو کتاب ۶ ټوک

۲۴۸ انځور.)

وگورئ ۲ مه نومره انځور.

۲- د هډې الهه:

د گچ تيره: لوړوالی (۱۸,۱×۱۵,۸ سانتيمتر).

په دغه غوره توته کې د هډې واکمنه الهه په داسې ډول جوړه شوې وه چې دوه تنه سرتيري يو سپور بل پلى د ده دواړو خواوو ته ولاړ و، د پښو کيڼې او ښي لوري ته يې دوه تريتون (نيم کب، نيم انسان ژوی) د توپير نښې په توگه دوه سيمه ييز رودونه سره بېلول. د ښارونو د رب النوعو په څېر د هډې الهې د ښېرازۍ د نښې په ډول گوري څانگې په لاس کې نيولې وې.

دا نښې ښيي چې په کوشاني پېر کې د دوی له اردوخشو Ardokhsho قانون سره اړيکه لرله اردوخشو په پخوانيو پارسي گروهو کې د ډېرښت او ښېرازۍ رب النوع و. (۵۵) د ده انځور د کوشاني پيسو (سيکو) او د گندهارا په بوت توپڼه کې پرله پسې راغلی و.

رسمي او سپوره تشریفاتې بڼه يې د دريمې ساساني پېړۍ د بوت جوړونې بېلگې را په ياده وي.

وگورئ ۳ مه نومره انځور.

۳- د شيطان سر:

گچ: لوړوالی ۵,۹ سانتی متره له جگې غونډۍ څخه.

وگورئ ۴ مه نومره انځور.

۴- د شيطان سر:

گچ: لوړوالی (سانتي متره) له جگې غونډۍ څخه (د هغې انځور

دلته نه شته).

۵- د شيطان سر:

گچ: لوړوالی (۵,۱۰ سانتي متره) له جگې غونډۍ څخه.
 د هډې د نښو په غونډه کې گڼ شمېر سرونه وو چې د انساني
 خبرو په لرلو سربېره يې د ځناورو ځينې ځانگړنې هم لرلې. دا هغه شيطاني
 سرونه وو چې د بودايي اساطيرو پر بنسټ "مارا" (Mara) (شنه ښاماران)
 (ساکياموني) ته له الهام رسېدلو سره د يرغل پر مهال ښکاره شوی و او
 ټول د همدغې کيسې اروا په ښوونې پورې اړوند دي او دوی ته ورته خبرې
 په خنډوونکې بڼه د فرانسې په گوتیک هنر کې شته وې.
 د دوستۍ لټون په نامه انځور کې چې د ميکلانډيو ديواني انځور
 دی، شيطان هم ښوول شوی و.
 د هډې شيطان هم د هماغو په څېر د ځناورو ځينې نښې لرلې،
 چې د دغو مخلوقاتو د زړه خوی نښې وې.
 په دغو نښو کې د څرگند او خوځندو ډولونو گډون د يوه هېښنده
 پاسته يوناني ښوونځي (پرگان) له ځانگړتياوو سره ورته والی ښووه.
 وگورئ ۵ مه نومره انځور.

۶- جگړه مار شيطان:

گچ: لوړوالی ۷,۸ سانتي متره له جگې غونډۍ.
 دغه ټوټې هم د "مارا" (شنه ښاماران) د شيطانانو پر لښکر اړه
 لرله چې په روم کې د انتونين د جگړې پېر زياتې رښتينولۍ انځور په دغو
 بوتانو کې د قهر او زاريو په توگه څرگند اوډه.
 وگورئ ۶-۷ مه نومره انځور.

۷- د يوه ځوان سر له اوږدو وېشتانو سره:

ګچ لوړوالی: ۷,۸ سانتي متره، له ګاهي بن څخه.

د دغه ځوان د مخ چې ښکلې سترګې او سره بېلې شونډې يې لرلې، د زېږو وېشتانو تارونو يې ښکلا ډېره کړې او د رښتينولۍ اور پکې څرګند و. موږ يو ځل بيا په هغو کې د روم د دويمې زېږدې پېړۍ (سکوپيک Scopaic) او (پرګام) دودونه وینو.

وګورئ ۸ مه نومره انځور.

۸- دواڼا Devata:

د ګلانو له درې کرپو سره.

ګچ: لوړوالی ۲۶ سانتي متره.

دا بوت درې نيلوفر ګلان چې د بودايي گروهې د درې ارونو تر منځ د بېلتانه نښې وې، په لاس کې لري. د غه درې ارونه دا دي: "بودا، قوانين او لارښوونې" نورې بېلګې يې چې د ګندهارا د ډېر کيندنو په بڼه لوريان تنګي Loriyan Tangai څخه لاس ته راغلي د پښتونخوا د ګريکو بودايي (يونان بودايي) هنر له خورا زړو نښو څخه ګڼل کېده.

وګورئ ۹ مه نومره انځور.

۹- د بوبړي سر:

ګچ لوړوالی (لس سانتي متره).

د دغه بوت قهرجنه څېره د پرګام يوناني ښوونځی را په ياداوه. د څېرې ځانګړتياوې يې ډېرې نښې ښوول شوې وې او د هغه د مخه په جوړښت کې پوره لاسبری ښوول شوی و.

وګورئ ۱۰ مه نومره انځور.

۱۰- سر:

گچ: لوړوالی ۱۶۸ سانتي متره له جگې غونډۍ.
 د يو ورزشي کار دغه ښکلي بوت د يوناني نامتو بوت توډن (لی
 سپ) Lysippus د بوت توډنې بڼه را په يادوله.
 پر بېلا بېلو بېلگو سربېره دغه سرتيري د تاريخي ډول پورېو له
 الواکه د هېډې د بوت توډنې نژدېوالی د مديترانې له دودونو سره ورته والی
 زياتاوه.

وگورئ ۱۱ مه نومره انځور.

۱۱- ملنک:

گچ: لوړوالی: ۱۱ سانتي متره له جگې غونډۍ څخه:
 دغه هېښنده ټوټه په يوه غاب په يوه نيم گري کې د يو زلمي
 ملنک څېره د هغه له لکرې او کاسې سره راښووه. جوړښت او بڼه يې د
 بگرام د نامتو گچي بوتانو جوړښت را په يادوي. (د فرانسوي لرغونپوهانو
 د پلاوي يادښتونه ۶ ټوک، (۹۷ انځور).
 وگورئ ۱۲ مه نومره انځور.

۱۲- د يوه ښاغلي سړي سر:

گچ: لوړوالی: ۲۱،۵ سانتي متره له جگې غونډۍ څخه:
 دا سر چې د ښاغليو د يو تن ښوونکي و او تاج يې هم پر سر دی
 د (بوديس اتوا) گانو (بوديس اتوا هغه نومونه ده چې بودا ته د هغه د
 سازوی تابه پر مهال ورکړل شوې وه) څېره ښيي چې د گندهارا په ډبرو کې
 کښل شوې وه. ښايي د هغه سر يوازې د هغه زلمي سر ته ورته وي چې د
 بودا د ژوندانه په ډره کښل شوې و، هغه وگړنيزه ځانگړتيا چې د هېډې په

بوت جوړونه کې دود وه په دغو ټوټو کې جوته وه. (د فرانسوي لرغونپوهانو د پېلاوي يادښتونه، ٦ ټوک، ٣٠ يادښت).
وگورئ ١٣ مه نومره انځور.

١٣- د بودا سر:

گچ لوړوالی ٢٣ سانتي متر له جگې غونډۍ څخه:
دغه سر هغه ټولنيز بنسټونه او دودونه راښيي چې د هډې د بودا د سر په ښوونه کې په پام کې نيول شوي وو.
که څه هم د شونډو ښايست او پوستوالی يې د يوناني دودونو پنځيز خوښونې ته ورته وه، خو بيا هم د دغې څېرې کرښې هغه ته لاسي بڼه ورکوله. لکه بلخيره يې چې پرې ايښي وي. د سر گڼ وېښتان يې د پراخو څپو په څېر جوړ شوي دي او يوناني پنځيزې څېرې جوړونې ته ورته ښکارېده او پر کوپړۍ يې د وېښتانو هغو غوټه وه چې د هندي بودا ځانگړنه ده.
وگورئ ١٤ مه نومره انځور.

١٤- ولاړ بودا:

گچ: لوړوالی ٣٧,٢١ سانتي متره له گاڼې بڼ څخه:
د هغو کيندونو په ترڅ کې چې هډې ته نژدې په گاڼې بڼ کې وشوې د يو ولاړ بودا د بوتانو گڼ شمېر بېلگې تر لاسه شوې. له اړه دغه بوتان تر يو دالانه لاندې ولاړ وو چې د مسيح او حواريونو انځور ته ورته وو. د څېرې کښنې له الواکه يې د بودا پر ځان د يلان شتون ځانگړی ارزښت لاره. دغه يلان له اړه د ختيزو صوفيانو او مسيحي راهبانو چپنو ته ورته دي، چې د بودا لپاره د جامو په توگه ټاکل شوي وو. لا داسې اټکل

کېده چې د مرو ارواوې پورتنۍ نړۍ ته لېږي. د يلان د کوتونو جوړښت د لوړو ژورو کرښو په بڼه د ځانغړو څرگنداوی کاوه او دا يې ښووه چې دغه بوت په (پايتاوک) او (اوبښ غونډۍ) کې نه، په هډه کې جوړ شوی و، (دغه بوت او دې ته ورته بوتان د بودايي لرغون پېژندنې په کتاب کې چې د ژوزف هاکن ليکنه ده، شته؛ دلته د دې بوت انځور نشته).

۱۵- وسپنيزې خولۍ والا سړۍ:

گچ: لوړوالی (۱.۲ سانتي متره) له جگې غونډۍ څخه.

سرتيري رومي ډوله وسپنيزه خولۍ پر سر لرله او دا ډول خولۍ (پالاس Pallas)، (اتنه Athena) او (روما Roma) هغو بوتانو هم پرسرونو ايښي چې د لاهور په موزيم کې ولاړ دي، د هډې گڼ شمېر نښو څمبېدلې سترگې او نيم پرانيستې شونډې لرلې چې په سړي کې يې د يوناني هنر راکښونکې او هېښوونکې ولولې راپارولې. (انځور يې نه شته)

۱۶- د راهب سر:

گچ: لوړوالی (۹.۷ سانتي متره) له جگې غونډۍ څخه.

دغه راهب انډيالۍ او اندېښمنه څېره لرله او ښايي چې د (نيروانا Nirvana) د ښوونې کوم توکي وو. د هغه د سترگو په کړيو، د خولې او شونډو په کرښو کې مانيز احساسات پراته وو. د بهرني نړۍ څرگندونه او د اروايي مانيزو احساساتو ښوول چې له يو ډول ولوليز پېر يې سره گډاوه د گوتیک پېر د هنر له ځانگړنو څخه ده.

۱۲- پوستین اغوستی زلمی:

گچ: لوړوالی ۱۳,۸ سانتي متره له کافر غونډۍ څخه.
دا بوت د هډې د هغو بوتانو بېلگه وه چې يا يې د پوستکي
چېنې او يا پوستينونه اغوستي چې افغانان يې اوسمهال هم اغوندي. په
سمه توگه څرگنده نه ده چې د دغه ځوان لاسونه له ماشومانه څېرې سره
دپوستين په لستونو کې و او يا هغه ډول چې لستوني څرگندوي حيواني
پښې وې.

ښايي دغه ځوان د (مارا - شاه ماران ابې) له لښکر څخه و. د)
فرانسوي لرغونپوه پلاوي يادښتونو کتاب، ۶ ټوک (لوحه ۹۸c).

۱۸- د دواڼا روحاني سړي سر:

گچ: لوړوالی (۵ سانتي متره) (انځور يې نه دی اخیستل شوی).
د هډې په نښو کې د دغو سرونو په څېر نور سرونه هم وو چې د
کلاسيکو تاجونو په څېر تاجونه يې پر سر لرل چې د اټکل له مخې به يې
په يوه ناسته کې د (بوديس اتوا) اويا د هغه ملاتړی زړه سواندی ښووه.

۱۹- بودا د اند پر مهال:

گچ: لوړوالی ۲۶,۲ سانتي متره).

د بودا دغه څېره د ده د نورو په څېر د ناستې په حال کې جوړه
شوې وه، دغه ډول نورې څېرې يوازې په هډه کې نه، د پښتونخوا په نورو
سيمو کې هم موندل شوي، چې نښې پر وروستيو پېرونو پورې اړه لري. د
راهبي کاليوکت (چين)، د برابر ورو په څېر او د سر د وېښتو کتار او

سوريو د خولې په بڼه جوړ شوي دي.

وگورئ ۱۵ مه نومره انځور.

۲۰- د بودا د ژوند يوه ننداره:

د گچ تيره: لوروالی: ۲۹,۵ سانتي متره) له جگې غونډۍ.
دغه ټوټه چې له اړه يې په کومې گندهاري نندارې پورې اړه لرله،
رومي ډبرکيندنې پېر (فلاوين) او تر هغې را وروسته کلونه يې راښوول. دا
ډول يو له بل سره نښتې او لنډې څېرې هم ليدل کېدې چې په خورا غوره
ډول ډبرکيندنه کې تر سره شوې وې. په داسې ډول چې ته به وايې په
ځانگړي چاپيريال کې وې.

د واجراپاني Vajrapani (د بودا ساتونکي) د بني لوري وروستۍ
برخه پر داسې مهال جوړه شوي وه، چې د نندارې پاتې برخې پای ته
رسېدلي وې. د کړيو په جلا څېرو کې له هغه مارانو سره چې د گچ په څېر
يې چوکاټ کې راغلي، د کتنې وړ وې.

(د فرانسې لرغونپوه پلاوي يادښتونه ۶ ټوک لوحه ۴۰ B)

وگورئ ۱۶ مه نومره انځور.

۲۱- انکور ځانگه:

د شيسټ ډبره، لوروالی ۱۷ سانتي متره.

په دغې ډبرينې ټوټې کې د هډې کلاسيک هنر ټولې ځانگړنې او
نښې په خپل ټول ځواک سره څرگندې وې او په دغه ډول د رومي هنر له
بېلا بېلو بېلگو چې د بار لرونکيو انکورو له وړيو سره ورته وو د بالبيک
Baalbek او لېتسمگنا Lepteis-Magna په سيمو کې شته. له دې امله يې ورته
والي لاره چې د پاڼو په يوه کړۍ کې هومره ژور کيندل شوي دي چې له

متن څخه بېل بنسکاري.

(د گندهارا انګور څانګې کتاب د رولاند Rowland لیکنه وګورئ.)
(د فرانسوي لرغونپوه پلاوي یادښتونه، ۶ ټوک، ۸۱ انځور).
وګورئ ۱۷ مه نومره انځور.

۲۲- د شراب څښلو ننداره:

ګچ ډبره: لوړوالی ۷۹،۵ سانتي متره.

د شراب څښلو هغه غونډې چې په هغوکې پياله پر لاس ښخې او نارینه بنسکاري. د گندهارا په لرغوني بوت رغاونه کې خورا نامتو دي. آغلې او لوړې جوسې په لوڅ و نیمه لوڅ پېر کې د پراګزیت Praxite او لیسپ Lesipp د کیندنو د ښوونځیو د ځینو نندارو د بېلګو استازیتوب کوي.

په یوه بودايي چاپیریال کې شراب څښلو د دغه راز غونډو شتون اشدیوني زیوس (یوناني اسطوره یې د شرایطو انګورو رب النوعه) ته ورته والی په بنسکاره ډول زیاتوي.

کېدای شي دغه ډول غونډې له یونانیانو څخه راپاتې او ښايي په دې موخه په بودايي چاپیریال کې ځای شوی وي، خو زبات شي چې د بودايي گروهې له الواکه نابودايي گروهې د ارباب الانواعو په ګډون سپېڅلتیا او درنښت لري.

د انځورونو له غولي څخه د بوتانو څرګندوالی د کیندنو هغه ډول دی چې د رومي پېر (فلاوین) د بوت جوړولو دود را په یادوي. (د گندهارا کتاب، روما او ماتورا، لرغوني بوتان او د چینیانو لاسوندي امریکايي ټولنه، لسم ټوک، ۱۹۵۶ کال چاپ، له لومړي تر ۸۱ انځورونو پورې دی وکتل شي.) (وګورئ ۱۸-مه نومره انځور.)

ب: کله ډکه

۲۳- د بودا سر:

گچ، لوړوالی (۲۵ سانتي متره)

دا ټوټه په هډه کې د بودا له سرونو سره ورته والی لري او په جوړښت کې
 يې داسې ښکلا او پوستوالی ښکاري چې د هندوستان له نورو ټوټو يې
 بېلوي.

وگورئ ۱۹ مه نومره انځور.

۲۴- د دوانا سر:

گچ، لوړوالی، ۱۲،۷ سانتي متره.

داسې ښکاري چې دغه سر به د هډې د هنر کاپي وي (۵۶)

وگورئ ۲۰ مه نومره انځور.

د ننگرهار لرغونې پانگه د کوشانيانو د نړيوال سيمينار په رڼا کې

د یونسکو لوی کنفرانس پر ۱۳۴۵ کال په خپله خوارلسمه غونډه کې د ۳،۳۲۳ گڼې پرېکړې پر بنسټ د منځنۍ آسیا د پرگنو د مدنیت څېړنې لپاره یوه لویه پروژه پرانېسته.

د لوی کنفرانس د پرېکړې له مخې چې ښایي په ټولو غړیو هېوادونو کې یو شمېر سیمه ییز څېړنیز منځي پرانېستل شي، په افغانستان کې هم یو اړیکوال منځی جوړ شو، چې د کوشانيانو پر پېر سربېره د منځنۍ آسیا پېښلیک، هنر و فرهنګ تر څېړنې لاندې ونیسي،

د دغه کار د خپرې د پرمختیا لپاره د اطلاعاتو او کلتور وزارت د لرغونپېژندنې لوی مدیریت وټاکل شو.

د پرېکړې له مخې ښايي په افغانستان کې د کوشاني پېر د خپرې لپاره یو نړیوال سیمینار جوړ شوی وي، چې د همدغه آر پر بنسټ دغه سیمینار د ۱۳۴۹ کال د غويي پر ۲۲ مه په کابل کې جوړ او د همدغې میاشتې پر ۳۱ مه پای ته ورسېد.

په سیمینار کې دغو ګڼ شمېر کورنیو او بهرنیو پوهانو ګډون کړی و.

کورني پوهان: د اطلاعاتو او کلتور وزارت د تاریخ ټولنې مشر علامه پوهاند عبد الحی حبیبی، د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي استاد پوهاند میر حسین شاه، د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي استاد پوهاند ډاکټر فاروق، د کوشاني خپرنو د منځي او لرغونپېژندنې لوی مدیر ډاکټر شاهي بای مستمندي.

ایران: د تهران پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي مرستیال پروفیسر شاه حسین حسینی.

پخوانی شوروي: د تاجکستان پوهنتون رئیس پروفیسر آسیموف، د تاشکند پوهنتون استاذ مېرمن یوګچنګوا، د پخواني شوروي د لرغون پېژندنې د پلاوي مشر مېرمن ګرولیکو والرو، د تاجکستان پوهنتون د لرغون پېژندنې ښوونکي پروفیسر لیتونکی.

امریکا: په افغانستان کې د امریکا د لرغونپېژندنې د پلاوي مشر پروفیسر لویی دوېري او د هارورډ پوهنتون د ښکلیو هنرونو استاد پروفیسر برولنډ.

فرانسه: په افغانستان کې د لرغون پېژندنې د پلاوي مشر پروفیسر برنارډ، د ګیمي موزیم لویه مشر پېغله ج. بوبویی او د فرانسې د علمي خپرنو د ملي منځي غړی پروفیسر غوسمن.

بريتانيا: د پيسو (سيکو) پېژاند پروفيسر ميگداول.

هند: د هند د لرغونپېژندنې لوی مدير پروفيسر ب.ب. لال او لرغون پېژاند پروفيسر گهوش.

پاکستان: د پاکستان د لرغون پېژندنې لوی مدير پروفيسر اېف. ای خان.

جرمني: د بن پوهنتون استاد پروفيسر فيشره او ختيځ پوه پروفيسر شپېمن.

ايتاليا: په افغانستان کې د لرغون پېژندنې د پلاوي مرستيال پروفيسر پروچيکورتي.

جاپان: په افغانستان کې د جاپان د لرغون پېژندنې د پلاوي مشر پروفيسر بوگوچي.

د يونسکو استازی: ښاغلی ميروچ نیکوف.

د دغه سيمينار افغاني خپرونکي دا وو:

ارواښاد استاد احمد علي کهزاد، په انگره کې د افغانستان لوی سفیر ارواښاد محمد عثمان صدقي، د بهرنيو چارو د وزارت سياسي لوی مدير ډاکټر روان فرهادي، ارواښاد سيد قاسم رښتيا، د پښتو ټولنې مشر پوهاند صديق الله رښتين، د سوکوکو مشر علي احمد نعيمی، پروفيسر محمد علي، د کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځی استاد علمي محمد زهما، د ادبياتو پوهنځي استاد محمد يوسف علمي او د موزيمونو د لوی مدیریت مرستيال محمد کريم بارکزی.

د کوشانيانو د دغه نړيوال سيمينار په بېلا بېلو غونډو کې د

کوشانيانو پر امپراتورۍ هراړخيزه څېړنه وشوه، چې په ترڅ کې يې د غونډې گډونوال د ۱۳۴۹ کال د غويي پر ۲۷مه د ننگرهار هډې موزيم د کتنې لپاره هم راغلل.

د کوشانيانو د نړيوال سيمينار گډونوالو ته د هډې کتنې پر مهال د اطلاعاتو او کلتور وزارت د لرغون پېژندنې او تاريخي نښو د ساتنې د لوی مدير ډاکټر شاهي بای مستمندی له خوا څرگندونې کېدې.

د هغه مهال شوروي، امريکا، هند، ايران، انگلستان فرانسې او ايټاليا پلاويو هره يوه په خپل وار د هډې د نښو تر ليدو وروسته دغه ځای د پږۍ جوړولو لوی ښوونځی وباله. دغه راز دوی د کبانو ډنډ چې د سپرنو پر دويم پېر په نښه شوی و، ارزښتناک وگاڼه.

د تاشکند د تاريخ او هنر څانگې مشر پروفيسر يوگه چينکوه د هډې د نښو د ساتنې ستاينه وکړه او وې ويل:

"دغه نښې سربېره پر دې چې د افغانستان لپاره ارزښت لري. د نورو نړۍ والو لپاره هم ارزښتناکې دي".

د تاجکستان د پوهنو اکاډمۍ مشر محمد اسيموف د چينکوه الواک باوري کې او وې ويل:

"په هډه کې د افغاني لرغونپوهانو زيار ايستنه د ستاينې وړ ده." د هراورد پوهنتون لرغونپوه پروفيسر رولنډ د هډې د نښو تر يادښت وروسته څرگنده کړه:

"هغه پږۍ چې د کبانو په ډنډ کې تر لاسه شوې له سمندري کبانو او يا د يونان - روم له پږيو سره يوډول دي".

د انگلستان د شاهي ټولنې د سکو کاتو څانگې مشر ښاغلي مکډول وويل:

"هغه څه چې زما د پاملرنې وړ دي، هغه د هډې په اوښ غونډۍ کې د لومړي ځل لپاره يو موندل شوی مزدک دی چې ټول توکي يې ساتل شوي دي".

د تهران پوهنتون د ادبياتو پوهنځي مرستيال ډاکټر حسيني وويل: "تر هغه ځايه چې ما څېړنه کړې، هډه په افغانستان کې د بوديک

غوره نښه ده چې د بودايي پېر د تمدن څرګندويي کوي."
 د هند لرغونپوه پروفيسر ګوشي وويل:
 "د هډې سپړنې په خورا غوره ډول تر سره شوي، داسې چې زه يې
 هېښ کړم، ځکه چې د اړتيا تر بريده يې هر څه ژغورل شوي دي."
 د فرانسې د علمي څېړنو د ټولنې غړي ښاغلي فوسمن وويل:
 "هغه چارې چې د هډې په موزيم کې د نښو د ساتنې لپاره تر سره
 شوي تر ټولو غوره دي، زه په دې اړه د افغانستان حکومت او لرغونپوهان
 ستايم."

د ايټاليا د لرغون پېژندونکي پلاوي مشر ډاکټر ټډي وويل:
 "دا لومړی ځل نه دی چې زه هډه وينم، خو هغه څه چې زه يې
 هيله لرم دا دی چې: د هډې لرغوني تاريخ نښې له ويجاړېدو ژغورل شوي
 او په ساتنه کې يې له بشپړې ځيرکتيا کار اخيستل شوی دی.
 ګڼ شمېر سپړنکي لرغونپوهان د دې پر ځای چې دا ډول لرغونې
 نښې وساتي، ترې ړنگېږي؛ دلته بويه دا ومنو چې د موزيم ساتنه او څارنه
 په خورا اوچته پوهه تر سره شوې وي." (۵۷)

د هډې موزيم څه شو؟

تر ۱۳۵۹ کال پورې هډه د پخوا په څېر جوړه وه، لېږدېدونکي بوتان او نېسې يې د کابل په موزيم او نالېږدېدونکي يې همدغلته په هډې موزيم کې ايښي وو.

د پرديو د يرغل په پايله کې د سيمې استوگن جگړې ته اړ شول چې پر ۱۳۵۹ لمريز لېږدي کال د دوبي پر تودوښه جگړې هم تودې شوې، څو راکته پر موزيم را وغوځېدل او د موزيم شاوخوا ونو او بوټيو اور واخيست، چې دولت خبر شو د اور مړ کولو لپاره يې د اور وژنې څو موټره را ولېږل او اور چې په دننه موزيم کې لگېدلی و د اوبو ټانگړې يې ورته مخامخ کړې او د موزيم يوه برخه پرې خټه شوه.

په اور يوازې يو شمېر لرگي دروازې او کړکۍ سوې وې او د گچو او چوڼې نالېږدو بوتانو ته يې ډاوان نه و ور اړولی، خو چې اوبه ور رسېدې، هر څه خټه شول او د لوېدل، په دې توگه د بې پروايي

له امله د موزيم يوه برخه خاورې شو.

پر ۱۳۵۹ - ۱۳۶۰ کلونو بيا جگړې تودې شوې پاتې نښې او لويښي په مردکيو ولگېدل او سيمه د دولت له واکه ووته. تر دې وروسته کله دولتي ځواکونه او کله هم دښمنو ځواکونو د دغه ځای واک ونيوه چې په دې ترڅ کې يوه برخه مات او ځينې لوټ شول. د ۱۳۷۱ تر غويي را وروسته چې سياسي کړکېچ وغځېد؛ نو وسله والو ډلو ته د لاسوهنې زرين مهال گوتو ته ورغی او پر پاتې نښوله سره په خپلسري توگه کار پيل شو او د گاونډي هېواد سوداگرو له کورنيو دلمشرانو سره په غځېدلي لاس خپلې موخې بشپړې او هر څه يې يووړل. (۵۸)

په ننگرهار کې غوره لرغونې سیمې او د هغو اوسنۍ ناوړه اکر

لکه مخکې چې نغوته ورته وشوه، په کندهارا (اوسني ننگرهار) کې ډېرې لرغونې سیمې وموندل شوې په ځانګړي توګه د بودايي مدنیت ګڼ شمېر نښې لاسته راغلې وې چې بوتان، تابلو ګانې، انځورونه، ګانې اونور په کې وو چې هله یې څرګنده بېلګه ده.

د هډې پر موزیم سربیره، د ننگرهار په نورو سیمو کې هم داسې سیمې وې چې یا لرغونې نښې ترې لاس ته راغلې وې او یا هم په نښه شوې وې.

د ۱۳۷۱ ل کال تر غوايي میاشتې وروسته چې هېواد د خپلسرو لاس ته ورغی د نورو ملي شتمنیو تر څنګ د هېواد لرغونې نښې هم د

پرديو لاس ته ورغلې په ځانگړي ډول پاکستاني سوداگرو پر نورو سيمو سربېره، ننگرهار هم بنه وپلاټه او داسې ځايونه وپېژندل شول چې مخکې پېژندل شوي نه و.

غواړم په دې اړه په ننگرهار کې، د ټولو باندنيو، په ځانگړې توگه د پاکستاني سوداگرو له خوا (د خپلسريو وسله والو په مرسته) د لټول شويو ځايونو او له هغو د راوتليو نښو په اړه څرگندونې وکړم:

د خوگياڼيو په ولسوالۍ کې

په خوگياڼيو کې گڼ شمېر سيمې داسې ليدل کېږي چې د لرغونيو پېړيو نښې له ورايه ترې څرگندېږي، په دې لړ کې يې ځينې زيارتونه چې په فوکلوريک ډول د وگړيو د ځانگړې پاملرنې او وياړ وړ گڼل کېږي، لکه چلگزی بابا، دور بابا، شېخ نېکه، سرکنډو بابا، ډولکي بابا، خواجه حيدر بابا، د يادونې وړ دي. همدا راز د بودايي پېر ځينې څرگندې بېلگې شته چې تر روانې جگړې مخکې ساتل شوې وې او چا د سرکار له وېرې گوتې وروړای نه شوې. خو د وسله والو خپلسريو تر واکمنۍ وروسته اکر (وضعه) بل ډول او تالان پيل شو. ځينې ناپوه ملایان هم د دوی پر خوا وو او دوی ته يې د گوتوڼې لار پرانيسته د بېلگې په توگه دوی وايي چې:

"بوتان د کلاړو سرونه دي، چې څوک يې ماتوي، يا يې له هېواده ورکوي، نو غټ ثواب گټي".

له بلې خوا په ننني نړيوال تور بازار کې هم د دغو شتمنيو د پلورلو وروڼه د هر چا پر مخ پرانستل شوي چې په خوگياڼيو کې ډلې ډلې پلټونکي پر هر کلي او غونډۍ وگرځېدل او له سيمه ييزو واکمنو سره، تر جوړجاړې وروسته يې سپړنې وکړې له دوی څخه يو شمېر پاکستاني وو چې د ټولو نړۍ والو ترهونو او قوانينو په ماتولو يې په رڼا ورځ لرغوني ځايونه وسپړل. دوی په مرکيخيلو، ماماخيلو، زاوه، کره، وزيرو او داسې

نورو کلیو کې په تېرو نژدې کالونو کې د خپل زړه ارمان وکینښ او چې څه یې وموندل، په بیرې یې له تورخمه واپول. په دغو نښو کې د بودا بوتان، وسپنیز، مسین، د سرو او سپینو زرو لوښي لاس ته راغلل چې ستر فرهنګي ارزښت یې لاره.

په هغو سیمو کې چې دغه نښې راوتلي، سوې کوټې لیدل شوي او دا څرګندوي چې پخوا د جګړو یا نوي فرهنګ په راتلو سره په لوی لاس سپړل شوي دي. خو هغه څه چې ترې را پاتې شوي وو، هم د پراخو څېړنو لپاره یې لوی لاس کړای شو. د دغه بوتونونو د سپړلو په ترڅ کې، ځینې دبرلیکونه هم لاس ته راغلي وو چې لوستنې یې ځانګړې پوهه غوښته.

د بوتونو ودانۍ په خورا په زړه پورې ودانیز هنر جوړې شوي چې نن ورځ ناشوني ښکاري او ځانګړې ښکلا لري. د دغو سپړنو په ترڅ کې دغو ودانیو او د هغوی دېوالونو ته هم زیان ورورسېد خو بیا هم څه ناڅه پر ځای پاتې دي. له بده مرغه منځپانګه یې وړل شوې او د پېښور اندرشېر وخوړه.

دا لړۍ به د ژمي پر مهال په تپه ولاړ وه ځکه چې ژمی ډېر سوړ دی او کار کول او کیندل ناشونی وو، خو چې پسرلي به کېده نو بیا له سره پر لرغونو سیمو د تاراک و تالان توپان راته، بیا نو بهرني سوداګرو واکمنو ته څو کلدارې ورکولې او ساري یې د نړۍ په یو سیمه کې هم نه لیدل کېده، ځکه خو د دغو سپړنو او د رڼا ورځې غلا له امله نن ورځ پرته له تشو کنډوالو او ژورو کنډو بل څه نه لیدل کېږي.

د سره رود په ولسوالۍ کې

دې سیمې هم د خوګیانیو په څېر لرغونې ځایونه لرل چې هماغسې تالان شول، ما په خپله ولیدل چې خپلسري لګیا وو او د بوتانو او نوږو لرغونو لوښیو د راسپړلو لپاره یې کار کاوه.

د سره رود ولسوالۍ د برينې په كلي کې د ۱۳۷۳ لمريز کال په وروستيو کې کال پيل شوې شوی چې په لومړيو ورځو کې يو بوت وموندل شو او پاکستانی سوداگرو وپيرود.

دا کار پر يوه جگه غونډۍ کيده تر څو ورځو وروسته ډېرې پخوانۍ داسې خونې راووتې چې خورا په زړه پورې وې. دلته د ۴۰ - ۵۰ پخو خونو په شاوخوا کې وموندل شوې چې تاريخي ارزښت يې لاره د دغو خونو دېوالو نه له ډېرو نړيو او ښکليو تيږونه جوړ شوي وو چې اوس هغه ډول کار کول هېښنده ښکاري، په دغو کوټو کې تر لږ کار وروسته ډېر مات شوي بوتان د سرو زرو منگي او نورې گانې وموندل شوې چې همغه مهال سوداگرو په ډېره تېټه بيه وپيرودل.

دا ډول د همدغې سيمې په بلوڅ نومي كلي کې (چې دا د تور غره په لمنو کې پروت او ډېرې لرغونې سمخې لري) هم کار وشو، يو سيمه ايز واکمن او دوه سوداگرو د کيندلو په ترڅ کې دغلته څو پخوانۍ خونې وميندلې چې د کار په ترڅ کې ترې درې تاريخي يونيم مټري بوتان راووتل چې څرنگوالی يې او څارنه شو خو د نه پاملرنې له امله د دريو واړو سرونه مات شول.

همدا رنگه د درونتې په کچرې نومې ځای کې هم گڼ شمېر لرغونې نښې لاس ته راغلې خو په اړه يې څه څرگند نه شول. (۵۹) دغه راز د سره رود په غوچکو کې څو داسې زړې ودانۍ وموندل شوې چې پخوا ترې څوک خبر نه و. خپلسريو کيندونکيو دغلته درې گونځ ډوله خونې راسپړلي او له منځه يې وړي دي.

دغه راز د غوچکو په سنگلابښ نومې ځای کې پر يوه غونډۍ هم کار شوی او تاريخي نښې يې ويجاړې شوي. د سيمې استوگن وايي چې څه مهال وړاندې (۱۳۷۵؟) څو تنه په دې نامه راغلل چې د خوړلو لپاره جوار ومومي. د سيمې استوگنو د دغه کار په بدل دوی دې ته اړ کړل چې

له پورې غونډۍ ورته خاوره راوچلوي، هغوی چې په شپه کې دا کار پیل کړ، هلته یې د سرو زرو یو خوند پینه ومونده چې له ځانه سره یې پورته او نور یې کار ودراره.

دغه راز دلته د یوې غونډۍ د پاسه د شناختې په څېر یو داسې کانی وموندل شو چې یو متر اوږدوالی یې لاره، د دغه کانی یو خوا ته د پیل انځور و چې پرانګ پرې رادنګلي و، بل لور ته یې هوسی وه چې پر دې هم پرانګ یرغل کړی و، خو هېښنده دا وه چې د پاسه پرې محمدي کلمه کښل شوې وه چې د اټکل له مخې به پرې وروسته کښل شوې وي، د بي بي سي خبریالاتو چې دغه کانی یې لیدلی و وایي چې څو اوونۍ وروسته کانی له سترگو پناه شو او چا غلا کړی و.

همدارنگه د غوچکو د سنگلابن غونډۍ زیارت چې د "للا قاسم اغا" په نامه یادېږي او د اخترونو مېلې په کې هم کېږي، کیندل شوی. دغه زیارت د شپې سپړل شوې و خو د اټکل له مخې یې سپړونکیو ته څه په لاس نه دي ورغلي، خپلسریو سپړونکیو دغلته یو لیک هم پرايښی و چې په کې لیکلي یې وو: دلته موږ مړي څښ کړي، خو د کلي د مشرانو د جرګې له مخې دغه ځای راوسپړل شو چې مړی په کې نه و څښ شوی.

د سره رود له غوچکو لږ پورته د محمد جان غونډۍ ده چې نیم جریب ځمکه یې نیولې ده او څلورو خواو ته یې شنه کرونده، دلته هم په ګېنتیو او بېلېچو خپلسرې کیندنې شوي او له تورو تیږو داسې جوړ دېوالونه موندل شوي چې د گچو سپین اڅېر ورپورې نښتی دی.

وايي چې دلته خپلسریو (۶) میاشتنې داسې کار وکړ چې ترېکټر او نور لوښي په کې وکارول شول، خو کارکونکیو ته څه په لاس ور نه غلل. همدارنگه د سره رود د سیاه سنگ په سیمه کې ۱۱ بودايي مزدکونه موندل شوي وو چې تر ډېره یې منځپانګه له منځه وړل شوې پر

۱۳۷۳ کال دغلته (۵) تنو کارکونکیو د یو پېښوري شینواري په مرسته خپلسرې کیندنې کړي چې مې پتنوسونه، چاینکې او پیالې ترې لاس ته راغلې وې او پلورل شوي دي. (۶۰)

د سبز آباد غونډۍ:

د ۱۳۷۱-۱۳۷۴ پر مهال د سره رود د سبز آباد په دوو غونډیو کې ۲۶ مسین دیګي راوتلي وو، چې تاریخي ارزښت یې لاره او بهرنیانو یوړل. د دې لپاره د بهرنیانو یوه ډله د خایي واکچاریو په مرسته خوا ورځې پر کار بوخته وه، چې په پای کې ۲۶ مسین دیګي- چې البته پخوا به په نښه شوي وو- یې را وویستل او له خانه سره یې یوړل.

د خپلیار په ولسوالۍ کې

د هډې جنوب-لویدیځ ته د خپلیار للمه ده چې دغلته هم د تاریخي نښو غونډۍ سپړل شوې ښکاري.

دغه ځای هم له پخوا د افغان لرغونپوهانو له خوا په نښه شوي و، خو له یو ځل پرته په کې نورې سپړنې نه وې شوې.

وايي چې دغلته د هډې اړوند یو مزدک و چې خپلسریو په کې د سپړنو پر مهال مېسي پیسې، بوتان او ډبرلیکونه موندلي و، خو اوڅار نه شول چې پر کوم پېر به یې اړه لرله.

دغه راز پر ۱۳۷۳ ل کال په همدغه سیمه کې د یو کاله استوګن ته د سوداګرو له خوا (۵۰) لکه افغانۍ ورکړل شوې وې چې د کاله په غولي کې یې کیندنې وشي، د دغه کار پر ترسره کولو سره ډېرې تاریخي نښې تر لاسه او په پېښور کې وپلورل شوې. چې په پای کې د سیمې د سپین ږيرو په هڅه دغلته کار بند او کارکونکي یې وشړل شول.

په ټولیز ډول په للمه کې دوه کیلو متره زمکه داسې ښکاري چې تاریخي نښې به په کې وي. (۶۱)

د کامې په ولسوالۍ کې

کامه د ننگرهار شمال ختیځه ولسوالۍ ده چې له جلال آباد نه ۲۳ کیلومتره لیرې پرته ده دلته په شبرګر نومې کلي کې یوه غونډۍ ده چې تاریخي ارزښت یې له ورايه ښکاري او کافر غونډۍ نومېږي. اټکل کېږي چې په پنځمې یا شپږمې زېږدې پېړۍ پورې به اړه لري. دلته شل (۲۰) داسې پخې خونې جوړې شوي چې تر تاریخي ارزښته یې سړی د سیل ارزښت زیات ننگیرلی شي.

د غونډۍ تاریخي ارزښت لږ څه پخوا جوت شوی و خو داسې ښکاري چې حکومتونه یې لا سپرنې او څلونې ته وزګار نه وو. پر دغه غونډۍ هغه مهال بنديځ ولګول شو او کتل یې هم بند شول چې د کامې د قبائيلي سیمو استوګنو پر ۱۳۴۶ کال لرغوني اثار ولټول. تر هغې وروسته دغه غونډۍ د حکومتي عسکرو له خوا ساتل کېده. همدا چې د سردار محمد داؤد خان جمهوریت راغی دلته قانوني بنديځونه نور هم ټینګ شول اود غونډۍ د ساتنې لپاره یې تر څنګ یو چوڼۍ جوړه او پوره پنځه کاله داسې وساتل شوه چې ان د سیمې استوګنو هم لاس ورنه شو وړی، خو چې د هغه واکمني پای ته ورسېده نو بیا د هېواد نورو سیمو په څېر دغه ځای هم روغه ورځ نه ده لیدلې. د سیمې استوګن وایي چې پر دغه غونډۍ پر ۱۳۶۰ کال د قبایلو لاس بر شو او ډېر تاریخي اثار یې ترې لوټ کړل تر هغې وروسته د ۱۳۶۷ - ۱۳۷۱ کلونو تر منځ هم دلته څه ناڅه خپلسری کار شوی دی. د ۱۳۷۱ کال له پیله د سیمې د اړوند قوماندانانو له خوا په پراخه کچه کار پیل شو، پر دغه غونډۍ کار کوونکي، چې زه ورسره غږیدلی وم وایي چې د دریو کالو په اوږدو کې له دې غونډۍ نه یوازې اوو ښځینه بوتان راووتل او په نژدې ګاونډي هېواد کې ویلورل شول.

د ښېوې په ولسوالۍ کې

ښېوه د ننګرهار سهیل ختیزه سیمه ده چې له منځ ښاره ۲۷ کیلو متره لیرې پرته ده. دلته د ولسوالۍ په یو کیلو مترۍ کې د "پاچاهي کلا" په نامه یو کلی دی چې پخوانۍ ډېرې ښېې ښانې په کې لیدل کېږي، سمیه ییز وګړي وايي چې په دغه ځای کې کافرو یا بودایانو استوګنه کړې. پر ۱۳۷۲ ل کال د ځینو کسانو له خوا په دې سیمه کې یو څه پلتنې پیل شوې، چې دوه ښځینه بوتان یې وموندل او د څو تنو افغاني او بهرني ګډو سوداګرو له خوا په ټیټه بیه واخیستل شول.

همدا رنگه د دې سیمې ختیځ ته په یوه کیلو مترۍ کې یو بل کلی چې د "اسلام پور" په نامه یادېږي، شته؛ دغه سیمه د غره په لمن کې پرته ده چې دا هم د کافرو غونډۍ په نامه یادېږي. دا غونډۍ له درې واړو غونډیو جوړه ده چې هر یوه یې یوه برج ته ورته ده چې د غونډیو تر منځ د کندو ښېې تر سترگو کېږي. د غونډیو په بېخ کې د وړانو کورونو ښېې ښانې هم شته. پر ۱۳۷۳ کال د ځینو کسانو له خوا په دې سیمه کې ځینې پلتنې وشوې چې ډېر څه ترې لاس ته راغلل، خو له نېکه مرغه د سیمې د وګړیو د خپل منځي کړکېچ له امله په دغه کار بندیځ ولګېد او س هم د دغه ځای د لیدن لپاره له ډېرو لیرې ځایو سیلانیان راځي.

د کوټ په ولسوالۍ کې

کوټ له جلال آباده ۴۸ کیلو متره لرې پروت دی، د دې ولسوالۍ لویدیځ لور ته د لاغرجوی په نامه کلی دی چې د سپین غره بېخ ته د سره کمر په نامه یوه وړه سیمه لري او پخواني سوري په کې له ورا ښکاري. دلته د ۱۳۷۳ لمريز کال په پیل کې له همدغو سمڅو څخه مسینې کټوۍ چې د لیدونکیو په وینا د اوبسانو، لړمانو، مارانو او انځورونه پرې کښل شوي وو، څو تورې او ګانې راوتلې وې او سیمه ییزو سوداګرو د څو ټوپکو

په بدل کې اخیستي وو.

دا نه ده څرگنده چې دغه انځورونه پر کوم پېر اړه لري ځکه ار لوبښي او سمهال نه شته خو له دغه ځایه د نورو راوتلیو نښو په اټکل ویلای شو چې د کوشانیانو پر پېر به اړه لري.

د دې ولسوالۍ شمال ختیځ لور ته دوه داسې نورې سیمې هم شته چې پر بوتانو سربېره ترې د سرو زرو زمریان هم راوتلي وو دا سیمې د صاحبانو کلي "باده خېل" او کوز کوټ په نومونو یادېږي زه چې د دغه سیمې د لیدو لپاره ورغلم ما په خپله ولیدل چې هلته د سپینو کالیو ۶ تنه کار کوونکي پر کار بوخت وو. (۶۲)

همدا ډول د دې ولسوالۍ د سره کمر تر څنګ یوه غونډۍ ده چې دا هم کافر غونډۍ نومېږي. د سیمې یوه مخور وویل:

"دلته په سوچه طلا لیکل شوي قرآن شریف وموندل شو چې اوس د پېښور په موزیم کې ایښی او په دوه لکه پاکستانی روپیو شکرانه شوی دی.

- د بتي کوټ په ولسوالۍ کې

بتي کوټ له جلال آباد ښاره ۳۰ کیلو متره سهیل ختیز لور ته د تورخم - جلال آباد پر لویه لاره پرته ولسوالي ده چې ډېره برخه یې هواره او ښېرازه ده او لږ یې غرنۍ سیمې هم لري. همدغه غرنیو سیمو ته څېرمه ځای "تکيه گری" نومېږي دلته د غر پر سر یو لوی کوټ ښکارېده سره له دې چې د سیمې استوګنو دغه کوټ د انګرېزانو د لومړي يرغل د مهال (۱۸۳۸ - ۱۸۴۰) باله، خو خبره د دې پر عکس وه او یا به دغه مهال نوی شوی و خو باوري لاسوندونه دا رانښيي چې په ننگرهار کې دغه ډول کوټونه او سیمې د گندهارا لرغونې بوتونو نه وو. دلته د ۱۳۴۶ کال په وروستیو کې د سیمې یوه استوګن یو طلايي دېگ موندلی و چې تر هغه وروسته

د دې ځای ساتنې ته پاملرنه وشوه.

د دې ولسوالۍ بله سیمه انبارخانه ده چې تاریخي ارزښت لري. وایي چې دلته یو مسین دېگ راوتلی و خو ډېر ژر پرې د سردار محمد داود خان حکومت خبر او هغه یې ترې واخیست. تر جگړې وروسته دا ځای هم د نورو هغو سیمو غوندې شو او په تاریخي نښو یې لوټ پیل شو. دلته داسې کیندنې شوي چې نه اوس د هغه "کوټ" څه نښه شته او نه یې د تیږو. په دې لا هم سوداګر بسیا شوي نه وو او سپرنې یې کولې. هره ورځ به په غره کې په لسګونو خلک بوخت وو کار یې کاوه او سوداګرو موندل شوې نښې اخیستې.

د مهمندرې په ولسوالۍ کې

مهمندره د ننگرهار بریدیزه ولسوالي ده چې له جلال کوټه ۴۲ کیلو متره لرې پرته ده. د دې ولسوالۍ له منځه د تورخم جلال اباد لویه لاره تېره شوې او څلور خواوې یې غرونو چاپېرې کړي. دلته د هزارناو په نامه یوه تاریخي سیمه شته چې د غوره ارزښت لرونکې ده. دغلته هم پر ۱۳۷۲ کال د باندینیو سوداګرو او واکمنو له خوا کار پیل شوی وو چې پر لومړۍ ورځ یې یوه ښکلې او غټ بودايي بوت راوتلی وو. وایي چې بهرنیو سوداګرو د سیمې له واکمنو سره د جوړښت په ترڅ کې تاریخي نښې راوویستې او د کار کوونکیو د ناپامۍ له امله روغې نښې ماتې شوې.

د اچین په ولسوالۍ کې

اچین د ننگرهار لوېدیزه ولسوالي ده چې له جلال کوټه ۵۵ کیلو متره لیرې پرته ده دلته هم له تاریخي نښو ډکې سیمې شته چې ماښاد یې درې سیمې وموندلې:

۱- د ۱۳۷۲ ل کال د تلې پر میاشت د شینوارو په اچین کې له پېښې خوړه پاس د دغه خوړ په سهیل لویدیږو خنډو کې د پکې غونډۍ تر څنګ دوه بوتان او یو شمېر پیسې (سیکې) لاس ته راغلې، وایي چې دا توکي په لنډې کوتل کې وپلورل شول.

۲- د دې ولسوالۍ په "ماموند" دره کې د یوې څاه د ویستلو پر مهال داسې یو لرغونۍ تاریخي بوت راووبستل شو چې دواړه لاسونه یې مات وو هغه مهال چې څرګنده شوه چې دلته داسې نښې شته نو وګړیو بېلچې او ګېنتي راواخیستل او وې سپړل.

۳- د غني خېلو د کاتیلې په سیمه کې د یوه کمر د ښویېدو له امله په لسګونو بوتان وموندل شول چې شمېر یې تر ۱۲۰ هم ډېر و او شپږ کاله دمخه (۱۳۷۱ ل کال) په دوه لکه او پنځوس زره پاکستانیو روپیو وپلورل شول دلته اوس کار نه کېږي، خو په ګانده کې د سیمه والو په پام کې ده. (۶۳)

د هدې د مقام خان کلي خپلسري سپرنې

مقام خان کلی د هدې لویدیځ ته دوه کیلو متره وړاندې د کرنیزو فارمونو تر څنګ پروت کلی دی، چې په یوه غونډۍ کې یې د خپلسریو کارکوونکیو له خوا ګڼ شمېر تاریخي نښې له منځه وړل شوي د سیمې استوګن وایي چې دغلته په هېښنده ډول کنکریتي ماڼۍ وموندل شوې چې د ۲۵ شاوخوا بوتان په کې تر لاسه شول چې زیات یې مات شوي دي. د سیمې استوګنو دغلته د خپلو فوکلوري دودونو له مخې د سپرنو د ښې پایلې په اړه د چرګ وینه هم تویه وله او ګڼ شمېر کارکوونکیو د خپلو ګوتو وینه هم تویه کړې، د دې لپاره چې بوتان روغ راووځي او د دوی ګټې خوندي شي.

دغه ځای له انقلاب دمخه د افغانستان د لرغونپوه پلاوي له خوا

په نښه شوی هم و، خو کار پرې نه و شوی. (۶۴)

پایله او وړاندیځونه

د دغه کتاب په منځپانګه کې مو ولوستل چې په ننګرهار کې لرغونې سیاسي واکمنۍ څه ډول رامنځته او له منځه لاړې، د هغوی راپاتې نښې څه او څنګه وې. دا ډول تاسو دا هم ولوستل چې پر نولسمه او شلمه پېړۍ په دې سیمه کې څومره لرغوني نښې رابرسیره او څه شوې همدارنګه مو د هډې موزیم او په ننګرهار کې د نورو لرغونیو سیمو شالید هم ولید. بل مو دا ولوستل چې دغه ملي او ارزښتمنه تاریخي شتمني څه ډول له منځه یووړل شوه!!!

د ننګرهار د لرغون پلټنې او لرغونیو نښو په اړه وړ څېړنه لاندې ده ترسره شوې که پخوا د کوشاني څېړنو نړۍ وال منځي او یا د اطلاعاتو او کلتور وزارت څېړنې کړي، هغه د دغې لرغونې تاریخي سیمې په اړه خورا ځغلنده او لږ دي. اوس به د دغو خبرو په رڼا کې څو داسې وړاندیځونه څرګند کړم چې نړۍ وال او کورني فرهنګي بنسټونه پام وراوړوي او د پیلتابه لارې چارې یې ولټوي.

۱- د ننګرهار د هډې تاریخي موزیم ټولې لرغونې نښې ړنګې

شوي او پاتې يې بهر ته وړل شوي اوس د دغه موزيم هېڅ څرگندې نښې نه دي پاتې، بنايي چې واکمن د دغه ځای د تاريخي ارزښت له په پام کې نيولو سره کورني او بهرني سوداگر د دغه ځای راسپړلو او ويجاړولو ته پرې نه ږدي.

۲- د ملگريو ملتو يونسکو ټولنه دې د دغه ځای د بيارغاونې په اړه مرسته وکړي او هم دې د يوه نړۍ وال گواښ په ترڅ کې د دغه ځای د تاريخي نښو له پېرودلو نه د ټولو بهرنيو سوداگرو د مخنيوي هڅه وشي.

۳- د يوې هر اړخيزې هڅې په ترڅ کې دې د موزيم د بيارغاونې لپاره ځانگړې پانگه بېله او له بهرنيو بازارونو نه دې د دغه ځای نښې راټولې شي.

۴- ملگري ملتونه دې افغانستان ته د اوښتي فرهنگي تاوان د خپړلو لپاره يوه ځانگړې ټولنه جوړه کړي چې يوه څانگه به يې د گندهارا په اړه هم وي.

۵- ملگري ملتونه دې گاونډي هېوادونه دې ته اړ کړي چې د افغانستان لرغونې تاريخي نښې د دوی له بريدونو وانه ږول شي.

۶- د ننگرهار د اطلاعاتو او کلتور رياست په چوکاټ کې دې د ننگرهار د موزيمونو څانگه د دغو ارزښتمنو هڅو نوبت په لاس کې ونيسي.

۷- د نورستان سيمې د تاريخي نښو لپاره دې د ننگرهار په موزيم کې يو بېله څانگه پرانستل شي.

۸- ملگري ملتونه دې افغانانو ته د لرغونيو توکو د ارزښت ښوولو په اړه ښوونيزې هڅې پيل کړي.

اخځليک او پايلیکونه

۱- گندهارا يوازينۍ سيمه ده چې د ويدا له مهاله تر ننه يې نوم ياد شوی او نوم ليکنه يې ونجېدلې نه ده.

د "گنداري" نوم لومړی ځل په ريگويدا کې راغلی. "گندار" نوم د سيمې په مانا د "ويدا" او "پوراتا" په زړو بودايي ليکنو کې ليدل کېږي. تر ټولو لرغونی تاريخي لاسوند چې د "گندهارا" نوم په کې راغلی په بيستون کې د داريوش دبرليک دی. همدا راز د "پرسپولي" او "سوز" په ليکنو کې هم ليدل کېږي. هېرودوت دغه سيمه د هخامنشي سترايې په توگه ياده کړې خو د سکندر تاريخ ليکونکيو يې څه نه دي ويلي.

چيني گرځندويانو چې له ۵ - ۷ پېړۍ پورې يې دا سيمه کتلې هغه يې د "حېن تووي" په نامه ياده کړې. وگورئ: Beal, Buddhist Records 1906

۲- وگورئ امريکن انسايکلويډيا- شلم ټوک ۱۸۹ مخ.

۳- د ديمتريو د پلازناسټې نېټه ټم اړنگ لاندې ده او د "ايوتي د سيمو" د مړينې اړوند يې گڼي، له همدې لامله ځينې پوهان وايي چې

ایوتي د سیمو تر "مګنسا جګړې" (۱۸۹ مخزېږدي کال) وروسته مړ شوی دی.

خو تارن په خپل کتاب کې لیکي چې د دغه پاچا د مړینې په اړه کوم لاسوند نه شته چې د مګنسا په جګړه کې یې وګڼو، ځکه یې مړینه د ۲۰۰ مخزېږدي کال پر شاوخوا ګڼي. (بریتانیکا انسایکلوپیډیا).

۴- د ټکسیلا د سپرنو په اړه وګورئ (مارشال ټکسیلا، اکسفورډ ۱۹۵۱م) د رامایانا (۱۶ - ۱۰، ۷۷، ۱۰۱، VIII) له مخې پوهېږو چې ټکسیلا او پوشکلا واتي د کی کي د زوی او د راما د کشر ورور باراتا له خوا ودانې شوې او دا دواړه ښارونه یې دوو ورونو: ټکسه او ټکسه سیلا او پوشکلاو او پوشکلا واتي ته سپارلي وو.

۵- د یونان باختري پیسو په منځ کې د میناندر پیسې زښتې ډېرې دي چې په یوه لویه جغرافیایي سیمه کې چلېدې له بلې خوا د "مالیندراپانا" ستر لامل دي، د دې له پاره وګورئ:

Rhys Davids Questions of king Milinda 1890

(پېښور پوهنتون د لرغونپوهنې څانګې کتابتون)

۶- وګورئ: بریتانیکا دایرة المعارف ۱۰ ټوک ۶۵۷ مخ، ۱۹۹۴.

۷- W.W. Tarn, Greeks in Bactria 1951 - Page 92.

(د پېښور پوهنتون، د لرغونپوهنې څانګې کتابتون).

۸- د ځینو پوهانو د څرګندونو له مخې دغه تېر د مخزېږدي دویمې پېړۍ په نیمایي کې د اکسوس پر شاوخوا مېشت و او د هغه ځای له فرهنگ سره روږدی شو. د چيني استازي "شانګ چين" په همدغه ځای کې پر (۱۲۸ م ز کال) دوی ولیدل.

۹- تاریخ تمدن - د هنري لوکاس لیکنه د عبدالحسین اذرنگ ژباړه، تهران ۱۳۶۲، ۵۰۶ مخ، (د ایران د کلتوري مرکز کتابتون پېښور).

۱۰- R.Chirshman, MDFAA, XII, 1946, Page 127.

- (د پېښور پوهنتون د لرغونپوهنې خانگې کتابتون).
- ۱۱- د افغانستان تاريخي پېښليک، علامه پوهاند حبیبی، د بيهقي کتاب خپرولو مؤسسه ۱۳۵۳، ۶ مخ.
- ۱۲- مزدیسنا و تاثیر آن در ادبیات فارسي، ډاکتر معین، د تهران پوهنتون خپرونه ۱۳۲۶ ل، ۱۰۱ مخ.
- ۱۳- د دغو تېرونو بېلول ډیر ستونزمن کار دی او د نورو هغو غوندې له منځنۍ اسیا راغلي دي.
- وگورئ: Ghirshan, Mdafa XIII, 1948.
- ۱۴- همدا کتاب ۱۰۷۸ مخ.
- ۱۵- ننګرهار مجله، څلورم پېړۍ، لومړۍ، دویمه، دریمه او څلورمه ګڼه ۱۳۷۶، څو ځایه په یوه نامه جلال آبادونه، د پوهاند رشاد مقاله، (۹) مخ.

ABOULFAZL, Ain-I-AKBARI AKbbarnamah T, Englesh

BLOCHMAM LONDRA 1890/.

- (د پېښور پوهنتون د لرغونپوهنې خانگې کتابتون).
- ۱۶- کوشمورسر د هغو غرونو له لړۍ څخه دي چې د سکندر تاريخ ليکونکيو د ميروز Maras په نامه ياد کړي.
- وگورئ: د افغانستان پخوانی تاريخ، لومړی ټوک، ارواښاد استاد کهزاد.
- ۱۷- وگورئ: د ارواښاد کهزاد "افغانستان در پرتو تاريخ" د بيهقي کتاب خپرولو مؤسسه، ۲۸۱ مخ.
- ۱۸- همدا کتاب ۲۸۲ مخ.

- ۱۹- د هوديانا Udiyana وېي هوديانا Uddiyana اوديانا Odiyana د S.D PA Tan Jahpanini د وينا له مخې د هوردي Vrدي له وېي راپېل شوی، چې د نامه وروستی توری يې په "آن = AN" پای ته رسي، په سانسکرېټ

کې د هوديانا Udiyana په بڼه چې د بنې مانا ورکوي، راغلی وګورئ: فرهنگ اصطلاحات باستاني، د پرويز ناتل خانلري ليکنه تهران ۱۳۷۶ل، ۱۳۱۶ مخ.

۲۰- د فاهيان آرنوم کنگ (Kung) دی، همدا راز د شيلي Shile بلنوم سکياپوتره Sakyaputra پاتې شوی، يا د Sakya زوی دی چې له اړه د وی ياك Wv - Yang بنار ييك يارك سيمې او شان سي Si - shan استوګن دي، نښه يې فو - کو - کي Fo - Kwo - Ki ده.

J. Legge, A Record of Buddhist Kingdoms Burig on Account by the Chinese Monk Fa-Hien of his travels In India And Ceylon (A.D. 393-414) in Search of the Buddhist Book of Discipline; Translated and annotated, 1886.

S. Beal, Travels of Fa-Hien and Song-You, Buddh- with a Corcan recension of the Chines text, Oxford ist pilgrims from china to India, (400 A-D. and 518 A.D.), Translated from Chinese, London 1869.

S. Beal, Buddhist Records of the Western World, London 1906.

H.A. Giles, The Travels of Fa-Hien or Record of the Buddhist Kingdoms, Cambridge 1923.

۲۱- وګورئ: "افغانستان در پرتو تاريخ"، استاد کهزاد، ۱۸۲ - ۲۸۱ مخونه.

- د چينيانو يونليکونه، د سي، يو، کي ليکنه، د غ. محب ژباړه، د کوشاني څېړنو د نړيوال منځي خپرونه، کابل ۱۳۵۷، ۱۶۰ - ۱۸۴ مخونه.

۲۲- Huian Tsang وايي چې هيلو د ننګرهار سهيل لويديز ته ۳۰ لي وړاندې ده له اړه به هيله ياسيله وي چې د هډې نوم وي.

The Watters on Yuangs Travels in India London 1904 - 1905, Page 492.

(د پېښور پوهنتون دارکيالوژۍ څانگې کتابتون).

۲۳- درې لي وړاندې، د ښار لويديځ ته يوه ستوپه ده چې د زينې (۲۰۰) پاتېکي جگه ده.

۲۴- دا ستوپه همدا راز د نندارتوب Nandara tope په نامه ياده شوې او ويل کېږي چې اشوکا ودانه کړې وه. د "دراماراجيکا - کيتيا Dharamarajika, Caitya ستوپې ته چې په ټکسيلا کې اشوکا جوړه کړې وه ډېره ورته ده او په هغې کې د بودا معجزه پرته وه.

۲۵- "لي" چيني اندازې واټن دی چې ۶۵۰ مېتره کېږي.

۲۶- ناگايو شېدې پلورنکې (گوجر) و چې بودا په خپل دين گروهلۍ او په هغه سمخه کې چې دی اوسېده، خپل سيوري يې پرې ايښی او وروسته تر هغې همدا ناگا د مارانو د خدای په نامه ياد شو.

۲۷- A. Foucher MDAFA I, 1942, I, p. 152,2 page 255

(د پېښور پوهنتون د لرغونپوهنې څانگې کتابتون).

۲۸- همدا اخځ ۲۸۵ مخ.

- ژاکي لومړنی سړی و چې پر ۱۸۳۴ کال يې د کابل په سهيل لويديځ کې لومړنی يونان بودايي بوت وموند چې په کلکته کې اسيایي سازمان ته ولېږل شو.

ژيرار د کابل - جلال اباد پر شاوخوا د جرمني گرځندوی مارتين بير جيرار په مرسته يو شمير ستوپې وسپړلې او مسي، طلايي پيسې يې وموندې. همدا راز يې بالا باغ ته نېژدې سپړنې وکړې او يو شمېر باختري پيسې يې وموندې.

۲۹- همدا اخځ ۲۸۸ مخ.

۳۰- همدا اخځ ۲۹۰ مخ.

۳۱- هنر قديم افغانستان، د استاد کهزاد ژباړه، کابل ۱۳۴۶.

۳۲- M.DAFA. T. IV. 1933

۳۲- همدا اخځ ۱۹ مخ.

۳۴- د هډې نوې کیندنې، ډاکټر شاهي بای مستمندي، د اطلاعاتو او کلتور وزارت ۱۳۵۰. ۱۸- ۱۹ مخونه.

۳۵- همدا اخځ ۲۰ مخ.

۳۶- همدا اخځ ۲۰ مخ.

۳۷- د یوه بوروبو اسیایي انځورګر په افکارو کې چې د یوناني پلار او هندي بودايي مور زوی - دا ټکی ننوتی و - دا دواړه کیسې په اوچته توګه سره یو ځای شوي، همدا رنگه د هغوی د بوت توپنې د لوبنیو له امله دا دوه تخنیکونه منځته راغلل او د دغه دوو بوت جوړونو له پیونده، ګډ هنر وزېږېد. د ګندهارا د هنر ډیرو زېږندویانو له همدغو دوو تخنیکو څخه کار اخیستی.

۳۸- نظام التواریخ د قاضي ناصرالدین - عبدالله بن عمر بیضاوي، د کریمې په زیار علمي کتابپلورځی ۱۳۱۲ ل.
- اندېشه های مذهبي دوره کوشاني تا ظهور اسلام د کانديد اکاډېميسن عبدالغفور باهر ۱۳۶۷ ل - کابل.

۳۹- د هډې نوې کیندنې (حفریات جدید هډه)، ۲۲ مخ.

۴۰- همدا اخځ ۲۲ مخ.

D. Schlumberger, "The excavations at Surkh - Kotal and the problem of Hellenism in Bactria and India" Proceedings of the British Academy XLVII (1961) PL XXII

(د پېښور پوهنتون د لرغون پوهنې څانګې کتابتون).

۴۲- د سپرنو په ترڅ کې څرګنده شوه چې د دې سټوپې بنسټ بیا ودان شوی او سټوپه لومړی ځل لویه وه.

۴۳- همدا اخځ.

۴۴- ډېګرام اوبنګي (شترک) پیتاوې او شاوخوا د فندګستان په

موندل شویو ختینو لوښیو کې همدا ډول کاردود لیدل کېږي، وگورئ: J.

Hackin, Diverses Vecherchexn Afghanistan, 1959 Page 12-49-50-58

۴۵- دلته خو سوري لیدل کېږي او په منځ کې یې سوي لرگي دي

چې هرو مرو د بودا د پلاز تینګولو له پاره اېښوول شوي وو.

۴۶- وگورئ: د هډې نوې کیندنې، ۳۰ مخ.

۴۷- د بحر اباد سمڅې د ننگرهار پوهنتون او جلال اباد ښار تر

منځ د سیند پر هاخوا له لیرې ښکاري.

۴۸- دا بوت په غونډۍ کې تر ۳۰ سانتي خاورو لاندې و.

۴۹- د بیا رغاوونکیو پر زیار او د کیمیاوي توکو پر کارونو

سربېره هم د افغانستان لرغونپلوي ونه شو کړای چې دا برنده د نورو هغو

غونډې وساتي.

۵۰- دا برنده په ښه ښه روغه او ساتل شوې وه.

۵۱- تر اوسه د نړۍ ازمېښتونونه بریالي شوي نه دي چې د اومو

ختو د لوښیو د ژغورلو له پاره دارو جوړ کړي، سربېره پر دې د هډې په

سپړنو کې هڅه شوې چې موندل شوې ښې په اړخایو کې روغې او وساتل

شي.

۵۲- J. Barthoux Les Fouilles de Hadda, I des stupas et les sites III

Les Figures Les Figurines = T. ivet vi M.D.A.F.A 1933 et 1930.

۵۳- همدا اخځ.

۵۴- همدا اخځ.

۵۵- په بل نامه اردوخشو، هماغه اوپستانی اناهېتا ده چې د

تاریخ وړاندې پېر د ختیزې ځمکې رب النوع وه او په کوشاني پېر کې یې

د باختر د امو په څنډو نامتو مزدك لاره.

۵۶- هنر قدیم افغانستان، د بنجامن راولند لیکنه، د استاد کهزاد

ژباړه، د اطلاعات او کلتور وزارت، ۱۳۴۶ هـ ل (۷۲-۹۱ - ۱۲۲-۱۲۳) -

مخونه.

۵۷- د افغانستان کالنی ۱۳۴۹، د اطلاعاتو او کلتور وزارت،

کابل، ۳۳۵ - ۳۴۳ مخونه.

۵۸- د ننگرهار پوهنتون د استاد پوهنمل ارزمند څرگندونې.

۵۹- ما غوښتل د دغو بوتانو عکسونه واخلم د سیمې وگړیو پرې

نه بنودم او ماته یې هم د یو سوداگر په سترگه وکتل.

دا کار کوونکي څه ما په خپله ولیدل، څه هم راته د دې سیمې

استوگن شهسوار څرگندونې وکړې.

۶۰- په پېښور کې د بي بي سي د پښتو خپرونې آرشیف.

۶۱- په پېښور کې د بي بي سي د پښتو خپرونې آرشیف.

۶۲- په پېښور کې د بي بي سي د پښتو خپرونې آرشیف.

(د ښاغلي مصطفی سالک نه په مننه.)

۶۳- زه یې له عکس اخیستنې په غوڅه توگه ایسار کړم، د دغو

ځایونو په کتلو کې ښاغلی قاضي سید اختیار سباوون راسره ملگری و.

۶۴- دا پېښه د دې سیمې اوسېدونکي قاضي صاحب سید اختیار

سباوون وویل او زما د ورتګ پر مهال یې د سره کمر تاریخي ځایونه را په

گوته کړل.

له دغو پرته له لاندې اخونو هم گټه اخیستل شوې.

۶۵- آریانا دائرة المعارف (پښتو) ۶ - ۷ ټوک، ۱۳۴۹، کابل.

۶۶- باوري، پوهندوی محمد رسول: موزیم شناسي و سیر موزیم

ها در افغانستان، د کابل پوهنتون خپرونه، ۱۳۷۵ل، کابل.

۶۷- برېنتس، بوخاردبرد: پښتانه او وروڼه ملیتونه، د پوهاند زیار

ژباړه، د چاپ او خپرونو دولتي کمیټه، ۱۳۶۶ل کابل.

۶۸- بیهقي ابو الفضل، محمد بن حسین کاتب: تاریخ بیهقي، د

سعید نفیسي مقابله، سمونه او نښلونې، ۱۳۳۲ل تهران.

- ۶۹- پور داود: یسنا، لومړی ټوک، د زرتشتیانو ټولنې خپرونه، بمبي، ایران لېک بمبي، ۱۳۱۲ل.
- ۷۰- پور داود: یسنا، لومړی او دویم ټوک، د زرتشتیانو ټولنې خپرونه، بمبي، ایران لېک بمبي، ۱۳۰۷-۱۳۰۸ل.
- ۷۱- حبیبی، پوهاند عبد الحی: تاریخ خط و نوشته های کهن افغانستان از عصر قبل التاريخ تاکنون، د افغانستان د تاریخ ټولنه، ۱۳۵۰ل، کابل.
- ۷۲- حبیبی، پوهاند عبد الحی: افغان او افغانستان، د ح. رفیع ژباړه، د ساپی د موقوفاتو اداره. ۱۳۷۶ل، پېښور.
- ۷۳- حبیبی، پوهاند عبد الحی: پنجاه مقاله، د ټولنیزو علومو مرکز، ۱۳۶۲ل، کابل.
- ۷۴- روز. نفیلد، جان م. هنر دوره کوشانی، د پوهانووال سرور همایون ژباړه، د کوشانی خپرونو نړیوال منځی، ۱۳۵۸ل، کابل.
- ۷۵- زمري محقق: منډېگک او د هغه اړیکې له سند او بین النهرین سره، د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۶۸ل، کابل.
- ۷۶- سعیدیان، عبد الحسین: دائرة المعارف ادبی جهان، د علم او زنده گی خپرونه، ۱۳۷۴ل، تهران.
- ۷۷- شېبآهنگ: بازسازی نهاد های فرهنگی افغانستان، د ازاد افغانستان د لیکوالو ټولنه، ۱۳۷۴ل، پېښور.
- ۷۸- مصاحب غلام حسین، دائرة المعارف فارسي، د فرانکلین د انتشاراتو موسسه، ۱۳۴۵ل، تهران.
- ۷۹- هاکن، مسیوژوزف: صنعت باختر، د استاد کهزاد ژباړه، پښتو ټولنه، ۱۳۱۶ل، کابل.
- ۸۰- وفا، محمد داود: د ننگرهار د ادبي او فرهنگي بهیر لنډ تاریخ، ننگرهار پوهنتون (ناچاپ)، ۱۳۷۶ل، ننگرهار.

- ۸۱- (۲-؟)، تاريخ هندوستان، لومړی ټوك، (پښتو)، لاهور.
- ۸۲- د افغانستان جغرافيايي قاموس، پنځم ټوك، د اريانا دائرة المعارف خپرونه، ۱۳۴۷ل، كابل.
- ۸۳- د اريانا مجلې د ۲۴ م كال، ۱۳۴۴ - ۱۳۴۵، كلكسون.
- ۸۴- سالنامه كابل (د افغانستان كالنۍ)، ۱۳۱۵ل، د كابل ادبي انجمن، كابل.
- ۸۵- د كابل كالنۍ (د افغانستان كالنۍ) ۲۶۱۳۲۵ ل، پښتو ټولنه، كابل.
- ۸۶- د افغانستان كالنۍ، ۱۳۳۴ل، د مطبوعاتو مستقل رياست، كابل.
- ۸۷- د افغانستان كالنۍ، ۱۳۳۶-۳۷ل، د مطبوعاتو مستقل رياست، كابل.
- ۸۸- د افغانستان كالنۍ، ۱۳۴۴-۴۵ل، د اطلاعاتو او كلتور وزارت، كابل.
- ۸۹- د افغانستان كالنۍ، ۱۳۵۶ل، د اطلاعاتو او كلتور وزارت، كابل.
- ۹۰- د افغانستان كالنۍ، ۱۳۶۸ل، د اطلاعاتو او كلتور وزارت، كابل.
- ۹۱- لېوال، عبد الغفور: ګندهارا د لوغونې مدنيت زانګو، هنداره (جريده)، اتمه ګڼه، ۱۳۷۵ل، كابل.

وېپاننگه

اصل	:	- آر
شك	:	- اړنگ
د زینې پارکۍ، رابطه	:	- اړیکې
وضع، حالت (اوتا)	:	- اکر
نظر	:	- الواک
فکر	:	- اند
مفکر	:	- انډیال
څرگند	:	- اوڅار
بدبخته	:	- بدشامته
حد، سرحد، پیل	:	- برید
ماسک	:	- بلڅېره
کمزوری، بې انرژۍ	:	- بې جوکې

پازمن	:	مامور، کارمن، مسؤل
پایخور	:	بقایا، پاتېشوني
پړی	:	جسم، بدن، مجسمه (بوت)
پلازمېنه	:	پایتخت
پلازناسته	:	تخت ناسته
پلاوی	:	هیئت
پنځیزه	:	طبیعی
پڼه	:	خړوبول، اوبول
پیسې	:	سیکې
پیلځی	:	د پیلېدو ځای
توخي	:	حشرې
توکی	:	مواد
جول	:	شکل
جولیز	:	شکلي
ختیځ	:	شرق
ختیز	:	شرقي
ځلېل	:	تجمل
خمېدلې سترگې	:	اوښلنې سترگې
چار دود	:	شیوه کار
روږدی	:	آموخته، عادت شوی
زېږدې (ز)	:	میلادي (م)
سکالو	:	موضوع
سهېدل	:	قانع کېدل
شاهزی	:	شاهزاده
بنسکارندې	:	پدیدې، نښې

بنایسته شوي	:	- بنکلینې
زاتلونکې	:	- گانده
عقیده، ایمان	:	- گروهه
گرد آب	:	- گردوبی
د عقیدې څښتن	:	- گروهمن
سند، دلیل	:	- لاسوند
غرب	:	- لویدیځ
غربي	:	- لویدیز
حروف	:	- لیکتوري
قبلا المیلاد (ق.م)	:	- مخزېږدې (م.ز)
معبد	:	- مزدک
نالوستی، ناڅېړلی	:	- ناشنلی
احساسول	:	- ننګېرل
د وتلو لار، چاره	:	- وتونلار
د باندې، بهر	:	- ورچینې
پېشنهاد	:	- وړاندیځ
پېشنهادي	:	- وړاندیز
تغیر خوړل	:	- ونجېدل
لفظ (ویيونه جمع)	:	- ویی
هنري مکتبونه	:	- هنري ښوونځي
منل، موافقه	:	- هوکړه
حیرانونکی، عجیب	:	- هېښنده

Today the site of Tapa Shotor is bare. All its beauty has been destroyed or plundered.

Archaeologists have identified over 1000 religious complexes from this period in the Ningrahar Valley. Tens of these have already suffered the same fate as Tapa Shotor, and new sites continue to be ransacked by illegal diggers, some using bulldozers in their wanton pursuit of artifacts to sell.

The cultural heritage of the Afghān people is thus being destroyed by the acts of a few seeking easy profit.

I am convinced that this disregard for the national heritage stems from the paucity of literature describing the meaning of this priceless heritage, and its importance in maintaining an identity for Afghanistan that all Afghans can regard with pride. It is a pleasure, therefore, to welcome this work of Mohammad Dawood Wafa. I hope it will be read widely. And I hope others will follow his fine example.

Nancy Hatch Dupree
Peshawar June 1998

114

Foreword

Throughout history man has reached peaks of supreme cultural attainment. One such lustrous period of creativity arose during the early centuries A.D. and was centered in the area then known as Gandhara, part of which is now Afghanistan because Gandhara encompassed the territory lying between the Indus River and the southern foothills of the Hindu Kush mountains.

Gandhara lay at the center of an interconnecting zone of far-flung luxury trade routes extending as far as Rome and Egypt in the West, China in the East, Central Asia in the North and India on the South. The men who traveled with these trading Gandhara these ideas mixed and melded to create one of the world's greatest schools of art.

Nowhere, perhaps, was the exquisite artistic expression of Gandhara as superbly evidenced as at Hadda, in the Ningrahar Valley of eastern Afghanistan. At the archaeological site of Tapa Shotor, once a venerated Buddhist monastery-temple complex near the modern village of Hadda, the beautiful statuary decorating the chapels combined the styles of Greece and India. They were created around the 3rd and 4th centuries A.D. These works of art were celebrated among the choicest examples of Gandhara art.

are included in the book.

Though the book is in Pashtu language, but the English, Dari and Arabic sources are also used as references.

I hope that the readers will appreciate my humble work and will gain some knowledge in this specialized field.

with best regards

Mohd. Dawood Wafa

10-6-1998

governed the country and the illegal digging of its never stopped and most of the precious items were stolen. The merchants and smugglers started digging in each district of Nangarhar province and smuggled the antique to the neighboring countries.

There is no specific book about historical importance of Hadda and archaeological so it is needed that something should be written on this historical land because it was the head quarter of the Gandahara.

Keeling in view this necessity the book is divided in to following chapters:

Historical background and introduction, Archaeological searching in Afghanistan, Archaeological Haddah, Geographical structure of Haddah the H.Q. of Gandahara, A glance on Chines' writings, Haddah in the 19th century, Monetary and writings, Digging and searching in the 20th century, the first feature of Buddah, Oush-Ghundi and Helenstic art of Haddah, Construction form of idols in Gandahara, the water-pond and fishes research of Haddah, Introducing of some idols on Haddah, the present position of Haddah's Museum, Discovering of historical lands in Nangarhar province since 1992 year and discovered archaic in them, conclusion and proposals.

There are some valuable pictures of historical importance

Gandahara was occupied by the Indians and the Hindus brought their national Buddhist religion to Gandahara.

The Buddhas religion spreaded in the area quickly and established more temples among which one was at Haddah- the head quarter of Gandahara. It is said that a part of the head-bone of Buddha (founder of Buddhism) was placed in this stupa and because of that this place is called Haddah.

After the Yaftalties invasion Haddah was burned completely and was remained unstarched upto 19th century. In the 19th century the German and French archaeologists and scientists came and searched archaic in this area. In the 20th century, the Afghan and foreign archaeologists visited the area and discovered other new cites in Haddah's hill. The portable idols and archaic of this museum carried to Kabul and non-portable were remained here in Haddah.

Haddah remained as normal upto 1979, but during soviet invarsion of Afghanistan, followed by peoples uprising, Haddah was destroyed like other parts of Afghanistan. The antique smugglers started digging and exported the antiques and archaic illegally elsewhere out side Afghanistan.

After the establishment of Afghan-interim government of Tanzimat in Afghanistan in 1992, anarchism

Introduction

Afghanistan is one of the most important countries in the world with archaeological cultural history of round about five thousand years.

The native of this land are Aryan who were settled on the banks of Caspian river but latter on due to in crease in population, they moved toward south of Oxus (Amu river) and then they settled in Gandahara.

They were first the followers of zoroaster but when Alexander the Great invaded various parts of Asia and reached upto India but defeated by the Indian then even

۱ - د ننګرهار د درونټې ارامي ډبرليک چې د اشوکا (۲۷۲ - ۲۳۷ م.ز) پر مهال کښل شوی و.

۲- جلال آباد ته څېرمه د همدې له نامتو سیمې ګڼ شمېر ډبرینې او ګچي تر لاسه شوې نښې، پر بېلا بېلو پېرونو اړه لري.

د هغو لرغونو بېلګو تاریخ چې کلاسیکه بڼه لري او یا د یوناني پېر وروستی نښې (چې تر دویمې او دریمې ز. پېړۍ دمخه نه دی) ته ورته والی لري. د بودا له ګڼ شمېر موندلیو څېرو خپل لاسی هنر څرګند دی، چې هندي هنر پرې ژور اغېز کړی او پر پنځمې زېږدې پېړۍ اړه لري.

۳-د هدی الهه.

123

۴-د شیطان سر.

۱۲۴

۵- د شیطان سر.

۶- د شیطان سر.

۷- د جگره مار شیطان سر.

۱۵۶

۸- د یو خوان سر له اوږد ویشانو سره.

۹- دواتا د کلانو له دریو کریو سره.

۱۲۷ د-۲ بربری سر.

۱۱- یو بل سر.

۱۲۹

۱۴ د بودا سر.

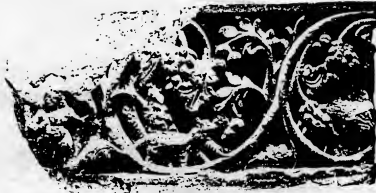
۱۳ د یو ښاغلي سړي سر.

۱۵- بودا د اند پر مهال.

۶-د بودا د ژوند یوه ننداره.

۱۷-انکور خانقہ

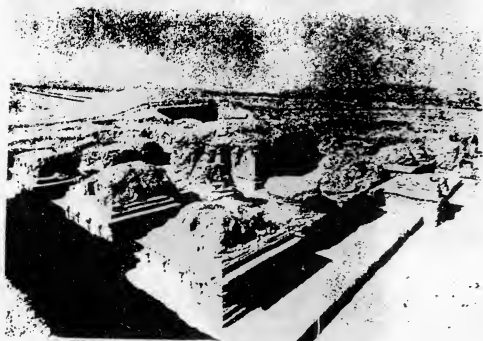
۱۸-د شراب خینلو ننداره

۱۹- د بودا سر، دا انځور پر کمې ډکې اړه لري.

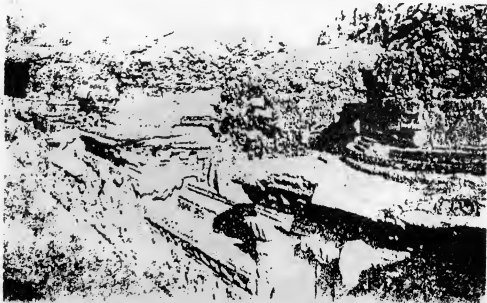

۲- ذ دواتا سر، دا انخوړ پر کمې ډکې اړه لري.

۲۱ د همدې د دويم پېر سپړنو يو انخوړ.

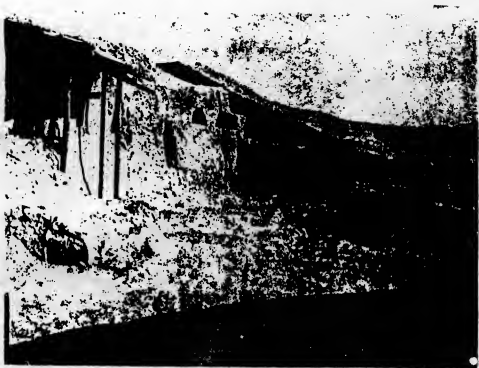
۲۲- دهی د سپرنیوه نقشه

۲۳- دهی د دویم پیر سپرنی

۲۲ دیوی ستوپې لاندینی برخه چې د بودا بوتان په کې ښکاري.

۲۵ د مزدك لوی دالان.

۲۶ بودا د اند پر مهال؟

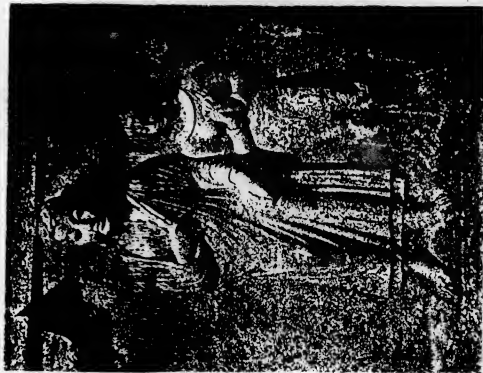
۲۷ د اوبو او کبانو دنده

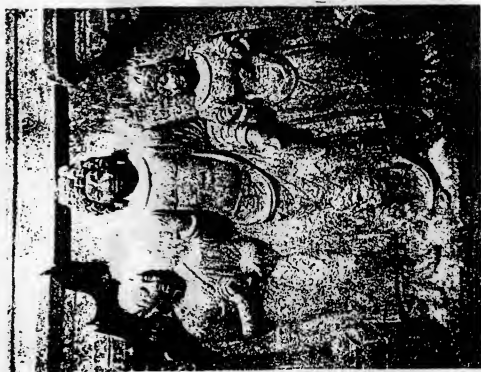
۲۸ بودا د اند پر مهال پر پلاز ناست بنکاري چي د
دوو زمريو د پاسه اېنول شوی.

۲۹ بودا پر پلاز ناست د بنووني پر مهال، چي د دوو
زمریانو په مرسته اېنول شوی دی.

۳۰ بودا له يو راهب سره.

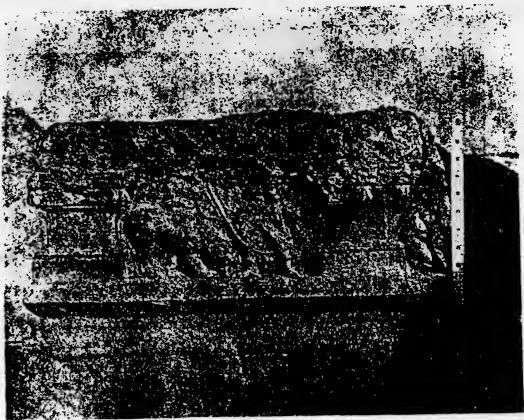
۳۱ بودا ستوا له راهب او راهبي سره

۳۲. یو راهب بودا ته ډالی وړاندې کوي.

۳۳. په یوه خټین لوبڼي کې ماشوم بودا ته ډالی وړاندې کړې ده.

۳۴ زمري د بودا پښې مچې کوي.

۳۵ د مارانو پر پلاز د پاسه د بودا لويه برنده.

۳۶ د یوې ستوپې پاسبی څنډه: چې د یو کریاتید انځور په کې
ښکاري.

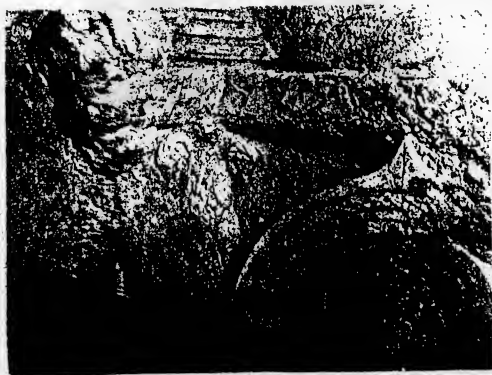

۳۷ د بودا لوی پلاز چې دوه کورۍ کورۍ ماران ترې لاندې

ښکاري.

۳۸ ختیز مزدك د بودا د كالیو او زنگانه انځور چې یو راهب هم
ور سره ښکاري.

۳۹ د باز په څېر د مزدك یوه څنډه.

143

۴. دیو راهب بوت.

۴۱ دیوبل راهب سر.

۱۴۵

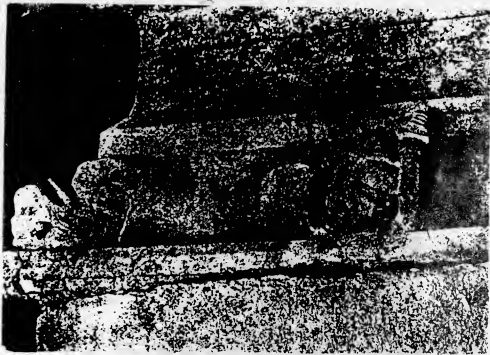

۴۲ د بودا سر له پخې ختې.

۱۷۶

۴۳ د یوه زمري سر.

۴۴ د یوې ستوپې پورتنۍ څنډه چې یو زمري او یو کریاتید په کې ښکاري.

۴۵ د یو بودايي راهب سر.

۴۶ د بودا ستوا سر.

۴۷ د یوې ستوې غولۍ چې راهب بودا ته د ډالۍ پر مهال

رانیږي.

۱۷۹

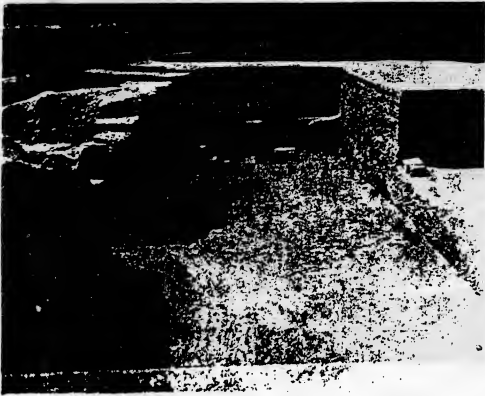
۴۸ د پپل ونې د پانو یوه کېږی

۴۹ په شنو بوتو بڼکلي شوې ټوټه.

۵۰ دېوالي انځور چې د يو سړي په څېر نښه رابښي.

۵۱ | د پنځم پیر سپړنې

۵۲ | بودا خپل ساتونکي ته د ډالۍ ورکولو پر مهال

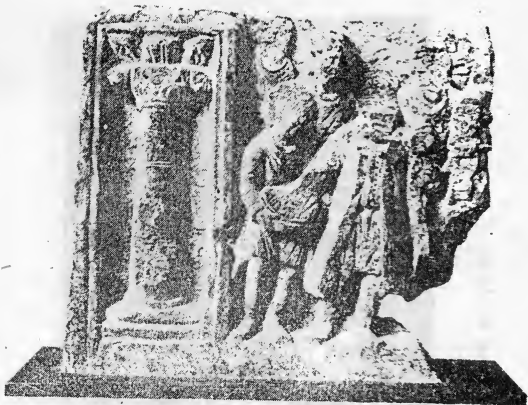
۵۳ د کبانو د ډنډ بوت.

۵۴ د کبانو د ډنډ یو انځور.

۵۵ د بوداميان جي د ڪلوهار ور سره دي.

۵۶ یوه ریلیف توتہ چې هندوستي ملاتړی ترې ښکاري.

۵۷ د بودا ساتونکی.

۵۸ د بودا د یو ملاتړ هندوسیتي پوښاک.

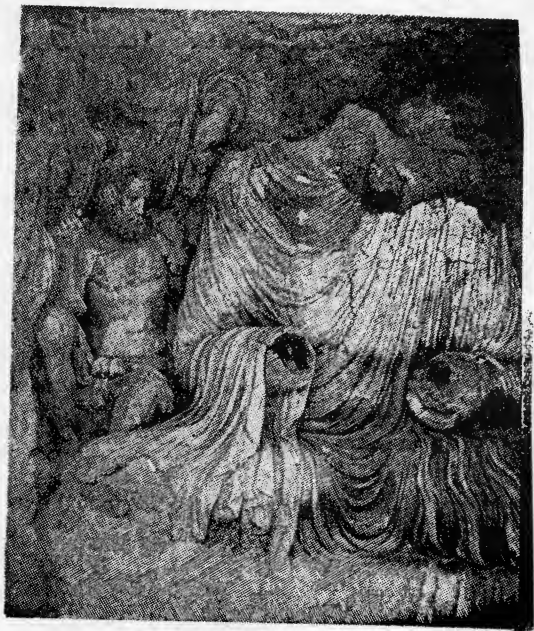
۱۵۷

۵۹ یو راھب په هندسیتی کالبوت کې.

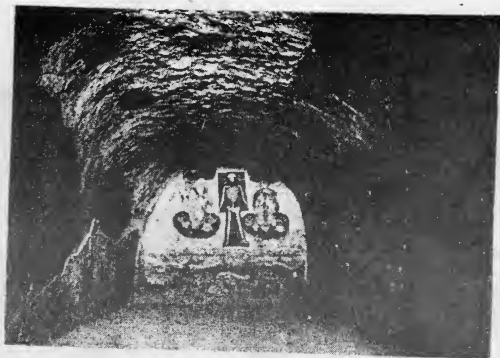
۶۰. شاکیانو پگری

۶۱ د هدی موزیم یو بی سره بوت د بیا رغونې پر مهال.

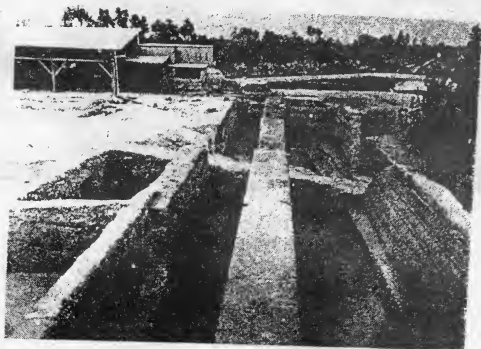

۶۲ د بودا د یوې پږۍ کونې ۳-۴ زېږدې پېړۍ

۶۳ د بودا یو بل انځور

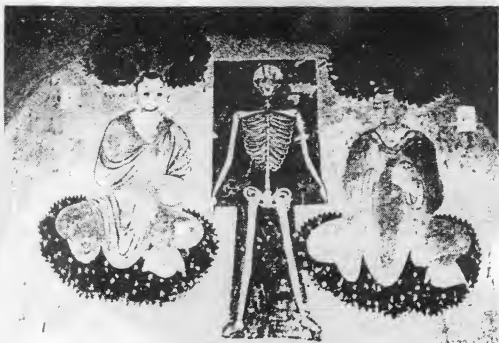
161

۶۴ د هدی د پای په برخه کې د دېرو (حجرو) یوه ننداره.

۶۵ د یوې ستوپې غولۍ.

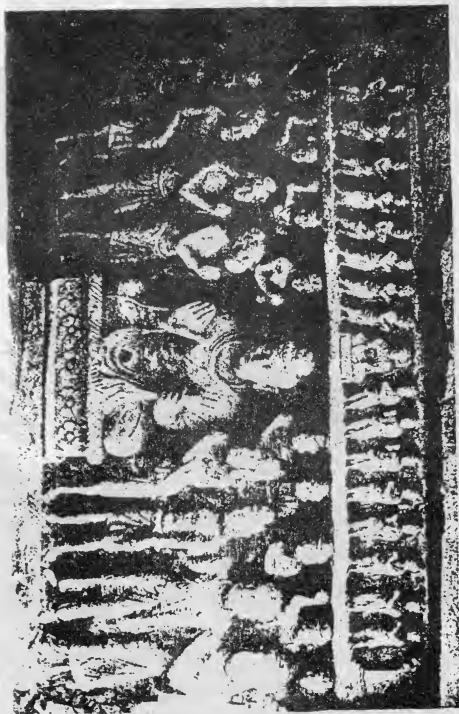

۶۶ د بودا یو بل انځور

٦٧ د کبانو د ډنډ یوه بله څنډه.

۴۱۶ بوداد د جالی وړ کولو پر مهال.

۷۰. د بودا یو بل انځور.

۷۱ د بودا یو بل انځور

۷۲ د بودا یو بل انځور

۷۳ د بودا یو بل انځور.

۱۷۱

۷۵ د بودا یو بل انځور

زوکړه: ۱۳۵۶ ل. کاهه، ننگرهار

زده کړه: امام اعظم عالي مدرسه

اتحاد عالي لېسه

ننگرهار پوهنتون، د ژبو او ادبياتو پوهنځی پښتو څانګه

دنده: د افغانستان لپاره د ملګرو ملتو د بشر

د حقوقو د ډیپارټمنټ غړی

محمد داؤد وفا

دانش کتابتون، قصه خواني، پېښور